

dimitrie cantemir

1095

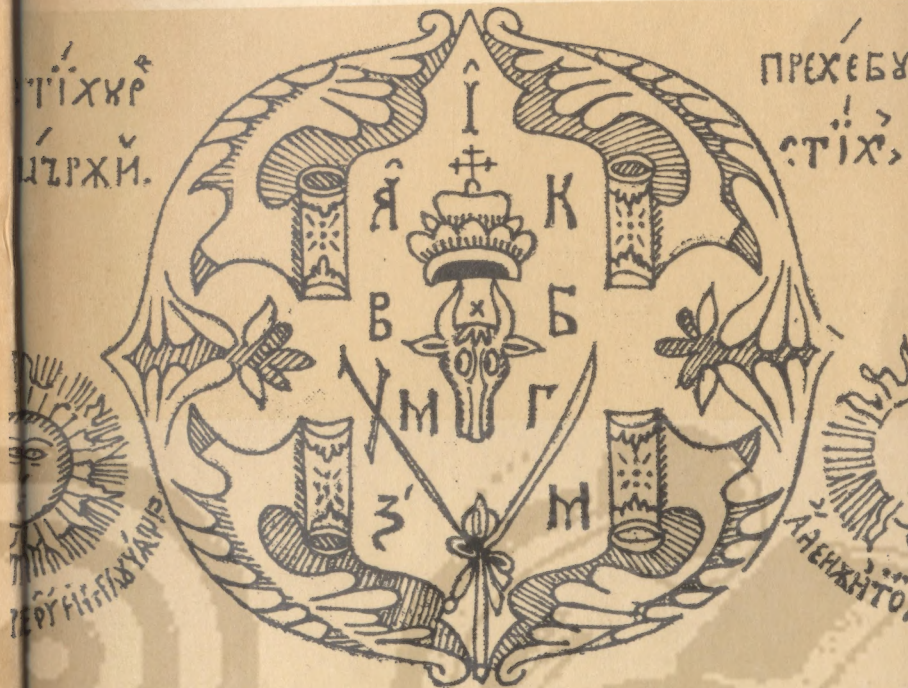
dimitrie cantemir
descrierea moldovei

«Prin scrisul lui, Cantemir a adus neamului o glorie mai mare și mai durabilă decât aceea a armelor: conștiință europeană românească. Scriind cu predilecție în latinește — limba universală de comunicare a savanților — s-a adresat tuturor oamenilor de știință din vremea lui. Membru al Academiei din Berlin, organizator al Academiei rusești, Cantemir este primul român tradus și citit în Europa.»

POMPILIU CONSTANTINESCU

dimitrie cantemir

Demetrio Cantemir
es h. russ. Reichs
cydem russ. Kaiser
es hohen Senats
und in Moldau für
Peter dem Groß.
Mitglied und geheimen
Rath.

Lei 5

editura minerva

Reproducere după stema Moldovei desenată de D.C.
Ilustrația copertei : *Irina Crivăț*

dimitrie cantemir

descrierea moldovei

PREFAȚĂ ȘI TABEL CRONOLOGIC LEONIDA MANIU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1981

EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

Textul de față reproduce ediția : Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere de Petre Pandrea, Editura de stat pentru literatură și artă, „Biblioteca pentru toți“, București, 1956. Notele de subsol aparținând lui Dimitrie Cantemir sînt marcate cu*. Cele numerotate cu cifre arabe sînt note redacționale, majoritatea fiind reproduse după ediția *Descrierea Moldovei*, colecția „Lycceum“, Editura Tineretului, București, 1967, apărută sub îngrijirea lui Constantin Măciucă.

PREFAȚĂ

Reprezentind cea „dintii mare sinteză în cultura românească”¹, opera lui Dimitrie Cantemir devine *ipso facto* și prima deschidere a acesteia spre universal. Modelată în retorta unei spiritualități specifice poporului nostru, aspirația renașcentistă a principelui cărturar de a se împărtăși din tot ceea ce mintea omenească a elaborat pînă atunci, proiectează creația sa — și odată cu ea umanismul românesc — în sfera valorilor de prestigiu european. Inexplicabil la prima vedere, faptul se luminează dintr-o dată, prin considerarea atentă a tuturor factorilor, care au favorizat o astfel de performanță. Este vorba, în primul rînd, de tradiție. Înscriindu-se în prelungirea impulsului primit de Grigore Ureche, Miron Costin și N. Costin, pe de altă parte, datorită înzestrării sale excepționale și spiritului nou de cercetare pe care îl inaugurează — și avem aici a doua explicație a saltului produs — Cantemir ridică întreprinderea acestora la un nivel cvasi științific, capabil să susțină confruntarea cu opere similare ale altor culturi, iar în anumite discipline devine deschizător de drumuri și dincolo de hotarele țării. În sfîrșit însăși decăderea economică, politică și socială în care se află, la un moment dat, un stat, poate conduce;

¹ Const. Ciopraga, *Personalitatea literaturii române*, Iași, Editura Junimea, 1973, p. 266.

În mod dialectic, la o recuperare pe alt plan. Cantemir a fost, în acest sens, compensația pe care și-a creat-o spiritualitatea românească în împrejurările deplorabile cunoscute din propriile-i opere. Păstrînd proporțiile, vom observa că Marx și Engels nu au explicat altminteri realizările filozofiei și artei germane din vremea lui Goethe și Schiller.

În același chip, complexitatea problematicii abordate și contradicțiile interne ale unei opere impresionante nu se pot justifica decît prin cunoașterea exactă a situației politice, economice, culturale a Moldovei și a contextului mai larg în care ea se încadra. Astfel, timpul lui Cantemir, situat la răscrucea dintre veacul al XVII-lea și cel de al XVIII-lea, devine totodată și timpul unor alte importante răscruci. Considerînd faptele din perspectiva organizării politice, observăm că Europa își deplasează centrul de greutate de la măruntele stătuțe feudale la statul unitar, creat de regimul „domniei absolute” al monarhilor. Concomitent cu definativarea acestui proces, Principatele Române, aflate sub controlul Turciei, intră tot mai mult în atenția, deloc dezinteresată, a Rusiei și Austriei. Pe de altă parte, din punct de vedere filozofic, asistăm la înlocuirea înțelegerii teologice a lumii cu una științifică, elaborată de rațiune, pe temeiul examinării atente a fenomenelor naturii și a descoperirii legilor care le guvernează.

În Țările Române însă, ca și în Ungaria și Polonia dealtfel, datorită unei puternice clase boierești, feudalismul stă încă pe fundamente solide. Cu toate acestea, drept consecință a mutațiilor pe care le-am semnalat în cadrul examinat și care nu reflectă decît însăși mișcarea dialectică a istoriei, fiorul primenirilor pătrunde și aici, sub forma unor idei social-politice și filozofice înaintate, promovate de cărturarii noștri în frunte cu însuși Cantemir. În consecință, Principatele Române vor deveni terenul de înfruntare al culturii slavone, refractară acum progresului, și al celei occidentale care, chiar dacă se înfățișa la începuturi în haine latine ori grecești, era animată de alte tendințe, mai apropiate de elanurile de a se manifesta ale spiritualității omului modern. În tot cazul, din această luptă de idei, tinăra noastră cultură nu avea

decît de profitat. Opera cărturarului Cantemir va fi expresia științifică și artistică a acestui timp de mari confruntări, după cum destinul principelui nu va putea fi socotit decît expresia lui politică.

★

La 26. octombrie 1673, cînd se naște Dimitrie Cantemir, pe tronul Moldovei se afla de puțină vreme Dumitrașcu-Vodă Cantacuzino, al cărui nume — domnul fiind nașul copilului — viitorul cărturar avea să-l poarte. Tatăl său, mare clucer pe atunci, se trăgea dintr-o familie răzeșească din ținutul Fălciului, iar mama, Ana Bantăș, era fiica unor boiernași. Bătrînul Cantemir, după ce fusese mercenar în Polonia, în oastea craiului Ioan Cazimir, iar, revenit, în Moldova, căpitan, serdar și mare clucer, ajunge domn, în 1685, cu ajutorul lui Șerban Cantacuzino, luînd numele de Constantin.

Deși „carte nu știè, ce numai iscălitura învățase de o făcè“, după cum relatează Neculce, Constantin Cantemir, dîndu-și seama că învățătura întărește brațul care conduce, a hotărît să dea fiilor săi o educație aleasă. Beneficiarul unei astfel de situații a fost însă numai Dimitrie, căci fratele său mai mic, Antioh, nu era înzestrat cu cele necsare unei atari strădanii. Dascălul căruia i se încredințase această sarcină nu era altul decît cunoscutul cărturar grec, Ieremia Cacavelas, fost profesor la Școala domnească din Iași, apoi la cea din Țara Românească și traducător din latinește în grecește al unor scrieri religioase. Ca elev al lui Cacavelas, băiatul studiază, potrivit cerințelor vremii, limbile greacă, slavonă și latină.

Pentru a fi siguri de credința domnului Moldovei, în vremile nestatornice care s-au ivit odată cu nesfîrșitele războaie dintre turci și leși, Poarta îl cere pe Dimitrie ca ostatec. Sosind în capitala Imperiului Otoman, la vîrsta de cincisprezece ani, el are prilejul de a urma cursurile pe care, la Academia Patriarhiei Ortodoxe, le țineau profesori renumiți prin „pietatea și știința lor“ ca, Meletie, episcop de Arte, Alexandru Mavrocordat, Hrisant Notara ș.a. Alături de studiile clasice greco-latine, aici se predă, în

consens cu achizițiile științifice ale timpului, filozofia, medicina, și geografia. Deși orientarea Academiei rămâne predominant teologică, interpretarea fenomenelor în spirit raționalist cîștiga teren. Avînd în vedere această ambianță, „se poate spune că influența Academiei din Constantinopol asupra lui Dimitrie Cantemir a însemnat pe lîngă adîncirea studiilor clasice și o limpezire a gîndirii sale, o combatere a influenței mistice a lui Ieremia Cacavelas, precum și un început de îndreptare spre preocupările științifice”¹. În același timp, „lacom de a ști și de a învăța atît lucrurile de obște, cît și cele osebite”, cum însuși se caracterizează, inteligentul principe își însușește limbile turcă, arabă și persană și se cufundă, cu nepotolita-i rivnă și sete de cunoaștere, în studiul istoriei, folclorului și muzicii turcești, devenind primul nostru orientalist. Pentru a contura imaginea spiritului universal care a fost acest distins cărturar, trebuie să mai amintim că învățase atît de bine să cînte din tambură (un instrument extrem de popular la turci) — cît nici un țarigrădean — scrie Neculce — nu putea dzice bine ca dinsul”. Nu este de mirare, deci, că tînărul principe întreține relații cu oamenii de știință turci și cu diplomații străini fiind apreciat în mod deosebit de către aceștia.

În 1691 vine în țară, iar, după doi ani, cînd părintele său trecu la cele veșnice, boierii îl așează în scaunul rămas liber, însă, neprimind confirmarea de la turci, datorită intrigilor lui Constantin Brîncoveanu, reia, după numai trei săptămîni de domnie, drumul Constantinopolului. Aici își continuă studiile întrerupte și, nedisprețuind armele pe care, în chestiunile diplomatice, le utilizaseră și adversarii săi, caută să cîștige simpatia marilor demnitari turci. Cînd pe tronul Moldovei se urcă fratele său Antioh (1695—1700), Dimitrie devine reprezentant (capuchehaie) al acestuia pe lîngă Înalta Poartă.

Preocupările spirituale din această epocă ale lui Cantemir, cu precădere filozofice, se cunosc din lucrările elaborate. În 1698 dă la iveală prima sa carte, *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*. Scrisă în grecește și româ-

¹ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, Buc., Ed. Academiei, 1958, p. 41.

nește, lucrarea dezvoltă, sub forma unor dialoguri platonice, cunoscuta temă a zădărniceii zădărniciilor. Dacă modalitatea de a o scrie (dialogul, alegoria) poate fi corelată cu modele străine, abordarea unei atari teme, surprinzătoare la un tânăr, trebuie privită ca o consecință a învățămintelor pe care le-a tras din propria-i experiență. Disputa dintre înțelept și lume (spirit și materie), ce cunoaște uneori o veritabilă tensiune dramatică, răsfringe, în fond, confruntarea idealului mistic și umanist din conștiința autorului. Concluzia operei, aderind la principiul socratic al cunoașterii de sine sau la ciceronianul „sfătuiește-te pe tine, cine să fii” reprezintă „îndemnuri în care se exaltă personalitatea”¹ și nu exortații la umilința creștină. Din atari considerente, *Divanul* pare să fie „mai mult decât un tratat de etică ...un eseu, întâiul eseu din literatura noastră”².

Modul alegoric de a trata chestiunile filozofice revine și în *Sacrosanctae scientiae indepugnabilis imago (Imaginea științei sacre cu neputință de zugrăvit)* din 1700. Înlocuind expunerea aridă cu una atrăgătoare, Cantemir închipuie, într-un cadru de basm, o convorbire între creator și creația sa, fapt care îi permite să se pronunțe asupra principalelor probleme ale metafizicii, precum, cea a cunoașterii, a materiei și a originii ei, a modului în care evoluează creația, a timpului, a universalelor, a liberului arbitru și a predestinației. Confruntarea dintre punctul de vedere teologic și cel raționalist (umanist) capătă, de data aceasta, mai mult relief. Astfel, la un moment dat, autorul crede că unicul izvor al cunoașterii este revelația divină, admite teza creaționistă și faptul că partea „divină” din om este supusă predestinației, iar, altădată, propune o explicare naturală a materiei, inspirată din filozofia flamandului Ioan Baptista van Helmont, susține că după creație natura își urmează propriul său curs, independent de divinitate, și este de părere că partea „materială” din om este supusă liberului arbitru. În ciuda fundamentului teologic al cărții, prezența

¹ I. D. Lăudat, *Istoria literaturii române vechi* (curs litografiat) Iași, 1967.

² Al. Piru, *Literatura română veche*, Buc., E.P.L., 1961, p. 374.

celor două atitudini față de problemele examinate trădează un un spirit nelinistit, însetat de certitudine.

Printre alte lucrări, care atestă înclinația spre speculație a tânărului principe, se cuvine să amintim și de *Compendium universale logices institutionis* (*Compendiu despre sistemul logicii generale*), „o prescurtare a manualelor universitare de logică folosite în occident în secolele al XVI-XVII-lea”¹, o culegere de texte privind explicația originii materiei din Ioan Baptista van Helmont, *Ioannis Baptistae van Helmont Physices universalis doctrina* și un tratat de muzică turcească, cu câteva compoziții proprii, *Explicarea muzicii teoretice pe scurt*, bine primit în cercurile musulmane.

În tot acest răstimp de intensă efervescență spirituală petrecut în capitala otomană, observînd corupția aparatului de stat și corelînd-o cu repetatele insuccese militare ale oștilor semilunei, sau mai exact cu descreșterea teritorială a imperiului de după cucerirea Căminii (1672), Cantemir ajunge la concluzia iminentei prăbușiri a acestuia. Deși este foarte probabil că a făcut cercetări în acest scop, spre a aduna material, ideea nu va fi dezvoltată decît mai tîrziu, într-o carte memorabilă. Încă de pe acum, drept urmare a acestor reflecții, nădejdea principelui de a schimba cursul pe care se angajase istoria țării sale era legată de Rusia. Sub conducerea lui Petru cel Mare, acesta cunoștea un reviriment nemai-pomenit, situîndu-se printre marile puteri ale lumii. Observator atent al istoriei contemporane, Cantemir nu va înceta niciodată să creadă în destinul măreț al acestui stat.

Între timp, în urma căsătoriei cu domnița Casandra, fiica lui Șerban Cantacuzino, Dimitrie ajunge pretendent la tronul Țării Românești, fapt ce nu putea decît să stîrnească nemulțumirea și temerile lui Brîncoveanu. Drept consecință, considerîndu-l un rival de temut, acesta, secondat de ceilalți pretendenți la domnia Moldovei, redeschide campania „pîrilor” împotriva fraților Cantemir, încît Antioh va fi mazilit, iar viața fratelui său la Constantinopol va sta o vreme sub semnul nesiguranței.

¹ Academia R.P.R., *Istoria literaturii române*, I, Editura Academiei R.P.R., 1964, p. 616—617.

Una din cărțile sale, scrisă acum, *Istoria ieroglică* (1705) va deveni expresia artistică a încheștării dramatice dintre partida brîncovenilor și cea a cantemireștilor. Drept urmare, substanța operei nu va mai fi constituită ca înainte, din preocupări de natură speculativă, ci de atitudinea critică a autorului față de situația politică și socială din lumea pe care o cunoștea. Datorită puternicei vene satirice, — este vizată rapacitatea și venalitatea mării boierimi ca și cupiditatea și putreziciunea Imperiului Otoman —, bogata imaginație a scriitorului, susținută de un inepuizabil simț al grotescului, a închipuit o lungă povestire alegorică, în care plasează oameni, locuri și întâmplări din timpul său¹. Astfel, Leul este simbolul Moldovei; Vulturul, al Țării Românești; Corbul, al lui Brîncoveanu; Struțocămila, al lui Mihail Racoviță, noul domnitor al Moldovei numit de Poartă, cu ajutorul banilor lui Brîncoveanu; Inorogul este al lui Cantemir; albinele, al țăranilor birnici; jigăniile și paserile de pradă, al boierilor. Numărul mare de „sentenții” marginale, frazele ample și complicate ca și aglomerarea de întâmplări și personaje, ce oferă interpretării deschideri multiple, imprimă primului nostru roman social² un caracter baroc.

În ceea ce privește conținutul reflecțiilor de aici, demn de remarcat este modul în care meditația asupra unor situații concrete din mediul socio-politic contemporan, orientează gândirea autorului spre o incontestabilă ținută materialistă. În vădită contradicție cu doctrina cunoașterii prin revelație divină, Cantemir afirmă că „toată știința din povața simțurilor se află”. În același sens, consideră că menirea filozofului este de a cerceta cauzalitatea lucrurilor și de a descoperi legile care prezidează evoluția vieții sociale.

La patru ani de la terminarea acestei opere, care pentru literele noastre avea să însemne atât de mult, desfășurarea evenimentelor părea să-i fie principelui moldovean prielnică. După victoria re-

¹ Pentru posibilitățile de interpretare modernă ale acestei scrieri a se vedea E. Sorohan, *Cantemir în cartea hieroglicelor*, Ed. Minerva, Buc., 1978.

² Perpessicius, *Mențiuni de istoriografie literară și folclor*, Buc., E.S.P.L.A., 1957, p. 293.

purtată de Petru cel Mare asupra lui Carol al XII-lea al Suediei, la Poltava, turcii, temându-se de „tăria moscalului“ (Neculce), hotărâsc să pună pe tronul Moldovei un om de credință și „de oaste“. În acest fel, la 14 noiembrie 1710, Dimitrie Cantemir, susținut de numeroșii săi prieteni turci, este numit domn. În fruntea Moldovei ajungea astfel un mare cărturar și un conducător luminat. Asemenea cazuri, extrem de rare în istoria lumii, ce par a da consistență visului unui mare filozof grec, rămân memorabile.

De la prima sa înscăunare trecuseră numai șaptesprezece ani, dar datorită intrigilor mării boierimi și a lăcomiei nemăsurate a demnitarilor turci, tronul Moldovei a fost ocupat, rind pe rind, de Constantin Duca, Antioh Cantemir, din nou Constantin Duca, Mihai Racoviță, din nou Antioh Cantemir, din nou Mihai Racoviță și Nicolae Mavrocordat. Anii de guvernare ai acestora, tot atâtea răsfringeri ale capriciilor Înaltei Porți, înscriu, în istoria românilor, pagini de incredibilă umilință. În acest context, scurta domnie a lui Dimitrie Cantemir a însemnat o trezire a demnității și a nevoii de libertate a sufletului românesc.

Instalat ca domn, el nu pregetă să-și pună în aplicare principiile, riscându-și scaunul și viața. Sprijinindu-se pe mica boierime și pe țăgoveți, el a căutat să stăvilească abuzurile mării boierimi și să concentreze întreaga putere în mâinile sale, creînd un fel de monarhie absolută. Pe plan extern, spre a dobîndi independența Moldovei, a încheiat o alianță politică cu Rusia, ce a fost urmată de întâlnirea celor doi conducători. Acest veniment, cu un deosebit răsunset în viața politică moldovenească, i-a prilejuit lui Neculce scrierea unor pagini de o rară frumusețe artistică.

Dar dacă prima intenție a domnului a fost parțial realizată, cea de a doua s-a prăbușit. În bătălia de la Stănilești, armatele aliate fiind învinse de turci, Cantemir este nevoit să plece în Rusia cu moldovenii care i-au rămas credincioși. Respectîndu-și cuvîntul dat, țarul i-a dăruit moșii și sate în ținutul Harcovului și l-a numit principe serenîsim al Rusiei. În anii care au urmat, faima de cărturar a lui Cantemir a devenit europeană, iar Academia din Berlin, cu care a intrat în relații prin savanții germani stabiliți în Rusia, l-a ales, în 1714, printre membrii ei de onoare. La cererea

acestei înalte instituții sau pentru a informa pe conducătorii statului rus despre stările de lucruri de la noi și din Orient, Cantemir scrie o serie de cărți extrem de apreciate la vremea lor. *Descriptio Moldaviae*, asupra căreia vom insista ceva mai departe, deschide seria lucrărilor mai ample, cu caracter științific și accentuată tentă iluministă.

Incrementa atque decrementa aulae othomanicae (Creșterea și descreșterea Curții Otomane (1714—1716), principalul document de informare al Occidentului, în sec. al XVIII-lea, asupra istoriei turcești, a făcut din autorul ei un istoric cu renume european. Titlul cărții, mai curind decât modul de tratare al materialului, conține deja, înainte ca Montesquieu să-și fi publicat celebrul său *Eseu asupra cauzelor ascensiunii și decadenței romanilor*, ideea de evoluție ciclică a imperiilor, pe care o va dezvolta, tot acum, în *Monarchiarum physica examinatio* (*Examinarea naturală a monarhiilor*), prefigurând vitoarele cercetări de filozofie a istoriei. Considerînd că după monarhia asiro-babiloniană, egipteană și romană, evoluția firească a dezvoltării statelor va sfîrși prin a conferi celui rus rolul istoric al celei de a patra monarhii, Cantemir încerca, în lucrarea din urmă, să-i convingă pe ruși de necesitatea atacării și distrugerii Turciei.

În ceea ce privește istoria Imperiului Otoman, trebuie să subliniem numaidecît că în istoriografia noastră ea marchează saltul de la însemnarea cronicărească subiectivă și mărginită la reprezentarea faptelor celor de sus la o istorie concepută în spirit modern. Pentru a susține afirmația nu avem decît să amintim de proclamarea necesității prezentării obiective a faptelor, prin utilizarea unei metode critice de comparare și interpretare a izvoarelor (vechi scrieri, date arheologice, folclorice și numismatice) și de instituirea unei concepții mai cuprinzătoare asupra istoriei, ce include nu numai viața politică, ci și informații asupra instituțiilor, moravurilor și credințelor turcești. În felul acesta, asistăm, pentru prima oară, la trezirea spiritului critic al conceperii istoriei la noi.

Printre alte lucrări scrise acum, menționăm *Vita Constantin Cantemyrii*, o biografie a tatălui său, care nu respectă spiritul obiectivității deja teoretizat, și *Sistema religiei mahomedane* (1722),

interesantă nu atît prin expunerea vieţii lui Mahomed şi consideraţiile asupra *Coranului*, cît prin consemnarea unor tradiţii, obiceiuri şi superstiţii populare ori a datelor privind instituţiile, filosofia, medicina şi muzica mahomedană.

Ultima şi cea mai erudită ¹ scriere a lui Cantemir, din păcate neterminată, ce se deschide cu aceeaşi afirmare a necesităţii obiectivităţii în istorie este *Hronicul vechimii a româno-moldo-vlahilor*. „Sufletul, scrie el odihnă nu poate afla, pînă nu găseşte adevărul, carile îl cearcă, ori cît de departe şi ori cît de cu trudă i-ar fi a-l nimeni“. Consultînd şi comparînd un număr impresionant de lucrări, fapt ce depăşea capacitatea de informare a oricărui istoric contemporan, autorul intenţiona, ca şi stolnicul Constantin Cantacuzino, să scrie o istorie a românilor din toate provinciile, începînd cu cucerirea romană şi pînă în zilele lui. Mai mult decît în oricare altă operă a sa, este evidentă aici capacitatea autorului de a stăpîni şi sintetiza un vast material, pentru a-l subordona unor idei scumpe lui : conştiinţa originii comune a românilor de pretutindeni şi continuitatea elementului roman în Dacia, exaltarea (numai în introducere) a luptei poporului nostru împotriva turcilor şi necesitatea centralizării puterii în mîna domnului. Deşi erorile sînt inerente şi explicabile pentru cel care scrie la începutul sec. al XVIII-lea, prin plasarea istoriei acestui popor în contextul celei universale, ca şi prin descoperirea unor informaţii preţioase despre trecutul românilor, *Hronicul* a contribuit la stimularea şi la aşezarea cercetării despre obîrşiile noastre pe drumul cel bun.

În etapa redactării acestor lucrări, Cantemir a participat totdeauna şi la activitatea de reformator a lui Petru cel Mare. Drept recompensă, monarhul rus îl numeşte, în 1721 consilier secret şi membru al Senatului. În anul următor, fostul domn al Moldovei îl însoţeşte pe ţar, ca specialist în chestiunile Orientului, în campania sa îndreptată împotriva Persiei. După cucerirea ţărmului apusean al Mării Caspice, Cantemir mai rămîne în

¹ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 230.

Caucaz pentru a face investigații arheologice și a întocmi hărțile acelor locuri.

Boala de care suferea, diabetul, se agravează însă și la 21 august 1723 se stinge, în vîrstă de cincizeci de ani. Pînă în ultima clipă a sperat să revină pe tronul Moldovei și să-i redea strălucirea de odinioară.

Scrisă la îndemnul Academiei din Berlin, ca și *Hronicul* de altfel, *Descrierea Moldovei* era menită să furnizeze învățaților din Europa, informații despre țara al cărei domn fusese nu demult. Prezent pînă acum, mai cu seamă sub forma unor note de călătorie, interesul manifestat de un popor față de altele mai îndepărtate, tinde să dobîndească, datorită marilor prefaceri economice și politice care au deschis o nouă etapă în istoria spiritului european, o formă organizată, sistematizată din perspectiva unor științe ca, istoria, geografia, cartografia. În același timp, reversul pe care îl comportă un astfel de fenomen nu poate fi decît o puternică deșteptare a conștiințelor naționale. Fiecare popor își avea, sub acest aspect, propriile sale rațiuni de a se face cunoscut. Cărturarii români, ajungînd la o înțelegere clară a originii ilustre a neamului nostru, sperau ca, prin popularizarea ei în lumea civilizată, să contribuie la eliberarea țării de sub asuprirea turcească. Cartea lui Cantemir trebuie considerată ca un reflex al acestor multiple tendințe.

Elaborată în aceeași perioadă cu *Creșterea și descreșterea Curții Otomane* și puțin înainte da a încheia prima versiune (redactată în latinește) a *Hronicului...*, *Descrierea Moldovei* este structurată, ca și acestea, de aceeași nervură ideatică și elan patriotic. Drept urmare, avînd în vedere concepția istorică vastă și metoda critică utilizată în lucrarea dedicată măririi și decăderii puterii otomane, era firesc ca, în momentul concretizării sugestiei prestigioasei instituții germane, savantul să implice în viziunea sa numeroase coordonate spațio-temporale ori elemente materiale și spirituale, ce explică și definesc ființa unui popor. În linii mari, planul lucrării va fi expus mai tîrziu de însuși Cantemir, în

Hronic : „Împinși și poftiți fiind de la unii prieteni streini, și mai cu deadins de la însoțirea noastră carea iaste Academia Științelor din Berolin, nu numai o dată sau de două ori, ci de multe ori îndemnați și rugați fiind, pentru ca de începătura, neamul și vechimea moldovenilor, măcar cît de pre scurt să-i înștiințăm ; așijderea de lucrurile carile din vremile stăpînitorilor din descălecatul țării Moldovei, ceal vechiu, pînă la vremile noastre s-ar fi timplat, de starea și pusul locului ei ; de așezămîntul aerului, bilșugul pămîntului, ocolitul hotarilor, și de altele carile spre folosul vieții omenești căută ; și încă de obiceiarele, leagea, țăramoniile politicești și bisericești și de alte carile spre orînduiala și cinsteșia omenească stăruiesc, pre cît în puțința slabei noastre științe va fi, să-i adevărim“. Ca mod de abordare a chestiunii, presupusele modele¹ ale *Descrierii Moldovei*, *Geografia veche și nouă de Meletie*, *Introducere în geografie de Hrisant Notara*, *Descriptio veteris et novae Paloniae* de St. Sarnicki, ori *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et respublica regni Poloniae* de Martin Cromer, nu par a se situa la nivelul operei lui Cantemir. Prin intuirea numărului mare de factori (de natură geografică, istorică, economică, politică, socială, etnografică, folclorică, religioasă, administrativă, militară etc.) ce colaborează la conturarea individualității unui popor, învățatul nostru depășește concepția ce stă la temelia lucrărilor pomenite și deschide drum reflecției asupra specificului nostru național.

Potrivit exigențelor noului spirit care se făcuse simțit în Europa, faptele trebuiau prezentate sub semnul adevărului, adică obiectiv : „dragostea ce avem pentru patria noastră ne îndeamnă pe de o parte să lăudăm neamul din care ne-am născut și să înfățișăm pe locuitorii țării din care ne tragem, iar pe de altă parte, dragostea de adevăr ne împiedică, într-aceeași măsură, să lăudăm ceea ce ar fi, după dreptate, de osîndit“. Conștiința că se conformează acestui deziderat este prezentă, sub diferite înfățișări, de-a lungul întregii scrieri. Cel mai frecvent poate fi întîlnită sub forma reproșurilor la adresa înaintașilor, care nu s-au ostenit să

¹ Vezi, în acest sens, P. P. Panaitescu, op. cit., p. 150—151.

aştearnă în scris tot ceea ce ştiau despre strămoşii lor : „Nepăsarea strămoşilor noştri, cărora le stătea la inimă mai mult să săvârşească fapte de ispravă decît să descrie, este vinovată că noi nu putem spune nimic sigur despre cele dintîi vremuri ale neamului nostru“. Altădată, în cazuri mai fericite, mărturiseşte satisfăcut că s-a informat „din izvoarele care ne stau la îndemînă“ şi citează din istoriografii consultaţi confruntîndu-i, iar, în lipsa documentelor scrise, nu uită mărturiile contemporanilor cercetează monezile şi inscripţiile, recurge la datele pe care le furnizează faptele de limbă sau iniţiază un fel de investigaţii arheologice : „pe riul Ciucur, lîngă vărsarea acestuia în Prut, se văd ruinele unei cetăţi foarte vechi. N-am putut afla cine a zidit-o, cu toate cercetările pe care le-am făcut adeseori, cu băgare de seamă“. În cîteva rînduri, fapt ce scoate şi mai pregnant în relief ţinuta ştiinţifică a lui Cantemir, negăsind nimic privitor la o chestiune care-l interesează, el încearcă, totuşi, un nou procedeu de investigaţie, judecata prin analogie cu ceea ce cunoaşte la neamurile vecine : „Din pricina tăcerii istoricilor nu se ştie ce legi au fost în vremurile vechi în Dacia. După asemănarea obiceiurilor la alte noroade barbare, putem să credem că voia domnilor şi dreptul firesc au avut putere ca şi legile scrise“. Nu credem să forţăm nota afirmînd că în atari strădanii se poate întrevedea germenul viitoarelor cercetări comparate.

În tot ceea ce întreprinde, Cantemir doreşte să se manifeste ca un om de ştiinţă, pătruns de însemnătatea redării nealterate a faptelor. De aici tonul autoritar ce nu admite replică, aerul detaşat faţă de cele relatate, respiraţia mai scurtă a frazelor, totul tinzînd parcă spre a impune un stil sobru şi rece : „Moldova — scrie Cantemir — n-a avut aceleaşi hotare în toate vremurile, căci întinderea ei este cînd mai mare, cînd mai mică, după starea de înălţare sau de cădere a ţării“. Ceea ce-l interesează pe autor, în cazul de faţă, nu este decît comunicarea nudă a unei constatări, în maniera manualelor şi tratatelor de geografie şi istorie. Convergenţa unor atari consideraţii, secondate de numeroase altele privind valoarea ştiinţifică a observaţiilor lui Cantemir, nu putea

duce decît la afirmația lui P. P. Panaitescu, potrivit căreia, „*Descrierea Moldovei* este cea dintîi scriere științifică a unui român”.

Paralel însă cu această atitudine voit neutră și adeseori pe însăși trunchiul ei, inserția subiectivă se infiltrează aproape pe nesimțite, forțînd faptele să se subordoneze ideilor, îmbrăcînd relatarea cu o simpatie difuză, ce se transformă uneori într-o abia reținută iubire de patrie, imprimînd frazelor o mișcare amplă și conferind stilului căldură și culoare. Fără să dăuneze numaidecît adevărului — fapt evident în cazul descrierilor de natură, cînd îi conferă acestuia dimensiuni noi — prezența subiectivității¹ (înțeleasă ca manifestare a sensibilității) aduce opera în matca literaturii : „Cel mai înalt dintre munți este Ceahlăul, care, dacă ar fi intrat în basmele celor vechi, ar fi fost tot atît de vestit ca și Olimpul, Pindul sau Pelias. Este așezat în părțile Neamțului, nu departe de izvorul Tazlăului, iar mijlocul lui e acoperit de zăpezi veșnice ; pe vîrfurile lui însă nu se găsește pic de nea, fiindcă pare să fie deasupra norilor de zăpadă. Din vîrfurile său, care se înalță ca un turn, se prăvale un pîrău foarte limpede, ce se năpustește cu mare larmă peste stînci abrupte și se varsă în Tazlău. Drept în vîrf se vedea o statuie străveche, înaltă de cinci coți, înfățișînd, de nu mă înșel, o bătrînă cu douăzeci de mii de ani”. Deschizîndu-se cu o afirmație care, la nivelul de atunci al științei, se considera exactă, fragmentul pare să înainteze pe făgașul frazelor transcrise mai sus. Treptat însă la lumina aducerilor aminte, ce scapără într-o aglomerare de substantive legate de cîteva epiteze și comparații, muntele se transfigurează, dobîndind contururi mitice, altminteri spus, obligînd știința să devină artă. „Descrierea Ceahlăului — scria Perpessicius — poate fi comparată descrierii țării Ardealului la Bălcescu”².

¹ În genere, înțelegerea subiectivității ca afirmare a unei ideologii proprii tinde spre subiectivism (cînd aceasta din urmă se află în dezacord cu istoria) și se integrează în sfera obiectivității (specifice științelor sociale) cînd ea se înscrie în direcția sensurilor istoriei. În ambele cazuri însă, apropierea de literatură este posibilă numai prin colaborarea sensibilității (n. n.).

² Perpessicius, op. cit., p. 302.

Fiind extrem de rare cazurile în care pot fi întâlnite în stare pură, cele două atitudini, ca și structurile prin care se manifestă, coexistă, deplasându-și mereu centrul de greutate de pe una pe cealaltă, fapt ce mărește farmecul lucrării și îi determină statutul de științifică și literară.

În ciuda diversității fascinante a materialului utilizat de Cantemir, se poate spune că, *mutatis mutandis*, modul de a-l expune rămâne în linii mari identic cu cel înfățișat în exemplele de mai sus. Drept urmare, alături de notația aridă, dăm de observația purtătoare de virtuți artistice și invers. Fără să năzuim la o depistare și catalogare a tuturor celor două tipuri pomenite, lucru, dealtfel, inutil, interesul cercetării noastre se îndreaptă, ghidat de o latentă sugestie a scrierii examinate, spre descoperirea centrelor ideatice care, prezidînd dispunerea materialului de-a lungul cărții, pot constitui tot atîtea perspective noi de structurare a lui. În felul acesta, cele trei părți ale cărții (I *Partea geografică*, II *Partea politică* și III *Despre cele bisericești și ale învățăturii în Moldova*) cedează locul unor delimitări pe orizontală, revelatoare a însăși structurii mentale a autorului. Prezente pe parcursul întregii scrieri, încă sub mereu alte înfățișări, astfel de centre organizează, în final, altminteri materia, creînd, prin acumulări succesive de notații aride și literare, imagini de o netăgăduită forță și amploare, ce nu trădează decît arareori spiritul științific.

Un prim centru ideatic al lucrării ce corespunde cu intenția autorului de a scrie, în primul rînd, o geografie, grupează întreg materialul care se referă la *frumusețea și bogăția pămîntului moldovenesc*. Imaginea se va constitui, treptat, în sensul direcției imprimate de afirmarea densității și a mirificului într-un spațiu restrîns : „Nu se poate afla nicăieri în vreo altă țară, cît Moldova de mică, atîtea ape și natura împodobită cu asemenea locuri minunate ca aici“. Pretutindeni dăm de un prisos de vegetale, minerale sau de alte bogății ale locului. Apele Prutului posedă virtuți tămăduitoare pentru toate bolile, „păduri întregi de pomi cu roadă“ cotropesc dealurile și umplu grădinile, scutind pînă și pe dușmani de grija hranei, „cîmpurile sînt pline de flori dintre cele mai frumoase și cele mai plăcute“, pămîntul semănat produce

recolte incredibile, încît îi scoate pe țărani „din sărăcie aproape fără voia lor“, „vile alese“ se întind „pe o lungă fișie între Cotnari și Dunăre“, lemnul se găsește „din belșug“, iar stejarul moldovenesc are mare trecere la constructorii de corăbii, „fiind cel mai bun pentru nave“, nisipul râurilor este plin cu aur, păcura „fișnește dintr-un izvor... amestecată cu apa“, undeva fierul se găsește la suprafața pămîntului, sub formă de bulgări, unii munți „dacă dai la o parte scoarța de pămînt... se dovedesc a fi cu totul de sare“. Viețuitoarele fiind mult prea numeroase, Cantemir se mărginește să consemneze numai speciile rare. Lacurile și râurile sînt pline „de pești de soi“, dar mai ales pîraiele „au peștii cei mai gustoși... păstrăvi, lostrițe și lipani“, albinele produc o ceară de culoare mai închisă și cu miros de ambră, iar înmulțirea lor este oprită prin lege, oile de munte îndestulează cu carnea lor „cuhnia sultanului“, ierunca, un fel de pasăre care „la gust întrece potîrnichile și chiar fazanii“, caii și bivoliile sălbatici hălăduiesc la hotarele țării și mai presus de toate zimbrul, fiara sălbatică care l-a dus pe Dragoș în ținuturile strămoșilor săi și al cărui cap a fost immortalizat de stema Moldovei.

Faima acestor bogății a adus aici „nu numai corăbii din porturile Mării Negre, din Crimeia, din Trapezunt, Sinope, Țarigrad, ci și din Egipt și chiar corăbii din Barbaria, care pleacă încărcate cu lemne din Moldova, cu stejar, corn, brad, precum și cu miere, ceară, sare, unt, silitră și grîu“.

Din această perspectivă, deschiderile spre fabulos par în firea lucrurilor. Este vorba de cîteva informații, culese, probabil, de la moldovenii pribegi în Rusia, care au stîrnit nedumerirea specialiștilor, neînțelegînd cum au putut fi acceptate de un savant de talia lui Cantemir. Astfel, în anumite luni ale anului, locuitorii din împrejurimile Ineului adună, datorită unui „joc ciudat al firii“, de pe iarba înrourată „un unt foarte bun“, oile de Soroca au o coastă mai mult decît celelalte, oile sălbatice, avînd buza de jos mai lungă, „sînt silite să-și caute hrana mergînd de-a-ndaratele“, iar porcii de Tohatin au copite asemenea cailor.

Anumite locuri vin să adauge întregului o undă de farmec misterios. În apropiere de Chișinău se află Cheile Bîcului, un

șir de pietre mari, „așezate în linie dreaptă” de la Nistru pînă în Crimeia, pe care „norodul de jos le socotea ca o izvodire a duhurilor necurate”, în codrii Fălciului pare a se afla cetatea Taifalilor, menționată de Herodot în *Istoriile* sale, nu departe de Huși se ridică Movila Rîbii, despre care se crede că adăpostește o regină scită ucisă sau un han tătarăsc împreună cu oastea sa nimicită de moldoveni.

Demn de relevat este că aceste aplecări spre miraculos sînt validate de structurile literare, întrucît se înscriu perfect în ansamblul înfățișat mai sus, nediminuîndu-i coerența. Indiferent dacă a crezut sau nu în cele relatate (de remarcat modul în care scriitorul se detașează de ceea ce spune despre Cheile Bîcului : „norodul de jos le socotea...”) astfel de note senzaționale nu fac, din punct de vedere literar, decît să accentueze ideea pe care o urmărim, aceea a bogăției și frumuseții Moldovei. În acest chip, ceea ce reprezintă, la modul științific, un adevăr discutabil poate contribui, pus în relație cu ideea fundamentală pe care o întregește, la crearea unui adevăr literar.

Un alt centru ideatic propune o restructurare a materialului din punctul de vedere al perspectivei pe care o oferă asupra *decăderii*, -cu multiple accepții, a *Moldovei acelor timpuri* și a asupritorului său, Imperiul Otoman. Una din principalele forme ale acesteia, stagnarea și ruina economică, este anunțată în chiar momentul afirmării atîtor bogății : „Munților noștri nu le lipsește nici bogăția obișnuită a munților, adică mineralele. Numai din pricina cumpătărilor domnilor și a lipsei de săpători în munte nu s-au putut face săpături mai înainte. În vremea noastră lucrul îl împiedică cunoscuta lăcomie a turcilor și teama ca nu cumva, săpînd după bogății, să-și piardă o dată cu țara și truda și roadele ei”. Stăruind pe acest făgaș al istoriei, cetățile și țărgurile alunecă lent spre nimicire. Vestita cetate a Neamțului a rămas cu un singur zid de apărare, iar palatele voievozilor de aici se resimt de trecerea vremii și de nepăsarea oamenilor, Suceava, odinioară inima întregii Moldove, „este aproape pe de-a-ntregul pustie” și, în sfîrșit, cetatea Tînt, ridicată de Ștefan din dărimături, a fost

complet distrusă de turci, „încît acuma abia de i se mai cunoaște locul“.

Nelimitata cupiditate otomană a pus totul sub semnul regresiunii. Aproape nu există capitol în care să nu se vadă, într-un fel sau altul, consecințele ei. Cifrele pe care le reproduce Cantemir despre felul în care au crescut tributul și peșcheșurile sînt concludente. De la 4000 de galbeni plătiți turcilor de Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, tributul (deci, excluzînd peșcheșurile) s-a urcat, spre sfîrșitul sec. al XVII-lea, la 65.000 de taleri împărătești. În chip similar, dacă cu două secole în urmă veniturile domnului se ridicau la 600.000 de taleri împărătești, în epoca sa, „Moldova a căzut într-o sărăcie și ticăloșie așa de mare, încît abia se mai scoate a șasea parte din veniturile de odinioară“.

Cu luciditate, Cantemir așează la temelia acestei stări de lucruri necurmatele lupte interne dintre „cei mari, învrăjbiți pentru stăpînire“, fapt ce prilejuiește aducerea în prim plan a unor impresionante notații de viață socială. Astfel, dacă nepotolitei lăcomii turcești i se adaugă acum „ambitia“ acelor care pentru a-și cumpăra și consolida tronul „trebuiau să găsească noi feluri de dări“ și samavolnicia marilor boieri pe care își sprijineau trufia nemăsurată, simpatia principelui pentru cei obidiți, susținută de sincere accente demascatoare, dobîndește contururi distincte : „Așa joacă ambiția și lăcomia, exclamă el, într-un moment de profundă umanitate, pe pielea sărmanilor moldoveni !“

Altădată, gîndindu-se la domnii care sîlesc pe țărani să-i însoțească la vinătoare, abia îngăduindu-le „să-și agonisească hrana de toată ziua“, sau observînd modul în care boierii îi obligă pe razeșii sărăciți „cu strîmbătate să-și pună grumazul în jugul șerbiei“ și îi constring să lucreze după bunul lor plac, Cantemir constată cu amărăciune : „Eu i-aș socoti, desigur, pe țăranii moldoveni că sînt cei mai nenorociți țărani din lume“. În aceste condiții, dacă germenii viitorului există în prezent, atunci timpurile care vor veni nu pot să fie pentru Moldova decît și mai sumbre : „trebuie să ne așteptăm la o decădere și mai mare, pentru că lipsa și sărăcia cresc din zi în zi“.

Dar după cum s-a putut deja sesiza, „decăderea economică și socială se împletește cu cea politică. Odată cu Bogdan, care a consimțit să plătească tribut turcilor (deși istoria ne arată că acesta fusese acceptat de către însuși Ștefan cel Mare, la sfârșitul domniei sale), domnul a pierdut dreptul de a încheia pace sau de a declara război și astfel, comentează Cantemir, „s-a stins dintr-o dată raza cea mai de frunte a strălucirii moldovenești“. Cu puține excepții, șirul de voievozi care a urmat după moartea ultimilor Mușatini, antrenați în intrigi, vânzări și uzurpări de domnie, nu a făcut decît să grăbească declinul Moldovei. În aceste împrejurări, turcii, izbutind „să îmblînzească cu lingușiri zimbrul moldovenesc... au luat cu totul boierilor dreptul de a-și alege domn“ și au scos tronul țării la mezat, făgăduind „domnia aceluia care dă mai mulți bani, dacă vremurile sînt liniștite, dar dacă e primejdie de război, aceluia care e mai vestit pentru credința și vitejia lui“. Însă, în ciuda fastului extraordinar pe care îl etalează Poarta la înscăunarea unui domn român, relatarea modului în care acesta așteaptă să fie primit de sultan, apoi a sărutării mîinii vizirului și a locțiitorului său, chehaia, ca și cuvintele pline de adîncă su-punere pe care „nevrednicul rob“ le rostește în fața marilor demnitari turci, reprezintă, în istoria noastră, pagini de cumplită umilință.

În acest punct, semnele decăderii cresc monstruos, extinzîndu-se peste hotarele țării și cuprinzînd în sfera lor întregul aparat de stat turcesc. Ca și în *Istoria ieroglifică* sau în *Creșterea și descreșterea Curții Otomane*, aparenta strălucire a puterii nu este, în realitate, decît masca unei inimaginabile venalități și putreziciuni. Edificatoare, sub acest aspect, „întărirea“ în scaun a domnilor evidențiază un veritabil lanț al slăbiciunilor. După ce domnul a primit confirmarea sultanului, vizirul „se face că nu a vorbit încă cu sultanul despre treaba aceasta și însuși chehaia, care vine cu viclenie în ajutorul lăcomiei vizirului, cheamă pe capuchehaiele domnului și-i minte că din pricina unor intrigi ale altora și a împotrivirii tainice a unor slujitori ai curții, sultanul s-a arătat mai puțin plecat să-i asculte decît aveau ei nădejde, că stăpînul său, vizirul, a încercat în cîteva rînduri să aducă

aminte sultanului despre acest lucru, dar încă nu a dobândit răspuns mulțumitor. Văzind primejdia... capuchehaiele se aruncă la picioarele chehaiei și se roagă să-l ajute pe stăpînul lor în toate chipurile, făgăduind la urmă să sporească și mai mult peșcheșurile...". Proiecția unor atari secvențe este menită parcă să sugereze existența unui cadru al descompunerii mai vast, în interiorul căruia declinul propriei țări pare guvernat de o legitate inexorabilă.

Drept urmare, pentru ca tabloul decăderii Moldovei să fie și mai impresionant, disoluția economică, socială și politică este secondată de cea militară, administrativă și juridică. Astfel, dacă altădată armata moldovenească număra 70.000 sau chiar 100.000 de oameni (cifre exagerate, desigur) în vremea lui Cantemir abia dacă ajunge la 8000 de oșteni. Din rațiuni similare, dregătoriale de seamă sînt ocupate de slujitori nepricepuți, ridicați la aceste demnități „cu mijlocirea rudelor“, nu datorită propriul lor merit : „Din această pricină se întîlnesc adesea, printre boierii din rangul cel mai înalt, oameni plini de trufie, semeți, îndărătnici și care nu numai că nu se pricep cum să se descurce în trebile țării, dar le lipsesc și năravurile bune și nu au deprinderea unei vieți cinstite, la care nu se găsește nimic vrednic de laudă...“ „Urmarea firească a celor înfățișate aici deschide drum larg sistemului de abuzuri practicate de marea boierime : „Nu s-a auzit niciodată zicîndu-se că hotărîrea domnului ar fi fost dobîndită prin daruri... deși s-a văzut că lucrul acesta s-a întîmplat de mai multe ori printre boieri“.

Prin amploarea, bogăția detaliilor și exactitatea liniilor desenului, imaginea decăderii Moldovei înfățișată de Cantemir, rămîne poate cea mai zguduitoare din toată literatura noastră veche. Datorită acestei noi ordonări a materialului, fapte înrudite, dar risipite de-a lungul întregii scrieri se strîng în jurul unui punct comun, pe care îl scot mai mult sau mai puțin în relief, după importanța ce i-o acordă autorul. În cazul nostru, Cantemir nu pare să uite nimic din ceea ce conferă ideii sale dimensiune și pregnanță.

Un nou centru care pune în lumină o altă constantă ideatică a *Descrierii Moldovei* este cel al *trecutului exemplar, temelie a*

unor primeniri viitoare. Admițînd, ca și cronicarii, ideea originii romane a poporului nostru, cărturarul susține, după ce inițial avusese intuiția amestecului celor două popoare, că dacii ar fi fost risipiți și exterminați de către coloniștii Romei antice. Epoca de prosperitate care a urmat după colonizarea Daciei, dovadă numărul mare de ruine ale vechilor cetăți romane, a fost întreruptă de invazia popoarelor barbare. Oamenii pămîntului s-au retras, după Cantemir, în „partea muntoasă a Maramureșului“ iar, peste cîteva sute de ani, cînd vremurile s-au liniștit, au coborît, în frunte cu Dragoș, la vechile lor așezări și, treptat, au ajuns la o nouă perioadă de înflorire. Astfel s-au desfășurat lucrurile pînă la venirea turcilor, care întrerup pentru a doua oară evoluția normală a istoriei, marcînd începutul decăderii Moldovei, despre care tocmai am vorbit. Cum însă vechile imperii (asiro-babilonian, egiptean și roman) au pierit în virtutea legilor care guvernează dezvoltarea ciclică a statelor, decăderea Moldovei nu s-a produs în conformitate cu atari legități. Ea se datorează asupririi otomane și poate fi înlăturată odată cu aceasta. O astfel de înțelegere a desfășurării istoriei, ce lasă să se întrevadă pentru Moldova posibilitatea revenirii la evoluția naturală, existentă înainte de suzeranitatea turcească nu a făcut decît să stimuleze, alături de alți factori, germenii actelor și ai ideilor politice înnoitoare ale lui Cantemir. În consecință, esența programului său de redresare a țării consta în necesitatea înlăturării jugului otoman, limitarea puterii mării boierimi și crearea unui stat autoritar, condus de un monarh luminat.

În acest punct, pentru a-și susține ideile, Cantemir invocă, în repetate rînduri, trecutul exemplar, amintind originile ilustre ale neamului său, ori epoca de glorie a dinastiei Mușatinilor. La această etapă istorică se referă cărturarul ori de cîte ori vorbește de „vechea măreție“ sau „de vremea cînd Moldova era încă în plină înflorire“. Țara, crede el, nu atîrna atunci de nimeni, iar cel care se afla în fruntea statului „dobîndea puterea ca moștenire de la înaintași“ avînd „asupra supușilor... ca și craii, stăpînire neîngrădită“. În jurul său, locurile de cinste erau ocupate de „aceia care-i întreceau pe ceilalți în vitejie și credință“. Organizate

după modelul bizantin, dregătorile erau menite să înalțe prestigiul voievodului și să-i întărească autoritatea. În timp de război, Moldova putea să ridice o oaste numeroasă, pe măsura veniturilor mari care le avea. În linii mari, întreaga demonstrație privind epoca Mușatinilor tinde spre conturarea imaginii unui stat ideal. Odată însă cu stingerea acestei dinastii, „țara s-a ruinat și s-a umplut de partide răzvrătite“, fapt care a grăbit supunerea ei de către turci. Ideea necesității instaurării unei noi dinastii, care prin reprezentanții ei de aleasă ținută intelectuală și morală ar fi putut reda Moldovei ceva din vechea strălucire, este introdusă aici cu abilitate.

Dacă ideile politice ale lui Cantemir corespundeau, în fond, sensurilor evoluției istorice, fundamentarea lor pe experiența unui trecut care arăta altminteri decât era înfățișat, se înscrie printre contradicțiile concepției sale despre istorie. În realitate, Moldova nu a fost cu totul independentă în acele timpuri, domnul nu primea tronul ca moștenire, ci era întotdeauna ales dintre membrii familiei, puterea lui asupra supușilor era înfrînată de sfatul boierilor, iar organizarea de atunci a Moldovei nu era identică cu cea de pe vremea cărturarului. Proiecție a ideilor sale politice asupra trecutului, statul preconizat de Cantemir anticipă mai curînd pe cel propus de filozofia luminilor. Creație a imaginației, viziunea trecutului exemplar este departe de a avea proporțiile, bogăția și vigoarea pe care o etalează tabloul decăderii Moldovei. Respinsă de spiritul științific, o atare imagine ar putea fi acceptată numai de structurile literare, în măsura în care, ținîndu-se seama de ansamblul lucrării, ea contribuie, prin jocul opozițiilor, la consolidarea sentimentului patriotic sau amplifică satira la adresa unor aspecte ale contemporaneității celui care scrie.

În sfîrșit, cel din urmă centru ideatic privește materialul *etnopsihologic, etnografic și folcloric, de natură lingvistică sau religioasă etc.*, care, în intenția autorului, era menit să întregască informația istorică și geografică, prin schița unui profil spiritual al poporului nostru.

Sumare dar dense, alternînd luminile cu umbrele, cele cîteva pagini „despre năravurile moldovenilor“ constituie prima încercare

de etnopsihologie la noi. Temperament echilibrat, Cantemir este de părere că trăsătura fundamentală a firii moldovenilor este dată tocmai de lipsa acestei însușiri. Încă din capitolul dedicat divanului de judecată al domnului și al boierilor, vorbind de dregătorii care își însușesc „banii țării” sau uneltesc împotriva cîrmulitorului lor, autorul pomenea de „cugetul cel nestatornic al moldovenilor”. Spre finalul celei de a II-a părți a *Descrierii Moldovei*, revenind la „firea lor cea nestatornică” va găsi prilejul să o argumenteze din perspective multiple. Moldovenii sînt viteji la începutul bătăliei și „mai moi” pe urmă, „dacă le merge bine, sînt semeți, dacă le merge rău, își pierd cumpătul”, totul li se pare ușor „la înția aruncătură de ochi”, dar dacă li se opune ceva, „se zăpăcesc și nu știu ce să facă se căiesc pentru răul făcut, însă prea tîrziu, cu „cei învinși se poartă cînd blînzi, cînd cruzi”, „uită ușor dușmăniile”, dar nici prietenia nu o țin mult, sînt „cutezători, semeți și foarte puși pe gîlceavă” însă „se liniștesc lesne și se împacă iarăși cu potrivnicul”, sînt petrecăreți, iubesc băutura, însă „nu-i sînt plecați peste măsură”, „nu au obicei să facă petreceri în fiecare zi”, însă cînd le fac durează pînă dimineața, iubesc viața, dar fiind fataliști, și-o dăruiesc cu ușurință.

În acest necurmat dezechilibru, există însă și unele constante, care fără a-l nega deocamdată, tind să-l atenueze totuși. Este vorba de „credința cea adevărată și de ospetie” care, în ciuda sărăciei oamenilor, a devenit proverbială. Demnă de menționat este și relevarea lipsei de religiozitate a acestora, în vreme ce observația că „nu sînt iubitori de învățătură” și „nu cunosc meșteșugurile cele frumoase” nu este concludentă, întrucît proverbelor care îl ilustrează li se pot opune altele care dovedesc contrariul. De asemenea, cel care și-a dat seama de „îndoitul jug care apasă pe umerii Moldovei” nu a sesizat virtuțile statorniciei și răbdării locuitorilor ei și nici simțul lor de justiție. În felul acesta, sprijiniți numai pe aceste date, la care ne permitem să adăugăm și extraordinarul simț al proporțiilor, ce emană din întreaga creație populară, ajungem la concluzia că măsura și nu absența ei constituie trăsătura fundamentală a caracterului nostru. De aici provine și acel

„clasicism de natură structurală“¹, pe care cercetătorii specificității românești l-au scos, în repetate rânduri, în evidență.

Alături de preocupările etnopsihologice, Căntemir acordă o mare importanță elementului etnografic și folcloric. Consemnarea lui conștientă și atitudinea științifică (în limitele epocii) față de acesta au făcut pe unii cercetători să-l considere pe principiile moldovean drept unul dintre întemeietorii etnografiei². Informațiile pe care le oferă *Descrierea Moldovei* se înscriu, în cea mai mare măsură, în sfera culturii spirituale și numai o parte aparțin culturii materiale (păstoritul, albinăritul, cultivarea viței de vie, aurăritul, extragerea sării etc.)

Cît privește pe cele dintîi, consemnăm date referitoare la folclorul literar (legende : legenda Cheilor Bicului, legenda orașului Iași, legenda Movilei Ribii ; tradiții cu caracter legendar : relatarea despre Petru Rareș ca negustor de pește sau cea despre Despot-Vodă care s-a prefăcut mort etc. ; proverbe ; o orație de nuntă și textul unei paparude), folclorul muzical (numele instrumentelor ce intrau în alcătuirea orchestrelor de muzică turcească sau românească), folclorul coregrafic (descrierea horei, a danțului și a călușarilor), obiceiuri din ciclul vieții omenеști (ritualul de nuntă și de înmormîntare), obiceiuri calendaristice (drăgaica, turca) credințe superstițioase cu caracter mitologic (ursitoarele, zînelor, tricolicii, miazănoaptea, zburătorul, frumoasele) și diverse practici magice (descîntecul, farmecul)³.

Nu pot fi trecute cu vederea, din pricina valorii lor științifice și literare, relatările unor obiceiuri practicate în cercurile de sus ale societății. Cu cîteva excepții, toate aceste date privind „obiceiurile vechi și noi la înscăunarea unui domn“ sau ceremonia care are loc cu prilejul „întăririi domnilor“ sau a scoaterii lor din scaun nu fac decît să întregescă, așa cum am mai subliniat, imaginea decăderii Moldovei. Unele pagini de aici, cum sînt cele

¹ Const. Ciopraga, op. cit., p. 31.

² Bobu Florescu, Florea, *Elemente etnografice în opera lui Dimitrie Căntemir Descriptio Moldaviae*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, an. 2, nr. 1—2, p. 15—25.

³ A se vedea, în acest sens, Adrian Fochi, *D. Căntemir, etnograf și folclorist* în *Revista de etnografie și folclor*, 1964, nr. 1, p. 84—85.

ce înfățișează alaiul unui domn înscăunat sau al unui domn care pleacă la război ori la biserică pot sta prin pitorescul și bogăția detaliilor înregistrate, alături de cele mai izbutite pagini ale literaturii noastre de inspirație istorică. De fapt, din transmiterea unor informații ca acestea sau ca cele deja consemnate cu ocazia abordării chestiunii privind decăderea Moldovei vine toată valoarea științifică a cărții : „scrierea aceasta, remarcă P. P. Panaitescu, este o carte ce oglindește epoca autorului, ca atare este prețioasă pentru a studia Moldova din vremea lui“ ¹.

După cum s-a putut observa, constantele ideatice în jurul cărora s-a încheșat *Descrierea Moldovei*, au permis o regroupare a materiei din tot atâtea unghiuri, prilejuind relevarea ponderei și funcției fiecăreia în ansamblul operei. Centrul de greutate al unei atât de mari diversități de conținut nu poate fi decât stăruitoarea idee a stării jalnice în care se afla Moldova. Aproape nu există capitol care, direct sau indirect, prin notații realiste sau prin plâsmuiri ale imaginației, printr-un simplu amănunt sau prin fragmente întregi, să nu poată fi racordat la această dominantă. Celelalte constante ideatice, frumusețea și bogăția pământului moldovenesc, cea a trecutului exemplar ori pînă și elementul etnografic (compararea unor obiceiuri vechi cu cele noi) nu fac decât să o pună și mai puternic în lumină, dar să și justifice totdeodată, în alt sens decât trecutul exemplar, necesitatea unor primeniri viitoare. În felul acesta, imaginea decăderii Moldovei dobîndește, prin dimensiunile ei, mulțimea detaliilor și sobrietatea expresiei o monumentalitate sumbră. Faptul trebuie numădat corelat cu intenția autorului de a impresiona pe cititorii străini și de a crea astfel un curent de simpatie pentru țara sa, care ar fi putut să se transforme într-un ajutor mai substanțial, necesar eliberării ei de sub dominația turcă.

În același timp, privind lucrurile la modul strict științific și estetic- se poate constata, în primul caz, că prin fuziunea întregului material pe care se reazemă cele patru constante, obținem o imagine complexă și multilaterală a individualității unui popor,

¹ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 158.

iar, în cel de al doilea, că dobîndim un tot încheiat, născut prin unificarea unor elemente eterogene. Cu acest prilej, afirmația de la care am pornit, referitoare la statutul științific și literar al *Descrierii Moldovei* s-a confirmat încă o dată.

Tradusă și editată în limbile germană și rusă în același secol în care a fost scrisă, *Descrierea Moldovei* nu a fost tălmăcită în limba autorului decît în 1825, de către banul Vasile Virnav, sub titlul *Scrisoarea Moldovei*. Începînd însă cu această dată se poate spune că interesul pentru lucrarea principelui cărturar s-a manifestat constant, fapt confirmat atît de reeditările variantei lui Virnav, cît și de apariția unor tălmăciri noi. Astfel, A. Papiu Ilarian și Iosif Hodoș publică, în 1872, prima traducere românească de pe original latinesc, iar exemplul acestora este urmat de către George Pascu în 1923, Gh. Adamescu în 1942, P. Pandrea în 1956, și Gh. Guțu în 1973.

Dacă personalitatea lui Cantemir a fascinat nume ilustre ale literelor noastre ca, Hasdeu, Eminescu, Iorga sau Blaga, ecourile *Descrierii Moldovei*, excluzînd informațiile pe care le furnizează istoricului, etnografului ori altor oameni de știință despre epoca sa, nu pot fi detectate în cultura și literatura noastră decît în linii mari. Astfel, sub aspect etnologic, lucrarea examinată deschide seria cercetărilor consacrate specificului nostru național, iar din punct de vedere literar nu face decît să schițeze cele două nuclee fecunde în jurul cărora se va dezvolta o bună parte a literaturii noastre de inspirație istorică sau cu un pronunțat caracter de satiră socială. Este vorba de cele două antiteze, cea care opune bogăției și frumuseții pămîntului o situație economică, politică și socială deplorabilă și cealaltă care pune față în față trecutul exemplar și prezentul decăzut. A. Russo, Odobescu, Hasdeu, Eminescu ori Sadoveanu sînt numai cîțiva din scriitorii care au preluat, direct sau indirect, astfel de sugestii, dar le-au dezvoltat la modul propriei lor personalități.

Considerată din această perspectivă, *Descrierea Moldovei* nu va înceta să rămînă mereu o permanență.

LEONIDA MANIU

TABEL CRONOLOGIC

1673 *La 26 octombrie*, se naște Dimitrie, al doilea fiu al serdarului Cantemir, viitorul domn Constantin Cantemir, și al Anei, născută Bantaș. Tatăl provenea dintr-o familie de răzeși din ținutul Fălciului, iar mama, femeie distinsă și cultă, era nepoata doamnei Anastasia, soția Ducăi-vodă. Viitorul cărturar va purta numele nașului său, domnul de atunci al țării, Dumitrașco Cantacuzino.

Mitropolitul Dosoftei, conștient de necesitatea introducerii limbii române în biserică, tipărește la Uniev, *Psaltirea în versuri*.

1678 Moare mama lui Antioh și a lui Dimitrie Cantemir. Gheorghe Duca, ocupînd tronul Moldovei pentru a treia oară, îl trimite pe Cantemir ca reprezentant (capuchehaie) al său pe lângă Înalta Poartă.

1685 *La 15 iunie*, cu ajutorul lui Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești, Cantemir se urcă pe tronul Moldovei, luînd numele de Constantin.

Educația fiilor domnului este încredințată cărțurului Ieremia Cacavelas. Dimitrie învață greaca, latina și slavona.

Preocupat de originea poporului român și a continuității elementului roman în Dacia, Miron Costin scrie, *De neamul Moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*.

1688 Dimitrie este trimis de către tatăl său ca ostateg în capitala Imperiului Otoman. Aici studiază la Academia Patriarhiei Ortodoxe cu profesori renumiți prin „pietatea și știința lor“. Intră în contact cu literaturile clasice și cu filozofia neoaristotelică, fapt ce a contribuit în mod substanțial la orientarea spiritului său spre preocupările științifice. De asemenea, paralel cu aprofundarea cunoștințelor de greacă, latină și slavonă, tânărul principe învață limbile turcă, arabă și persană și se adâncește în studiul istoriei, folclorului și muzicii turcești, devenind primul nostru orientalist.

Se tipărește, prin grija lui Șerban Cantacuzino, *Biblia* de la București, moment de extremă importanță în dezvoltarea limbii noastre literare.

La 26 octombrie, moare Șerban Cantacuzino, iar scaunul Țării Românești va fi ocupat de nepotul său, Constantin Brîncoveanu, dușman al cantemireștilor.

1690 Nădăjduind în apariția unui concurs de împrejurări favorabil eliberării țării de sub turci, Constantin Cantemir încheie, în secret, la Sibiu, un tratat de alianță între Moldova și Curtea de la Viena.

1691 În vara acestui an, Ioan Sobieski, regele Poloniei, intră cu armata în Moldova și ocupă partea de nord a acesteia. Cetatea Neamțului, apărată de o mână de oșteni, opune dușmanului o rezistență dîră, devenită legendară.

Din porunca lui Constantin Cantemir, frații Costin, Velicico hatmanul și Miron cronicarul sînt acuzați de trădare și decapitați. La execuția lui Velicico a asistat și beizadeaua Dimitrie, care se reîntorsese de curînd în țară. Ulterior, domnul a regretat mult această faptă necugetată, pusă la cale de Iordache Ruset. Din acest moment, grupul Rusetesților deține adevărata conducere a Moldovei.

- 1693 *La 13 martie*, moare Constantin Cantemir. În scaunul rămas liber, boierii îl așează pe Dimitrie, însă neprimind confirmarea Porții (din cauza intrigilor și a banilor lui Brîncoveanu), reia, după numai trei săptămîni de domnie, drumul Constantinopolului.
- 1695 După mazilirea lui Constantin Duca, pe tronul Moldovei se urcă Antioh Cantemir, care va domni pînă în toamna anului 1700. Dimitrie devine acum reprezentantul său la Poartă.
- 1679 La Zenta, principele nostru asistă la catastrofala înfrîngere a armatelor turcești de către cele austriece conduse de Eugen de Savoia.
- 1698 Apare la Iași, în grecește și românește, prima lucrare a lui Cantemir, *Divanul sau gilceava Înțeleptului cu Lumea sau giudețul Sufletului cu Trupul*.
- 1699 Dimitrie, venit pentru scurtă vreme în țară, se căsătorește cu Casandra, fiica lui Șerban Cantacuzino. Gîndul de a ocupa scaunul Țării Românești, care nu-i era nici pînă atunci străin, dobîndește astfel o justificare mai temeinică. Drept urmare, temerile și dușmănia lui Brîncoveanu ating punctul maxim.

1700 Datorită intrigilor și banilor lui Brîncoveanu, Antioh Cantemir este mazilit și înlocuit cu Constantin Duca. Împreună cu familia, Dimitrie se stabilește la Istanbul, în casa construită după planurile sale.

Antim Ivireanul tipărește la Snagov *Floarea darurilor*.
Se întemeiază Academia de Științe de la Berlin.

1700—1705 În această perioadă de intensă efervescență spirituală, Cantemir scrie următoarele opere : *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago* (Imaginea științei sacre cu neputință de zugrăvit), *Compendium universae logices institutionis* (Compendiu despre sistemul logicei generale); *Ioannis Baptistae van Helmont, Physices universalis doctrina* (Învățătura generală despre fizică a lui I. B. van Helmont), *Tarifū ilmi musiki ala vĕgni maksus* (Explicarea muzicii teoretice pe scurt) și *Istoria ieroglicică*, ce marchează trecerea de la preocupările de natură speculativă la cele cu un predominant caracter social și politic.

1703 După mazilirea lui Constantin Duca, Mihai Racoviță, sprijinit de Rușești și de Brîncoveanu, ajunge domn al Moldovei.

1705 Pe tronul Moldovei urcă pentru a doua oară Antioh Cantemir. Urmărind îndepărtarea de Rușești, domnul încearcă să se împace cu Costineștii, numindu-l pe Nicolae Costin, fiul cronicarului, mare vornic. Între cei doi frați, Antioh și Dimitrie, relațiile devin extrem de reci.

1709 Armata rusă, condusă de Petru cel Mare, obține la Poltava o răsunătoare victorie împotriva trupelor suedeze, comandate de Carol al XII-lea.

1710 În luna noiembrie a acestui an, Dimitrie Cantemir este numit domn al Moldovei. Ion Neculce devine omul său de încredere.

1711 În luna aprilie, la Luck, între Moldova și Rusia se încheie un tratat de alianță. Conform acestuia, Rusia se angajează să-l ajute pe Cantemir în lupta sa pentru înlăturarea suzeranității turcești.

La 20 mai, printr-o proclamație către țară, Cantemir îi cheamă pe moldoveni să se ridice cu armele împotriva dominației turcești.

În seara zilei de 23 iunie, țarul Petru cel Mare sosește la Iași, unde este primit cu multă căldură de boieri și de norodul de rînd.

În bătălia de la Stănilești (8—12 iulie), turcii înving armatele aliate ruso-române.

Împreună cu cei care i-au mai rămas credincioși, Dimitrie Cantemir se stabilește în Rusia, în ținutul Harkovului. Țarul îi conferă titlul de „prea luminat principe al Rusiei“.

1713 Soția lui Dimitrie, Casandra moare, în vîrstă de numai treizeci de ani.

1714 Dimitrie Cantemir este ales membru al Academiei din Berlin.

La 15 august, Constantin Brîncoveanu și cei patru fii ai săi sînt decapitați din ordinul sultanului Ahmed al III-lea.

1714—1716 În această perioadă, extrem de rodnică sub raport științific și literar, Cantemir scrie: *Monarhiarum physica examinatio* (Interpretarea naturală a monarhiilor), *Descriptio Moldaviae* (Descrierea Moldovei), *Incrementa atque decrementa aulae otho-*

manicae (Creșterea și descreșterea Curții Otomane), Vita Constantini Cantemyrii (Viața lui Constantin Cantemir) și Sistema religiei mahomedane.

1717 Începe să lucreze la cea mai erudită scriere a sa, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în cadrul căreia istoria românilor de pretutindeni este examinată în context universal.

1719 Dimitrie se recăsătorește la Moscova cu tinăra prințesă Anastasia Trubețkoi, avînd ca nași pe țar și pe țarină.

1721 La 20 februarie, printr-un ucaz al lui Petru cel Mare, Cantemir este numit „consilier secret și membru al Senatului“.

1722 În calitate de specialist în problemele Orientului Dimitrie îl însoțește pe țar în campania sa împotriva Persiei.

1723 La 21 august, Dimitrie Cantemir trece în eternitate.

1769—1770 *Beschreibung der Moldau*, în „A. F. Büsching's Magazin für die neue Histoire und Geographie“, 2 vol., Hamburg, 1769—1770.

1771 *Historisch-geographisch und politische Beschreibung der Moldau, nebst dem Leben des Verfassers und eine Landcharte*, Frankfurt und Leipzig.

1789 *Istiriceskoe, geograficeskoe i politiceskoe opisanie Moldavii v jizniu socinitelia, s nemetškogo perevet Vasilii Levșin*, Moscova.

- 1825 *Scrisoarea Moldovei*, de D. C., domnul ei (traducere de banul Vasile Vîrnav) — Monastirea Neamțul.
- 1851 *Descrierea Moldaviei*. Prezentare din viața Prințului Dimitrie Cantemir de C. Negruzzi. Ediția a II-a, Iași.
- 1868 *Scrisoarea Moldovei* (Reeditată la anul 1868 de către T. Boldur Lățescu) — Iași.
- 1872 *Descrierea Moldovei* (traducere de A. Papiu Ilarian și Iosif Hodoș) — în *Operele principelui Demetriu Cantemir*, tipărite de Societatea Academică Română, vol. I, II, București.
- 1909 *Descrierea Moldovei* în Biblioteca pentru toți, nr. 507, București.
Descrierea Moldovei (cu o notiță introductivă de Miron Niculescu), în Biblioteca Socec, nr. 10—11, București.
- 1923 *Descrierea Moldovei*. Traducere de pe originalul latinesc, la 200 de ani de la moartea autorului, de Giorge Pascu, București, 1923 ; ediția a II-a revăzută și completată cu indice, București, 1938.
- 1942 *Descrierea Moldovei* (traducere de Gh. Adamescu), București.
- 1956 *Descrierea Moldovei* (traducere de P. Pandrea cu o prefață de acad. C. I. Gulian) — E.S.P.L.A. Biblioteca pentru toți, București, 1956 ; reeditări ale aceluiași traduceri în 1961, 1965, 1967, 1973, 1976.

1973 *Descrierea Moldovei* (traducere după originalul latin de Gh. Guțu. Introducere de Maria Holban. Comentariu istoric de N. Stoicescu. Studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu. Indice de Ioana Constantinescu. Cu o notă asupra ediției de D. M. Pippidi), Editura Academiei R.S.R., București.

L. M

I

PARTEA GEOGRAFICĂ

CAPITOLUL I

Despre numele cel vechi și cel de acum al Moldovei

Toată țara pe care o numim astăzi Moldova, precum și ținuturile învecinate dinspre asfințit, au fost stăpânite la început de sciți¹, care cuceriseră aproape trei părți ale lumii, cu toate că, după obiceiul lor strămoșesc, ei nu aveau așezări statornice. Pe lângă feluritele numiri date de hoardele care s-au perindat în cursul vremii, grecii i-au numit pe locuitorii acestor ținuturi când *geți*, când *daci*. Sub stăpânirea romanilor s-a statornicit numirea de *daci*.

După ce acest popor pierdu pe regele *Decebal*, biruit de viteazul *Nerva Traian*, și a fost parte nimicit², parte

¹ Populația geto-dacă nu făcea parte din neamul sciților. După opinia specialiștilor, confuzia a fost preluată de autor din P. Cluverius.

² Deși nu se afirmă că întreaga populație geto-dacă a fost nimicită, ceea ce ar fi fost o eroare, din texte nu reiese că etnogeneza poporului nostru se bazează atât pe populația băștinașă existentă cât și pe coloniștii romani aduși în aceste locuri.

risipit încoace și încolo, întreaga țară pe care o locuia a fost prefăcută în provincie romană, pământul fiind împărțit cetățenilor romani, după care s-a deosebit în trei părți : mărginașă, de mijloc și muntoasă.

În cea dintâi se cuprindea o parte din Ungaria de astăzi și Valahia, în a doua Transilvania, iar în cea de pe urmă, cea mai mare parte a Moldovei noastre, așezată între Dunăre și Prut, împreună cu ținuturile de la hotar ale Valahiei. În epoca următoare, când Imperiul roman a început să decadă, barbarii — și anume sarmații, hunii și goții — au pustiit Moldova de mai multe ori și au silit pe coloniștii romani să fugă în munți, ca să caute loc de adăpost împotriva cruzimii lor, în partea muntoasă a Maramureșului¹. După ce au viețuit acolo câteva sute de ani, apărați ca într-o cetate naturală, cu voievozii și legile lor, deoarece populația s-a înmulțit peste măsură, *Dragoș*, un fiu al voievodului lor *Bogdan*, se hotărî în cele din urmă către anul ()² să cuteze un marș peste munți, spre răsărit, însoțit la început numai de trei sute de oameni, ca și cum ar pleca la vinătoare. Pe drum dădu din întâmplare peste un bou sălbatic, numit de moldoveni zimbru, și, tot gonindu-l, ajunse la poalele munților.

¹ În timpul migrațiilor, daco-romanii nu s-au retras cu toții în Maramureș. Cea mai mare parte a populației a rămas locului, continuându-și existența și conviețuind cu valurile migratorilor. Numai așa se explică asimilarea acestora pe teritoriul unde se găsește astăzi poporul român.

² Cronicile consemnează anul 1359.

Cînd căteaua lui de vinătoare, căreia-i zicea *Molda* și pe care o iubea foarte mult, se repezi întăritată asupra fiarei, bourul se azvîrli într-un rîu, unde săgețile îl uciseră ; dar și căteaua, care sărise în apă după fiara fugărită, fu luat de undele repezi.

Întru pomenirea acestei întîmplări, Dragoș fu cel dintîi care numi acest rîu *Moldova*, iar locului unde se petrecuseră acestea îi dădu numele de *Roman*, după numele seminției sale și luă ca stemă a noului său principat capul bourului. După aceea, cînd cercetă ținuturile învecinate și găsi cîmpuri roditoare cu ape îmbelșugate, tîrguri, cetăți întărite, dar părăsite de locuitori, povesti alor săi despre ceea ce descoperise, îndemnîndu-i să pună stăpînire pe pămîntul acesta atît de roditor. Oamenii tineri din neamul lui Roman își urmară domnul de bunăvoie și, cu bucurie, trecură munții împreună cu el, în cete mari, așezîndu-se după aceea în ținuturile aflate într-un chip atît de minunat, iar pe *Dragoș*, cel care le aflate, îl numiră cel dintîi domn al țării noi. Întoarsă în acest chip stăpînitorilor ei de odinioară, țara își pierdu, odată cu legile trase din dreptul civil roman, și numele dacic și latinesc și atît străinii, cît și locuitorii ei înșiși îi ziseră *Moldova*, după apa *Moldei*.

Dar nici această numire n-a rămas peste tot, căci turcii, care pătrundeau adesea cu oaste prin *Moldova*, către țările vecine ocupate de dînșii în Europa, au dat moldovenilor mai întîi numele de *akvlach* *. Apoi, cînd *Bogdan*, după voia cea din urmă a tatălui său *Ștefan cel Mare*,

* Mai bine *ak-iflak*, adică valahi albi, spre deosebire de *kara-iflak* (vlach), valahi negri, care sînt locuitorii Valahiei.

le-a închinat țara, turcii, obișnuiți să numească țările supuse după numele domnitorilor, au început să-i zică *Bogdan* ; totuși vechiul nume s-a păstrat în limba tătarască, vecinii din partea cealaltă, leșii și rușii numindu-i pe moldoveni *valahi*, adică valși sau italieni, iar valahilor care locuiesc în munți zicându-le munteni, adică oameni de peste munte.

CAPITOLUL AL II-LEA

Despre așezarea Moldovei, despre hotarele ei cele mai vechi și cele noi și despre climă

Moldova se întinde în lățime de la $44^{\circ} 54'$ pînă la 48° și $51'$. Lungimea ei este nehotărită dar cei mai mulți geografi așază marginea ei apuseană, care atinge Transilvania, la $45^{\circ} 39'$; capătul ei dinspre răsărit, care face un unghi ascuțit la *Akerman*, numită de locuitori *Cetatea Albă*, îl socotesc la $53^{\circ} 22'$.

Fiindcă o parte a țării este muntoasă, și anume cea dinspre Transilvania, iar cealaltă este șes, anume cea dinspre Ucraina leșească, Basarabia și Dunăre, clima nu este la fel peste tot. Partea muntoasă are vînturi reci, dar cu atît mai sănătoase; cea de la șes, mai călduroasă, dar mai puțin prielnică sănătății.

Cu toate acestea, față de alte țări mai călduroase, nu se prea cunosc molime în *Moldova*. Din cînd în cînd, arareori însă izbucnesc ciurma și frigurile rele. Experiența a arătat că ciurma nu se stîrnește din aer stricat; s-a băgat de seamă că ea pătrunde pe aceste meleaguri uneori din țara leșească, unde este mult mai iute, alteori din Egipt

ori Țarigrad, adusă de corăbiile care aruncă ancora la Galați.

Frigurile rele sînt aici cu totul de alt fel decît în celelalte țări europene. Îndeobște sînt foarte aprige și aproape ca ciuma, încît cei care sînt loviți de ele mor, cea mai mare parte, pînă în a treia zi, puțini trăiesc pînă în a șaptea zi și foarte puțini își dobîndesc iarăși sănătatea.

Această boală este atît de molipsitoare, încît oamenii se tem de ea mai mult decît de ciumă și se feresc pînă și de cel mai bun prieten, dacă a fost lovit de boală.

Că locuitorii nu ajung la o vîrstă prea înaintată e de vină, ori clima nesănătoasă, ori felul de trai, ori chiar vreo slăbiciune firească a puterii lor. Rareori găsești pe cineva de șaptezeci de ani și aproape deloc de optzeci de ani. În schimb sînt sănătoși cea mai mare parte a vieții și puținătatea acesteia le este răsplătită de lipsa bolilor (care ne răpesc în bună parte fericirea vieții), iar timpul pe care îl au de trăit, îl petrec în plină putere. S-a băgat de seamă că țaranii ajung la o vîrstă mai înaintată decît boierii sau decît cei ce trăiesc în desfătare și în viață ușoară.

Rareori se simt acele cutremure de pămînt care tulbură bucuriile vieții în mai toate țările călduroase, și încă nu s-a pomenit ca vreun munte sau tîrg să fi fost pustiit de cutremur.

Moldova n-a avut aceleași hotare în toate vremurile, căci întinderea ei este cînd mai mare, cînd mai mică, după starea de înălțare sau de cădere a țării. Voievodul Ștefan, zis *cel Mare*, a pus-o în hotarele pe care le avem astăzi.

Spre miazăzi s-a întins în toate vremurile pînă la Dunăre, cea mai mare apă din Europa, și mai departe, pînă la gura acesteia, prin care se varsă în Marea Neagră lîngă *Chilia*, numită în vechime *Lycostom*. Spre răsărit se întindea din vremuri străvechi pînă la Marea Neagră ; iar în vremile mai noi, cînd turcii au cucerit cu armele Basarabia și Benderul, s-a strîmtat în această parte. Și, după cum se vede limpede din hartă, astăzi hotarul Moldovei este pe Prut, de la gura lui pînă la satul Traian, iar de acolo pînă la valul lui Traian, peste riul Botna, și, în linie dreaptă, pînă la gura riului Bicul, care se varsă în Nistru.

Spre miazănoapte Nistrul, numit de turci *Turla*, desparte Moldova de Lehia și de tătarii din Ociacov. Malul acestuia se află sub stăpînirea Moldovei numită pînă la Hotin, de acolo o linie dreaptă, pe Prut și Ceremuș, făcea hotarul acestui ținut ; apoi, prin vitejia lui *Ștefan cel Mare*, a fost luată și provincia de lîngă Podolia pînă la gura riului Serafineț, trecînd în stăpînirea Moldovenească ; și așa apele Nistrului, Serafinețului, Colacinului și Ceremușului adunate laolaltă fac astăzi hotarul de miazănoapte al Moldovei unde se află Cîmpulungul Rustean * (*Campus longus ruthenus*).

Și spre apus Moldova este, în zilele noastre, cu mult mai întinsă decît odinioară. Căci înainte de *Ștefan cel Mare* munții care o înconjoară țineau de Transilvania și țara era mai îngustă în partea aceasta. Însă pentru că, prin vitejia acestui voievod, Matei, regele Ungariei, a fost

* Această a fost numit astfel, fiindcă acolo s-a așezat rutenii, care se aflau sub stăpînirea leșească.

biruit de mai multe ori, iar transilvănenii au fost alungați îndărăt, aceștia au fost nevoiți astfel să-și cete în învoiele scăparea de pagube și mai grele. După condițiile de pace scrise de învoieli, ungurii au dat toți munții prin care sînt despărțite cele două provincii și au poruncit acestor ținuturi, așezate între riurile ce se varsă în apa Moldovei să se supună stăpînirii moldovenești. De aceea s-a tras o linie de la izvoarele Ceremușului spre izvoarele Sucevei, Moldovei, Bistriței și Trotușului pînă la riul Milcov și s-a pus ca hotar între cele două țări. Înainte de acestea, Siretul și Trotușul erau socotite drept hotar către Valahia, după aceea însă, tocmai prin vitejia lui Ștefan cel Mare, ținutul Putnei a fost adăugat Moldovei, așa încît astăzi riurile Milcov și Siret despart cele două țări, iar partea de la miazăzi este închisă de Dunăre.

Înlăuntrul acestor hotare, Moldova are o întindere de 237 ceasuri de mers sau 711 mile italienești. Înainte de ocuparea Basarabiei de către oastea turcească și tătarască, avea o întindere de 247 ceasuri de mers sau 822 mile italienești.

Vecinii Moldovei sînt : spre apus, transilvănenii și valahii, spre miazănoapte leșii, iar spre răsărit și miazăzi, turcii.

Cu toți aceștia, moldovenii au avut mult de furcă, apărîndu-și libertatea, lucru despre care un scriitor leah, vrednic de crezare, scrie (*Orichovius*, *Annal*, 5 ad annum 1552) :

„Aceștia (moldovenii) nu sînt cu mult deosebiți de italieni, prin firea lor, prin limbă și obiceiuri ; sînt oameni sălbatici și foarte viteji și, cu toate că stăpînesc o

țară foarte mică, nu se află alt neam care să arate atita vitejie și cinste în războaie, să înfrunte și să bată mai mulți vrăjmași dimprejur sau să se apere mai bine cînd este atacat" și el spune mai departe :

„Sînt atît de viteji, încît s-au războit și au învins dușmani din toate părțile, care îi atacau în același timp. Căci Ștefan care a domnit în Dacia în vremea strămoșilor noștri, a biruit aproape în aceeași vară, într-un război greu, pe Baiazid al turcilor, pe Matei al ungurilor și pe Ioan Albert al leșilor.“

În cele din urmă, cînd țara căzu sub puterea turcilor, n-a mai avut de purtat alte războaie, în afară de acelea începute dimpreună cu turcii, deoarece aveau acum aceiași prieteni și dușmani ca și aceștia.

Numai tătarii din Stepa Nogaică, pe care turcii îi așezaseră în Basarabia, au tulburat Moldova, chiar în vremuri de pace, cu desele lor năvăliri și au adus-o la sărăcia în care o vedem și astăzi.

CAPITOLUL AL III-LEA

Despre apele Moldovei

Nu se poate afla nicăieri în vreo altă țară cît Moldova de mică, atîtea ape și natura împodobită cu asemenea locuri minunate ca aici. O străbat patru mari ape navigabile : *Dunărea, Nistrul, Prutul și Siretul*.

Cu toate că Dunărea udă numai o fișie a țării, aflată astăzi sub stăpînirea voievodului moldovean, ea aduce țării cele mai mari foloase. Căci pe de o parte îngăduie corăbiilor neguțătorești ale feluritelor neamuri să arunce ancora la Galați, iar pe de altă parte dă puțință moldovenilor să-și aducă mărfurile pe Prut spre Constantinopol și spre alte cetăți de la Marea Neagră, aducîndu-le un cîștig însemnat.

Despre apele și bogățiile ascunse în apa aceasta nu vom vorbi, deoarece alții înaintea noastră, descriind Germania și Ungaria, au spus tot ce era de spus.

În Dunăre se varsă *Prutul*, numit mai înainte *Hierasus*, de Ptolemeu *Gerasus*, de Ammianus *Parota*, iar vechii

greci *Pyretus*, care izvorăște din munții Transilvaniei, numiți de cei vechi Carpați, ce sînt hotar între această țară și Lehia și străbate întreaga Moldovă. Are apa cea mai ușoară și mai sănătoasă, cu toate că este cam tulbure din pricina nisipului pe care îl duce cu ea ; numai cînd o lași să stea într-un pahar, nisipul cade la fund și atunci ai apa cea mai limpede. Pe cînd ședeam în Moldova am făcut o încercare și am găsit că o cantitate de o sută de dramuri este mai ușoară cu treizeci de dramuri decît aceeași cantitate de apă luată din alte rîuri.

Și *Siretul* este un rîu al Moldovei, venind dinspre hotarul ei de sus, dinspre Lehia, curge către miazăzi și se varsă în Dunăre prin două guri. E un rîu lat și adînc, însă, fiind înconjurat din toate părțile de păduri și munți, iar pe alocuri împiedicat de vaduri, pînă acum nu s-a putut încă deschide pretutindeni o cale pentru corăbii.

Nistrul numit odinioară *Tyras*, de către scriitori greci mai noi *Dinastris*, iar de către turci *Turla*, udă o mare parte a Moldovei spre miazăzi și apus ; este prea cunoscut și nu socot de trebuință să spun mai mult despre el. Vreau să amintesc numai că turcii își duc toate proviziile de război de la Constantinopol pe Marea Neagră, pe același fluviu pînă la Bender, mai înainte vreme chiar pînă la Camenița, iar astăzi pînă la Hotin. De altfel, are o apă foarte limpede, dar grea și foarte vătămătoare sănătății omului. Se varsă în Marea Neagră la Bielgorod sau Cetatea Albă.

Alături de acestea, Moldova mai este udată și de alte ape mai mici. În *Siret* se varsă *Bîrladul*, care curge prin ținutul Tecuciului, de la răsărit spre apus și se unește cu *Siretul* mai jos de satul Șerbănești ; *Suceava*, care a dat numele scaunului de odinioară al țării ; *Moldova*, despre al cărei nume am vorbit în primul capitol ; *Bistrița*, care izvorește din munții transilvăneni și are un curs atît de repede încît smulge și tîrăște cu ea bolovani grei din munți ; *Trotușul* este un rîu tot atît de repede, ale cărui izvoare se află nu departe de ale *Bistriței*.

În *Prut* se varsă *Ceremușul*, care face hotarul dintre *Lehia* și *Moldova*, iar mai jos *Jijia*.

În *Nistru* se varsă *Răutul*, care face o baltă la *Orhei* și, în mijlocul acesteia, un ostrov foarte plăcut ; *Botna*, pe jumătate în stăpînirea tătarilor din *Bugeac*.

Moldova are nenumărate pîraie ; vrem să pomenim aici pe cele mai însemnate ale căror nume le-am putut afla.

În *Siret* se varsă *Bănila*, *Molnița*, *Șomuzul mic și mare*, *Valea Neagră*, *Faraon*, *Răcățău*, *Gerul Sohului*, *Milcov* și *Putna*, care se unesc amîndouă și li se zice *Sirețel*, adică *Siretul cel mic*.

Suceava își sporește apele cu *Sucevița*, *Solca* și *Soloneț*.

În *Moldova* se varsă *Humorul*, *Slatina*, *Neamțul*, *Rîșca*, *Topolița* și *Valea albă*.

Cu *Bistrița* se unește *Cracăul*.

Trotușul primește *Tazlăul Sărat* și celălalt *Tazlău*, *Oituzul*, *Cașinul*, *Valea Seacă* și *Valea Rea*.

Bîrladul sporește cu pîraiele Bîrlădețul, Socovăț, Vilna, Rebricea, Vaslui, Vasluiet, Racova, Crasna, Lohan, Docolina, Hoblana, Horiata, Smila Tutova, Berhoci, Zeletin, Corad.

Ceremușul se naște din Ceremușul Alb, Ceremușul Negru și Putila.

În Jijia se varsă Șubana, Sitna, Miletin, Bahlui, Bahluiet, Sirca.

Prutul duce cu el apele : Colacin, Cosman, Cuciur, Ciuhur, Bașeu, Corovia, Caminca, Căldărușa, Jijia, Gîrla Mare, Delea, Valea Mare, Valea Brătuleni, Mojna, Nirnova, Călmățui, Lăpușna, Strîmba, Sărata de Apus și Sărata de Răsărit, Ghigieci, Larga și Ilan.

În Nistru se varsă riurile moldovenesti Serafinețul, a cărui gură formează colțul de miazănoapte al Moldovei, Ciorna, Ichiel, Bicovăț, Isnovăț, Bicul.

Răutul primește Solonețul, Ciuliucul Mare, Ciuliucul Mic și Ciuliucul Mijlociu, Dobrușa, Cula și Cogîlnic, Cahulul, Salcia și Ialpuhul, care se află în Moldova și Basarabia sporesc Dunărea. Dintre cele trei din urmă, numai Ialpuhul curge fără contenire, celelalte sînt mai mult stătătoare decît curgătoare. Cogîlnicul nu are nici măcar un izvor al lui și nu poate fi socotit rîu decît abia după ce cad ploile de toamnă ; în vremea verii seacă și arată ca o groapă, din care pricină vitele tătarilor din Bugeac pier foarte adesea de sete.

Moldova nu duce lipsă de lacuri, cum nu duce lipsă de riuri.

Dintre numeroasele lacuri, pe care natura sau îndemînarea omului le-au scos la iveală, cinci se cuvine îndeosebi să fie pomenite.

I. *Brateșul*, aflată între *Prut* și *Siret*, lângă tîrgul *Galați*, are o milă italienească și jumătate în lățime și două mile în lungime. Nu are izvoare, ci numai o gîrlă mică și nu prea adîncă, numită *Pruteș* și căreia apa îi vine din *Prut*, dar numai cînd acesta crește din ploile mai mari sau mai mici ; în vremea cealaltă, gîrla rămîne uscată și uneori aduce lacului putreziciune. Dar, la începutul primăverii, cînd *Dunărea* crește din pricina zăpezilor topite, nu numai că împinge *Prutul*, îndărăt, ci umple peste măsură tot lacul cu apă proaspătă și cu pește pe care locuitorii îl pescuiesc fără osteneală, atunci cînd apele se trag îndărăt *.

II. *Lacul Orheiului*, care se formează din rîurile *Răut* și *Cula* lângă tîrgul cu același nume, este lung de șase mile și lat de două mile. Lungimea și lățimea i le sporește o iezătură pe care voievodul *Vasile Lupu Albanezul* a poruncit să se facă acolo ca să oprească apele și să ridice mori folositoare. În mijlocul lui se află un ostrov nu prea mare, dar unde s-a sădit viță de vie, de soi foarte bun și pomi cu roadă de tot felul.

III. *Lacul Dorohoiului* și-a luat numele de la tîrgul de alături ; se află nu departe de izvorul rîului *Jijia* și trebuie să fie pomenit pentru belșugul de pește.

* Se pare că lacul *Brateș* este însemnat cu numele cel vechi *Brytolagi*, care este pomenit de *Bonfinius*.

IV. *Lacul Colașin*, la granița Poloniei, trebuie pomenit mai cu seamă fiindcă din partea sa dinspre miazănoapte și apus izvorăsc două râuri, *Colașinul* și *Serafinețul*, care fac hotarul dintre Moldova și țara leșească între Nistru și Prut.

V. Cel din urmă și cel mai vestit dintre toate este *Lacul lui Ovidiu*, numit de locuitori *Lacul Ovidiului*, așezat lângă *Akerman* — *Alba Iulia* — în Basarabia, cunoscut mai cu seamă din 'pricina numelui său, fiindcă se zice, că acolo a fost surghiunit în sărăcie vestitul poet roman Ovidius. Se varsă în *Nistru*, nu departe de gura acestuia, printr-o albie destul de îngustă, dar care este împresurată de mlaștini atât de numeroase și întinse, încît nu poți ajunge la maluri cu piciorul cale de două mîle italienești. Peste acestea duce un pod care, socotind după felul zidirii lui, trebuie să fie foarte vechi : căci însăși trăinicia lucrării, cît și mărimea pietrelor din care este alcătuit dovedesc aceasta cu prisosință.

Toate aceste ape curgătoare și stătătoare pe care le-am pomenit mai sus sînt pline de pești de soi : cu osebite pîraiele care coboară de la munte au peștii cei mai gustoși (cărora locuitorii le zic păstrăvi, lostrițe și lipani), pe care călăreții îi aduc vii pentru masa voievodului în zilele de post.

Izvoare minerale sărate, de leac, Moldova nu are deloc sau nu s-au aflat pînă acum poate fiindcă se crede că în

apele Prutului sînt destule leacuri împotriva tuturor bolilor *.

* Nu numai moldovenii zic că *Lacul Ovidiului* a fost numit după poet, ci și vecinii lor, leșii, și mai cu seamă *Sarnicius*, în a sa *Descriere a Poloniei* pare să aibă aceeași părere ca și ei. El spune că gura Nistrului se află în apropierea Lacului Ovidiu, între Hypanis (la alții Axiacum) și Nistru. Se vede pe acolo un zid, încheiat cu scoabe de plumb, care merge în mare jumătate de milă. Vezi cap. IV.

Că Ovidiu a fost azvîrlit în sărăcie în Sarmația, în cetatea Tomoss, o spune el însuși :

*Ne mea Sarmaticum contegat ossa solum.*¹

Iar în satul Isaccea se află o piatră de mormînt ridicată cu siguranță de către un leah :

Hic situs est vates, quem divi Caesaris ira

Augusti patria cedere iussit humo.

Saepe miser coluit patriis occumbere terris

*Sed frustra ; hunc illi fata dedere locum.*²

Sarnicius, *Annal*, lib. 2.c.4 et vlt.

¹ Pămîntul sarmatic să nu acopere oasele mele.

² Aici zace poetul căruia minia lui

Cezar August i-a poruncit să plece din patrie.

Sărmanul, adesea a voit să moară pe pămîntul strămoșilor,

Dar zadarnic ; destinele i-au hărăzit poetului locul acesta.

CAPITOLUL AL IV-LEA

Despre ținuturile și târgurile de astăzi din Moldova

În vremurile de demult *Moldova* era împărțită în trei părți : *cea de jos*, *cea de sus* și *Basarabia*, în care se numărau, luate la un loc 23 de ținuturi mai mici.

Dar în vremurile care au trecut, când *Basarabia* căzu sub stăpânirea turcilor și, prin trădarea voievodului *Hero* sau *Aron*, *Benderul* cu patru ținuturi le fură date în mină, voievozilor *Moldovei* nu le-au mai rămas decît 19 ținuturi și încă nici acestea întregi.

Moldova de Jos, numită de către locuitori *Țara de Jos*, cuprinde 12 ținuturi mai mici, care se numesc județe sau ținuturi. La mijloc se află :

1. *Ținutul Iașilor* ; în el se află *Iașii*, pe râul *Bahlui*, la 4 mile mai sus de vărsarea lui în *Prut*. Acesta este scaunul țării. Ștefan cel Mare l-a mutat de la *Suveaca* la *Iași*,¹ pentru ca astfel să-și poată apăra țara mai bine chiar din mijlocul ei împotriva atacurilor turcilor și tătarilor, fiindcă

¹ Ștefan cel Mare stătea într-adevăr uneori la *Iași*, dar orașul a devenit capitală abia în timpul lui *Alexandru Lăpușneanu*.

vedea bine că nu-i era lesne s-o facă din Suceava, care se afla mult mai departe de hotarul dinspre turci. Mai înainte târgul fusese doar un sat de rînd, unde se așezaseră abia trei sau patru familii, și care avea o moară stăpînită de un morar bătrîn, Ioan, sau cum i se zicea cu un *diminutiv*, *Iașii* ¹.

Voievodul a vroit să dea numele acestui om târgului pe care îl clădea și mai întîi a poruncit să se zidească o biserică închinată sfîntului Nicolae și care este astăzi biserica cea mare ; după aceea a poruncit să se clădească și palate pentru dînsul și pentru boieri. Voievodul *Radu* a poruncit să fie împrejmuit cu ziduri ; urmașii săi l-au înfrumusețat cu alte podoabe și cu clădiri publice, așa fel că astăzi numără mai mult de patruzeci de biserici, durate parte din piatră, parte din lemn, cele mai multe destul de frumoase.

Cu cincizeci de ani mai înainte, cînd s-a făcut o numărătoare, s-au aflat în el 12.000 de case, dar în vremile care urmară a fost atît de pustiit de pîrjoluri dese și de năvăliri ale tătarilor și leșilor, încît abia a treia parte a scăpat nevătămată. În afară de curtea domnească, care adună bogății din întreaga țară, se mai află totdeauna aici și mitropolitul Moldovei, cu toate că nu poartă numele de mitropolit al acestui oraș, ci al Sucevei, scaunul de odinioară. În Iași nu se află, ce e drept, decît un *protopop*, despre care vom vorbi pe larg mai jos.

2. Spre apus, acest ținut se învecinează cu *Tîrgul Frumos al Cîrligăturii*, după cum spune numele, un tîrg frumos. Se află la opt ceasuri de drum de la Iași spre Su-

¹ Cu toate cercetările făcute pînă azi, nu s-a aflat încă o explicație satisfăcătoare pentru numele orașului Iași.

ceava și tot pe riul Bahlui. Nu este nimic vrednic de luat în seamă decât că este un târgușor destul de frumos, cu un palat domnesc de piatră, peste care este pus un pîrcălab, cum i se zice în limba țării.

Mai departe, spre apus se întinde în lung :

3. *Ținutul Romanului*, cel dintîi pe care cetele din neamul lui Roman, întoarse din Transilvania, l-au luat în stăpînire după năvălirea lui Batie, dîndu-i iarăși numele cel vechi.

În acest ținut, acolo unde se întîlnește Siretul cu Moldova, se află Romanul *, peste care domnul a pus doi pîrcălabi.

Mulți cred, dar nu toți, că aici trebuie să fi descălecat la început pămîntenii noștri, după ce s-au întors. Căci nu departe de aici, pe malul de răsărit al Siretului, se arată un alt loc, numit și astăzi de către locuitori *Smedorova* și se zice că aici ar fi fost cea dintîi și cea mai mare cetate. Este sigur că, multă vreme după aceea, *Ștefan cel Mare* a înnoit și adus iarăși această cetate la vechea ei faimă, dar după mulți ani *Petru*, poreclit Rareș, nu știu din ce pricini, a nimicit-o și a dat poruncă locuitorilor să se tragă în târgul Roman.

Cu acesta, în josul ținutului Iașilor și al Cîrligăturii, se învecinează :

4. *Ținutul Vasluiului*, în care se află :

Vaslui, la 12 ceasuri de drum de Iași, pe drumul spre Dunăre. Tîrgul se află la gura riului Vaslui, unde acesta se varsă în Bîrlad și a fost în răstimpuri scaunul voievo-

* La *Bonfinius*, *Forum romanorum*, un târgușor scaun al unei arhiepiscopii.

zilor, ale căror palate dăinuie pînă astăzi. Oblăduirea acestuia s-a dat unui pîrcălab de Vaslui, după ce Iași a fost ales scaun.

5. *Ținutul Tutova*, numit așa după riul *Tutova*, care pare să-l taie în două prin mijloc. Scaunul lui este *Bîrladul*, așezat pe riul cu același nume. Odinioară *Bîrladul* era foarte mare ; acum însă este pustiit și i s-au răpit toate frumusețile. El este scaunul vornicului de Țara de Jos, care poruncește în Moldova de Jos, dar slujba lui o împlinesc doi vornici mai mici, fiindcă el trebuie să urmeze necorutenit curtea. La depărtare de o milă italienească în jos, pe malul riului, se văd rămășițele unei cetăți foarte vechi numită astăzi *Cetatea de Pămînt*, adică oraș de pămînt. Nu s-au găsit nici temelile vreunei case, nici vreun izvor din care să se poată afla cu siguranță de cine a fost zidită. N-au mai rămas în picioare decît ziduri din pămînt ; bănuiesc că au fost ridicate odinioară de către locuitorii țării pentru a stăvili năvălirile tătarăști.

6. *Ținutul Tecuciului* se învecinează la apus cu *Bîrladul*. Este destul de întins, dar nu are nimic deosebit, în afară de tîrgușorul *Tecuci*, așezat pe apa *Bîrladului*, la opt ceasuri de drum de la *Bîrlad* spre *Galați* și care nu are ziduri. Este scaunul sărac a doi pîrcălabi, cărora le este dată în seamă oblăduirea acestui ținut.

Spre apus, pe malul *Siretului*, se află :

7. *Ținutul Putnei*, care, pare-se, își trage numele de la riul *Putna* * în el se află tîrgușorul *Focșani*, așezat pe

* În vechime a mai fost o cetate cu același nume, din care s-au mai păstrat ruine, aflate acolo unde în vechea Dacie era cetatea *Poloda*.

Milcov, la hotarul cu *Valahia*, al cărui staroste cîrmuiește ținutul. *Adjud*, un tîrgușor neînsemnat, se află mai sus, pe Siret.

La poalele munților *Vrancea*, în apropiere de Mira, o mănăstire care este o dovadă a evlaviei răposatului voievod *Constantin Cantemir*, se găsesc ruinele unei cetăți străvechi ; totuși nu se mai poate afla nici o mărturie nici despre vremea cînd a fost zidită, nici despre cel ce a înălțat-o. Locului însuși locuitorii îi zic *Crăciuna*.

Pe celălalt mal al Siretului, între Dunăre și Prut, se află :

8. *Ținutul Covurluiului*. Și-a luat numele de la Valea Covurluiului, care, deși se întinde cale de opt ceasuri de mers, e totuși mereu seacă și numai arareori se umple cu apă. Aici se cade să pomenim *Galății*, un tîrg care nu bate la ochi printr-o arhitectură frumoasă sau prin mărime, dar este tîrgul cel mai vestit al întregii Dunări. De două-trei ori pe an sosesc aci nu numai corăbii din porturile Mării Negre, din Crimeia, din Trapezunt, Sinope, Țarigrad, ci și din Egipt și chiar corăbii din Barbaria¹, care pleacă de aici încărcate cu lemn din Moldova, cu stejar, corn, brad, precum și cu miere, ceară, sare, unt, silitră și grîu, din care toți locuitorii Moldovei trag mari foloase.

Nu departe de aici, la gura dinspre răsărit a Siretului, se văd ruinele unei cetăți foarte vechi, numită astăzi de locuitori *Gherghina*. Că această cetate a fost zidită pe vremea lui Traian se poate dovedi cu monezile dezgro-

¹ Numele ce se dădea, pe atunci, Africei de nord.

• pate din dărîmături, ca și cu o lespede de marmură în care stă săpat :

IMP. CAESARI DIV. FILIO NERVAE. TRAIANO. AGVSTO. GERM DACICO. PONT. MAX. FEL. B. DICT. XVI. IMP. VI. CONS. VII. P. P. CALPVRINIO PVBLIO. MARCO. C. AVRELIO. RVFO.

Mai sus de aceasta, pe Prut se află :

9. *Ținutul Fălciu*, în care *Fălciu* este un târgușor destul de frumos, așezat pe Prut. Că aici a fost cîndva scaunul taifalilor m-au încredințat urmele unei cetăți foarte vechi, care se află nu departe de acolo și pe care le-am descoperit eu însumi. Am citit odată într-un manuscris al istoriei lui *Herodot* că pe Prut, cale de trei zile de la Dunăre, locuia neamul războinic al taifalilor, care își zidise o cetate foarte mare. Fiindcă n-am găsit nicăieri în acele locuri vreo ruină, am trimis cîțiva oameni, care cunoșteau bine locurile, în codrii de pe Prut, să caute de nu găsesc cumva semne din care s-ar putea cunoaște ceva sigur despre așezarea acestei cetăți. Cînd s-au întors îndărăt, mi-au povestit că au văzut în codrii de nepătruns care se află spre apus, pe o întindere de cinci mile italienești, de-a lungul râului, temeliile unor ziduri și turnuri clădite din piatră arsă, care, deși pe cîmpul din jur nu se află nici o ruină, au înfățișarea unui cerc alungit.

În afară de acestea, părerea mea este întărită și de numirea de astăzi a acestui ținut, fiindcă asemănarea numelui ne face să credem că *Fălciul* se trage din *Taifalia*.

Depart, înlăuntrul țării, se află *Huși*, un târgușor, dar scaun al unui episcop, altfel prin nimic deosebit, în afară de bătălia în care *Petru cel Mare*, stăpîn al întregii Rusii,

cu oaste puțină, a ținut piept vitejește, timp de patru zile, atacurilor des înnoite ale turcilor, în 1711.

În apropiere de acest loc se vede o movilă mare, ridicată de mînă omenească, numită de tătari *Han Țepesi*, adică movila hanului, iar de către locuitori *Movila Rîbii*. Asupra ivirii ei sînt mai multe păreri. Unii zic că un han tătarăsc a fost nimicit cu întreaga lui oaste de către moldoveni și întru pomenire s-ar fi ridicat această movilă; alții povestesc că o regină scită, numită *Rabie*, a fost ucisă în acest loc, pe cînd ieșise cu oastea împotriva sciților așezați în Moldova și a fost îngropată aici de oamenii ei. Ce e adevărat sau minciună în aceasta nu citez să scot din întunericul atît de adînc al acestei legende.

Spre mieznoapte, cu ținutul *Fălciului* se mărginește :

10. *Ținutul Lăpușnei*. De acesta ținea pe vremuri *Tighina*, numită de către turci *Bender*, o cetate foarte întărită odinioară și pe care turcii au întărit-o și mai mult acum. Se află pe Nistru, iar în vremea noastră este locul de scăpare al regelui suedez, fugar după bătălia de la Poltava.

Turcii au împresurat adesea, zadarnic, cetatea înainte de a o supune; și ceea ce n-au putut atinge prin forță, au dobîndit numai prin viclenie și prin trădarea voievodului *Hero*, numit de către moldoveni Despotul. Căci, după ce acesta fu gonit din țara sa de către boieri din pricina tiraniei și a cruzimilor săvîrșite împotriva moldovenilor, a fugit la sultanul turcesc, căruia i-a făgăduit că, dacă îl va ajuta să se întoarcă în țară, va da în mîna oștirilor sale *Benderul* atît de mult năzuit, împreună cu douăsprezece sate, dăruindu-i-le spre stăpînire veșnică. Sultanul, căruia

acest plocon îi fu pe plac, l-a așezat din nou în scaun, iar pentru osteneala sa și-a luat cetatea cea mai întărită a întregii țări și pavăza cea mai puternică împotriva leșilor și tătarilor. Din această pricină scaunul ținutului este astăzi târgușorul *Lăpușna*, așezat pe râul cu același nume, unde se află doi pîrcălabi, puși acolo de voievod și care se îngrijesc de treburile ținutului.

În afară de acestea se mai află aici *Chișinăul*, un târgușor de mai mică însemnătate, așezat pe râul Bîcul.

La mică depărtare se zărește un șir de pietre foarte mari, așezat în linie dreaptă în așa chip, de parcă ar fi fost puse înadins acolo de mîna omului ; numai că atît mărimea însăși a pietrelor, cît și lungimea șirului lor nu ne îngăduie să credem așa ceva. Căci unele dintre ele sînt în patru colțuri, lungi de trei pînă la patru coți, iar șirul lor se întinde peste Nistru pînă în Crimeia. În graiul țării, acestea poartă numele de Cheile Bîcului și norodul de jos le socoate ca o izvodire a duhurilor necurate, care s-au înțeles între ele să astupe drumurile Bîcului.

Sigur este că unii voievozi s-au ostenit să astupe albia acestui rîu, care curge în bună parte printre munți, pentru a preface într-un iaz locurile din jur, ce nu foloseau decît ca fîneață, dar lucrul n-a putut fi dus niciodată pînă la capăt.

Mai sus de acesta, pe Nistru, se află :

11. *Ținutul Orheiului*. Numele îi vine de la cetatea *Orhei*, așezată pe râul *Răut*, care nu e prea mare, dar cu

toate acestea e frumoasă și are cu prisosință tot ce este trebuitor vieții omului. *Lacul Orheiului*, care e așezat în apropiere de acesta spre răsărit, și *ostrovul minunat* din acest lac, despre care am mai vorbit în capitolul al III-lea, îi dă hrană din belșug. Pe malul dinspre apus al lacului, în mijlocul codrilor deși, se văd urmele unei cetăți vechi, numită de locuitori *Orheiul vechi*. Judecând după așezarea ei, pare să fie cetatea *Petrodava* din Dacia veche.¹

Cel din urmă ținut care se întinde ca o fișie de-a lungul malului Nistrului este :

12. *Ținutul Soroca*. Scaunul său este *Soroca*, numită mai înainte *Alchionia*, așezată în cîmp, lângă coline, pe Nistru, destul de mică, dar foarte întărită, dacă ținem seama de vremea în care a fost clădită. Are un zid în patru colțuri, foarte tare, apărat de turnuri înalte și este clădit din piatră de cremene ce se găsește din belșug pe colinele dimprejur.

Fiindcă după pierderea Benderului, *Soroca* a ajuns cetatea cea mai de seamă împotriva Leheiei, voievodul a așezat aici două căpetenii de oaste, ca s-o apere.

Lipsa de lemne și de apă nu îngăduie ca partea de sus a acestui ținut să fie lucrată ; de aceea ea este singura parte din Moldova rămasă pustie, cu toate acestea nu e prea mare, așa cum se și înfățișează acest ținut — ca o pustie — în hărțile geografice cele mai bune.

¹ Cercetări mai noi au localizat vechea *Petrodava* la *Piatra Neamț*.

**MOLDOVA DE SUS, NUMITĂ DE LOCUITORI
TARA DE SUS, CUPRINDE ȘAPTE ȚINUTURI MAI
MICI :**

1. *Ținutul Hotinului* care se întinde în sus de ținutul Sorocei, la miazănoapte pe Nistru. Aici se află *Hocin* sau *Hotin*, o cetate pe Nistru, față în față cu Camenița. Se numără printre cele mai vechi cetăți ale Moldovei. Înainte vreme era întărită spre apus cu ziduri foarte înalte și cu șanțuri adânci, iar în partea dinspre răsărit era întărită pe malul abrupt al Nistrului și de stînci ascuțite, dar în războiul din urmă cu rușii, turcii au luat cetatea în 1712, i-au dărîmat zidurile cele vechi dintr-o parte, iar în cealaltă parte au împrejmuit-o cu lucrări de întărire noi și au lărgit-o mai mult de jumătate, încît azi i se poate spune pe bună dreptate cea mai frumoasă și cea mai tare dintre cetățile Moldovei.

Pe cînd se afla încă în stăpînirea voievodului Moldovei, cîrmuirea acesteia era în seama unui oblăduitor pus anume ; acu, cînd se află sub puterea turcească, este cîrmuită de un pașă turcesc, lucru ce este potrivit tractatelor și învoielilor cu leșii, în care se arată lămurit că în cetățile Moldovei nu va putea fi așezată oaste turcească.

Spre apus urmează :

2. *Ținutul Dorohoiului*, în care se află *Dorohoi*, un tirgușor puțin cunoscut, în apropiere de izvoarele rîului Jijia. Acesta este scaunul vornicului Țării de Sus, cîrmuitorul Moldovei de Sus, dar în locul lui sînt puși doi vornici mai mici, fiindcă el, din pricina treburilor la curte, n-ar putea să se îngrijească de cele ale ținutului.

Ștefăneștii, un târgușor pe Prut, în care acum (1713) turcii, după ce au curățat râul, ar fi ridicat un atelier de corăbii și hambare cu hrană pentru oștile care se află la Hotin.

3. Mai departe, în jos, este așezat *ținutul Hîrlăului*, în care se află *Hîrlău*, un târg neînsemnat, peste care e pus un pîrcălab.

Cotnari, un târgușor vestit numai prin viile lui neîntrecute, ce stau în fruntea celorlalte. Cîrmuirea acestuia este dată în seamă *marelui paharnic*, cel care toarnă în pahar domnului. În acest târgușor papistașii au biserici de piatră lucrate foarte frumos.

Botoșanii, un târgușor din care, ca și din împrejurimi, doamna voievodului își trage veniturile, adunate de un cămăraș rînduit anume pentru această slujbă.

Aceste ținuturi sînt înconjurate ca o cunună de :

4. *Ținutul Cernăușilor*, care se întinde de-a lungul hotarului dinspre Polonia. Cel mai de seamă târg din acest ținut este *Cernăuți*, așezat pe malul de miazănoapte al Prutului, iar cîrmuirea lui este dată *marelui spătar*.

În apropiere de satul *Cozmin*, je râul Cuciur, lîngă vărsarea acestuia în Prut, se văd ruinele unei cetăți foarte vechi. N-am putut afla cine a zidit-o, cu toate cercetările pe care le-am făcut adeseori, cu băgare de seamă.

Pe malul dinspre miazăzi al Siretului urmează :

5. *Ținutul Sucevei*, în care sînt vrednice de pomenit : *Suceava*, odinioară scaunul întregii Moldove, unde se afla curtea domnească și scaunul mitropoliților ; acum este aproape pe de-a-ntregul pustie. E așezată pe apa Sucevei, care se vede că i-a dat numele, pe o colină netedă, fiind

înconjurată cu ziduri foarte înalte și cu șanțuri. La poalele colinei, marginile ei se întindeau destul de mult. În afară de palatele voievodului și ale boierilor, număra patruzeci de biserici de piatră și altele felurite de lemn și 16.000 de case ; toate însă s-au năruit după strămutarea curții domnești. Suceava este cîrmuită astăzi de hatman adică de căpetenia cea mare a oastei.

Rădăuți, un tîrgușor și scaun al unui episcop, este și el așezat pe rîul Suceava și pe Siret, unde acesta cotește spre miazăzi.

6. *Ținutul Neamțului* se află mai jos și se întinde destul de mult între rîurile Moldova și Bistrița. Înălăuntrul său se află .

Neamțul, cetate așezată pe rîul cu același nume, care este zidită pe un munte foarte înalt și e atît de întărit din fire, încît pare să înfrunte orice atac vrăjmaș. A fost de multe ori atacată, dar n-a fost cucerită decît de două ori : o dată de turci, sub domnia lui *Soliman*, și o dată în vremurile noastre de *Ioan Sobieski*, craiul Lechiei. Dar ea n-ar fi fost luată, dacă foamea nu i-ar fi silit pe cei cîțiva moldoveni aflați înălăuntru ca s-o apere, s-o dea în mîinile leșilor, după o împresurare de mai multe zile. Odinioară cetatea avea un zid îndoit și numai o poartă, după aceea însă, cînd turcii au stricat zidul dinafară, moldovenilor nu le-a mai rămas decît cel dinlăuntru. Înainte ca Moldova să fi fost închinată turcilor, la izbucnirea războaielor, voievozii își trimiteau copiii și averile în această cetate, aproape de nebiruit ; și astăzi încă ea este locul de scăpare foarte sigur pentru locuitori, cînd sînt atacați de vecinii lor.

Din această pricină și înainte vreme voievozii și-au clădit aici palate destul de mari, care se văd încă și acum ; însă nu li se poartă de grijă așa cum s-ar cuveni. În față se află târgușorul *Piatra*.

7. *Ținutul Bacăului*, care își are vornicul său anume, al cărui scaun este :

Bacăul, un târgușor așezat pe un ostrov din râul Bistrița, vestit pentru belșugul în mere și alte poame. Are și un episcop al bisericii papistărești, numit episcop al Bacăului. În ținuturile de sub munți se găsesc mulți supuși moldoveni, numiți papistași atît după neamul, cît și după credința lor, pe care *Ștefan cel Mare* i-a așezat acolo, dîndu-i în seama boierilor săi după ce a bătut pe *Matei*, craiul Ungariei. Îndeosebi cel mai de seamă sat cantemiresc din părțile Romanului, numit *Faraoani*, are mai mult de o sută de familii, care toate mărturisesc legea papistășească și au o biserică de piatră foarte veche.

Ocna și *Trotușul*, pe râul *Trotuș*, două târgușoare care nu sînt vrednice de pomenit decît pentru ocele de sare bogate ce se află în apropierea lor. Pe aici trece drumul cel mai larg din Moldova spre Transilvania.

BASARABIA, ODINIOARĂ CEA DE A TREIA PARTE DE FRUNTE A MOLDOVEI

Pămîntul ei este pe de-a-ntregul un cîmp deschis, nu are nici munți, nici păduri și numai un singur rîu, care curge toată vremea, numit *Ialpuh* ; din această pricină, locuitorii, ca să scape de uscăciune, trebuie să sape fîntîni foarte adînci. În locul lemnului, ei folosesc bălegarul vi-

telor, pe care-l usucă la soare și-și încălzesc cu el colibeale. Această parte de țară a fost luată de turci mai înainte ca țara întreagă să le fie închinată și, din această pricină, nu se mai află sub stăpânire moldovenească, cu toate că și astăzi târgușoarele și satele așezate pe malurile Dunării sînt pline de moldoveni, care țin legea creștinească și rabdă stăpînirea cea silnică a turcilor și tătarilor. Țara, împărțită în patru părți și anume : *Bugeac*, *Akerman*, *Chilia* și *Ismail*, este însă locuită o parte de tătari și altă parte de turci, peste care este pus un seraschier.

1. În cea dintîi, așezată în mijlocul țării, se află Bugeacul *.

Bugeacul s-a dat ca loc de așezare tătarilor nogaici, dintre care unii se numesc tătari din Bugeac, ceilalți tătari din Bielograd. Căci pe la anul 976 al Hegirei, iar de la nașterea lui Cristos 1568, la porunca lui *Selim al II-lea*, cînd hanul tătarilor încerca să lege Donul cu Volga mai mult de treizeci de familii de tătari nogaici, pînă atunci supuși rușilor, s-au lepădat de aceștia și s-au dus în Cri-

* *Bugeac* însemnează în limba tătarilor „colț” și este numit așa fiindcă pămîntul ce se întinde între Dunăre și Nistru spre Marea Neagră face un colț ascuțit ; se mai pare că acest nume vine de la numele vechi *bessi*, dat acestei țări de geografii și istoricii din vechime. Tot de aici se vede că se trage și numele *Basarabia* după cum s-ar putea înțelege din *Ovidius* care spune cu jale : „*vivere quam biserum est inter Bessosque Getasque*”. *Ptolemeu* scrie : „Mai sus de Dacia locuiesc *peucinii* și *bastarnii*”.

Că *bastarnii* ar fi tot una cu *bessi* o crede și *Matheus Praetor* (L. II. C. 7).

„Sînt cîțiva, zice el, care cred că *bastarnii* sînt același popor care se numea odinioară *bessi*, iar astăzi se numesc *basarbeni*, adică aceia care viețuiesc în Basarăbia”.

meia împreună cu toți ai lor. Dar fiind aceasta prea mică pentru a-i cuprinde pe toți, li s-au dat alte locuri de așezare în cîmpia Bugeacului. De atunci încoace, neamul acesta, primind din cînd în cînd familii noi din Stepa Nogaică, s-a înmulțit într-atîta, încît aproape că nu stă mai prejos ca număr față de nici o altă hoardă tătarască.

Se împart în două ramuri : *Orac Uglî* și *Orumbet Uglî* și fiecare păzește cu multă grijă seminția. Își petrec viața după pilda înaintașilor, în cîmp deschis ; nu au tîrguri în afara de *Căușani*, pe râul *Botna*, apă care abia atinge acest ținut. •

Că această regiune trebuie să fi avut pe vremuri tîrguri destul de frumoase, stau mărturie ruinele vechilor zidiri, care se mai găsesc ici și colo ; printre altele, zidurile părăginite ale unei cetăți foarte vechi de pe malul Nistrului, numită azi *Tatar-Punar*, adică fîntîna tătarilor. Aceasta se află pe o stîncă înaltă, de la poalele căreia țîșnește un izvor cu apă foarte limpede. Nu s-a putut însă găsi nimica săpat în piatră sau vreun semn din care să putem afla de cine a fost înălțată.

Pe râul Ialpuh, în apropiere de gura lui, se mai găsesc urmele unei cetăți și mai vechi, numită îndeobște *Tint*. *Ștefan cel Mare* a înălțat-o iar din ruine ; dar turcii au făcut-o una cu pămîntul, încît acuma abia de i se mai cunoaște locul. Din dărîmăturile ei s-a zidit deasupra cetății vechi un alt tîrgușor, care înflorește încă și azi, numit îndeobște *Tobac*. Este așezat la Marea Neagră¹ ; poate chiar pe locul unde se ridica vechea *Aepolium*.

¹ Aici este probabil o greșeală de tipar, deoarece pe hartă locul se află pe Dunăre (n. ed. germ.).

2. Cîmpia *Cetății Albe*, înlăuntrul căreia se află *Akerman*, numită de locuitori *Cetatea Albă*, de romani, odinioară *Alba Iulia*, de greci *μολδοβρυχία*, de leși *Bielograd*, pe țărmul Mării Negre ; e o cetate destul de mare și întărită. Cînd era încă a Moldovei, era cîrmuită de marele logofăt, acum ea are în frunte un agă de ieniceri.

În vremurile mai noi, *Cetatea Albă* a ajuns vestită prin sfîntul *Ioan de la Suceava*, care, cînd stăpînea sultanul, a suferit aici moarte de mucenic. Moaștele lui făcătoare de minuni, alături de odoarele dăruite cu smerenie de voievozii Moldovei, au fost răpite Moldovei de *Ioan Sobieski*, craiul *Lehiei*, în anul 1686 ; el se lăuda că se războiește pentru legea creștinească și pentru biserică și că papa i-ar fi dat bani pentru aceasta.

3. Mai în jocul acesteia se întinde pe malul Dunării cîmpia *Chiliei* ; scaunul acesteia este *Chilia* *, numită odinioară *Lycostomon*, așezată la gura dinspre miazănoapte a Dunării, căreia corăbierii greci obișnuiau să-i dea chiar acest nume, fiindcă pare că-și aruncă valurile ca într-un gît de lup.

Cetatea nu este mare, dar e un tîrg de negoț, cu faimă, unde se opresc toate corăbiile sosite nu numai din porturile dimprejur ale Mării Negre, ci și din îndepărtatele porturi egiptene, venețiene și ragusane, care încarcă de aici ceară

* *Chilia* se numea la moldoveni, la turci *Chili*, la grecii de astăzi *Lycostomon* (alții scriu rău, cred eu, *Lyrostomon* și *Lythostroton*, cum se află în *Leunclavii Pandect* 146). *Bonfinius*, cu încă vreo cîțiva, o socoate drept *Achillea* ; *Stanislaus Sarnicius* prepune că ar fi *Tomos*, cetatea care ar fi ajuns vestită prin surghiunirea lui *Ovidius Naso*. Care dintre aceste păreri o fi cea adevărată, nu pot să spun

și piei de vite netăbăcite. În cetate locuiesc nu numai turci, ci și evrei, creștini, armeni și alții de felurită neamuri, peste care se află un nazir, adică un oblăduitor, cum i se zice îndeobște.

În vremea domniei lui Suleiman, ea a fost arsă de moldoveni și de atunci nu a mai ajuns la vechea faimă.

Pe malul dinlăuntru al Dunării se află :

4. *Ținutul Ismailului*, din care e vrednică de pomenit *Ismail*, în vechime numită de moldoveni *Smil*, o cetate care nu trebuie lăsată de o parte, cu oaste turcească și cîrmuită de un *muteveli*.

Cartal, așezat pe Dunăre, la vărsarea Ialpuhului, față în față cu *Isaccea*, o cetate fără însemnătate. Aici turcii bătură pod peste Dunăre, cînd a purtat război cu rușii în 1711. Pentru apărarea cetății au pus o căpetenie cu numele de *disdar*.

Reni, cum era numit de moldoveni, dar căruia turcii îi zic astăzi *Timarova*, este o cetate de același fel, în apropiere de vărsarea Prutului în Dunăre. În ea nu se află nici un turc, deși este în stăpînirea turcească. Oștenii sînt cu toții creștini, moldoveni cu toții, a căror căpetenie este de aceeași lege ; acesta este numit îndeobște *beșliagasi* și se află la porunca pașei din Silistra, care trebuie să fie totdeauna un seraschier.

Cam acestea ar fi toate cetățile și ȋrgurile Moldovei, pe care libertatea le-a dus la înflorire dar pe care le-a apăsăat iarăși în tirania nedreaptă, deosebit de păgubitoare a ȋnșinșurilor înfloritoare. Nici istoricii cei vechi, nici cei mai noi nu ne arată numele întemeietorilor lor, care nu s-au putut afla pînă astăzi nici din inscripȋii, nici din iz-

voadă. Nici unul dintre acestea nu poartă vreun semn despre vremea cînd au fost ridicate sau despre neamul care le-a ridicat, pe ziduri nu se găsește nimic săpat, afară numai dacă au fost înălțate din nou de vreun voievod.

Numai cetatea *Suceava* are în zidurile ei o piatră mare, pe care sînt săpate șapte turnuri, acoperite de o coroană domnească ținută de doi lei. În afară de aceasta la temelia turnurilor se vede o piatră cu doi pești solzoși, ce stau cu capul în jos și cozile în sus, iar sub aceștia capul unui zimbru, între coarnele căruia se află o stea cu șase raze. Cum însă capul de zimbru a devenit stema Moldovei abia după al doilea descălecat al celor din neamul lui Roman în Moldova, așa cum am arătat în capitolul I, pare că această piatră mărturisește mai degrabă refacerea zidurilor Sucevei, decît întemeierea ei.

Pe lîngă aceasta, istoricii neamului nostru zic cu toții că moldovenii, după ce s-au întors din Maramureș în patria lor cea veche, au găsit cetăți și castele pustii și astfel se poate spune fără șovăială că întemeierea lor trebuie așezată în vremuri mult mai îndepărtate. Această părere este întărită, în afară de alte temeuri, și de felul clădirii zidurilor celor mai multe din cetăți care, cu siguranță, nu pot fi decît romane, în afară de cîteva, așa cum am mai arătat sus, ce par a fi înălțate în vremuri mai noi împotriva năvălirii tătarilor.

Toate acestea sînt întărite de mărturiile celor mai de seamă istorici latini, prin care se arată că împăratul roman *Traian* a adus în *Dacia* colonii puternice de cetățeni romani, și că urmașul său *Adrian*, după ce a lăsat barbarilor

unele ținuturi din răsărit, n-a părăsit Dacia, numai de teamă ca acestea să nu fie pustiite.

Se mai adaugă un monument veșnic al acestui lucru, anume *Valul împăratului Traian*. Acesta a păstrat pînă și astăzi numele întemeietorului său și mă mir că nici unul dintre istoricii vechi sau mai noi n-a scris nimic despre el.

Valul lui Traian începe, cum am văzut cu ochii mei, cu două valuri la *Petrivaradin* în Ungaria, merge spre muntele *Demarcapu* (Poarta de fier), iar aici, numai cu un val, prin Valahia și Moldova, taie Prutul lîngă satul Traian, Botna lîngă tîrgușorul Căușani și, după ce străbate întreaga țară a tătarilor, se sfîrșește la apa Donului. Are încă pînă astăzi peste doisprezece coți adîncime. De aici se vede neîndoios că, atunci cînd s-a făcut, valul trebuie să fi fost încă o dată pe atîta de lat și de adînc, fiind astfel o foarte bună lucrare de apărare împotriva năvălirilor vrăjmașe.

Dacă așa stau lucrurile, nu se va mai putea spune niciodată ceea ce au vrut să zică unii * că cetățile din Moldova ar fi fost ridicate de genovezi.

Căci oștenii romani aflați acolo, întotdeauna în număr foarte mare, nu puteau locui fără a avea cetăți și case ; de asemenea nu este de crezut că genovezii, care încercau să pună piciorul la Pont numai pentru a face negoț, ar fi

* Bielski, p. 239, zice : „că neamurile pecinicilor și polovților erau lituanieni care, după ce ieșiră din părțile strimtorii cimeriene, au legat mai întîi prietenie cu genovezii, care stăpîneau peninsula, și că aceștia, împreună cu moldovenii și basarabenii, au ridicat cetățile Mangopa, Cherci, Azov, Caffa, Chilia sau Achillea, Moncastrum și Tîrgoviște“.

pătruns înlăuntrul Moldovei și, în locuri potrivite mai degrabă pentru plugărit decît pentru negoț, ar fi ridicat cetăți.

Mai curînd s-ar putea zice că aceste cetăți au fost ridicate de dacii cei vechi pe cînd erau încă în înflorire, pe vremea domniei lui Decebal, iar după aceea, ocupate de către romani, ele au ajuns locuri de așezare pentru coloniile acestora. Acestei păreri nu cutezăm să ne împotrivim.

CAPITOLUL AL V-LEA

Despre munții și mineralele Moldovei

Spre apus, la hotarul dintre Ardeal și Valahia, Moldova este împresurată aproape din toate părțile de munți foarte înalți ; de aceea a și fost numită de către romani Dacia muntoasă ; cealaltă parte a ei, dinspre răsărit, are cîmpii foarte mănoase.

Înălțimile sînt aici acoperite cu copaci și alți pomi cu roade, care cresc peste tot de la sine, și care, în alte țări, trebuie sădiți de mîna omului ; printre înălțimi curg pîraiele cele mai limpezi, ce se rostogolesc ici și colo din vîrfurile munților cu un murmur plăcut. Aceste locuri par aște grădini dintre cele mai frumoase ; cîmpiile dau din belșug roade, pe care aerul răcoros de munte nu le lasă să crească în partea muntoasă.

Cel mai înalt dintre munți este Ceahlăul, care, dacă ar fi intrat în basmele celor vechi, ar fi fost atît de vestit ca și *Olimpul*, *Pindul* sau *Pelias*. Este așezat în părțile *Neamtului*, nu departe de izvorul *Tazlăului*, iar în mijlocul lui e acoperit de zăpezi veșnice ; pe vîrfurile lui însă nu se găsește

pic de nea, fiindcă pare să fie deasupra norilor de zăpadă. Din vârful său, care se înalță ca un turn, se prăvale un pîriu foarte limpede, ce se năpustește cu mare larmă peste stînci abrupte și se varsă în *Tazlău*. Drept în vîrf se vede o statuie străveche, înaltă de cinci coți, înfățișînd, de nu mă înșel, o bătrînă cu douăzeci de mioare, din a cărei parte firească curge într-una un izvor.

Este anevoie de spus dacă natura a vrut să-și arate, aici jocul sau dacă statuia a fost lucrată astfel de mîna unui artist dibaci. Căci statuia nu stă pe nici o temelie, ci este crescută și legată strîns de celelalte stînci, dar cu pîntecel și spatele slobode ; și chiar dacă ai vrea să crezi că încheieturile au fost umplute cu un var făcut cu multă iscusință — și noi bucurosi am spune-o — asemenea descoperiri ale celor din vechime s-au pierdut cu vremea, totuși nu-ți poți închipui lesne în ce fel a fost adusă apa prin picior în *partea firească*, fiindcă nicăieri împrejur nu se văd urmele vreunui izvor sau ale vreunei albie.

Pesemne că de aceasta s-au folosit păgînii pentru slujba lor religioasă, căci preoții lor aveau obicei să se slujească de mijloace firești sau vicleșuguri vrăjitoarești prin care să poată aduce mulțimea lesne crezătoare la uimire sau la înălțare religioasă.

Înălțimea cea mare a muntelui se poate vedea mai cu seamă atunci cînd, pe timp senin, la asfințitul soarelui, el poate fi zărit de la Cetatea Albă, cetate ce se află la șaiszeci de ceasuri de drum depărtare, în întregime și atît de limpede, ca și cînd s-ar afla în apropiere, lucru care cu greu s-ar putea spune, după cum cred eu, chiar despre piscurile cele mai vestite.

Pe măgurile învecinate se găsesc ici și colo, întipărite în piatră, urme de cai, ciini și păsări, ca și cum odinioară ar fi trecut pe acolo multă oaste călare.

Despre ele locuitorii povestesc multe basme ; cercetătorii de azi ai naturii ar trebui să caute a afla care este părerea cea mai apropiată de adevăr.

Se mai găsește spre miazănoapte pe apa Ceremușului, în colțul unde se întâlnesc hotarele Moldovei, Leheiei și Transilvaniei, un alt șir de munți, numit de către locuitori *Ineul*, care nu poate asemăna ca înălțime cu Ceahlăul, dar este tot așa de mirare printr-un joc ciudat care nu se mai vede nicăieri în altă parte. Locuitorii adună roua ce cade de pe frunzele ierburilor înainte de răsăritul soarelui și, după ce-au strâns-o într-o oală, ei găsesc plutind deasupra apei un unt foarte bun, cu nimic deosebit de untul obișnuit, nici la miros, nici la culoare, nici la gust. Lucrul acesta nu se petrece însă tot anul, ci numai în trei luni — martie, aprilie și mai ; în celelalte ori prea umede, ori prea uscate, nu se mai întâmplă.

În untul acesta se află atîta putere de hrană, încît dacă turmele de oi sînt duse la păscut la munte în această vreme a anului, după puține zile se sufocă de prea multă grăsime ; de aceea ciobanii, care știu aceasta din faptă, își lasă turmele în acele luni la poalele muntelui.

Munților noștri nu le lipsește nici bogăția obișnuită a munților, adică mineralele. Numai din pricina cumpătării domnilor și a lipsei de săpători în munte nu s-au putut face săpături mai înainte. În vremea noastră lucrul îl împiedică cunoscuta lăcomie a turcilor și teama ca nu cumva, săpînd după bogății, să-și piardă odată cu țara și

truda și roadele ei. Că munții noștri nu sînt săraci în asemenea comori subpămînteme, o arată pîraiele ieșite din măruntaiele lor.

Căci aceste pîraie, avînd albia îngustă, deseori umplută peste măsură de apa zăpezilor topite sau a ploilor, se varsă peste maluri iar după aceea, cînd se trag iarăși în matca lor, lasă, pe locul unde și-au vărsat apele, nisip în care se găsesc numeroase grăunțe de aur din cel mai curat. Țigani îl adună, îl curăță și scot atîta aur, încît pot aduce doamnei, în loc de tribut, 1600 drahme pe an.

Pe malul Nistrului, în ținutul Hotinului, chiar lîngă cetate, se găsesc bulgări de fier, făcuți de la natură și care sînt așa de rotunzi, că ar putea fi folosiți, fără să fie lucrați, la tunuri, dar fierul acesta este atît de prost, că, dacă nu este topit în foc, nu poate fi folositor la nici o altă treabă.

Pe cînd Hotinul nu fusese încă luat, bulgării de fier se trimiteau la Camenița ; astăzi însă, cred că turcii cu greu ar mai îngădui ca leșii să le folosească drept material de război în paguba lor.

În ținutul Bacăului, lîngă tîrgul *Trotuș*, se găsesc saline foarte bogate, numite în țară *ocene*. Nu e nevoie de vreun meșteșug deosebit ca să alegi sarea ; dacă sapi în pămînt pînă la unul sau doi coți adîncime, găsești sarea cea mai curată și limpede ca porfirul sau cristalul, fără să fie amestecată cu cea mai mică pîrtică de pămînt. Ocenele acestea sînt nesecate, cu toate că în ele lucrează zi de zi sute de oameni.

După ce scot bolovanii de sare, ei lasă în tot locul din aceeași sare cum e cristalul, ca să sprijine pămîntul și

săpăturile și pentru ca noile drumuri săpate să aibă loc de întindere, iar vreme de douăzeci de ani aceste drumuri să se umple într-atît cu sare, încît să nu mai recunoști că au fost cîndva deșertate. Din cînd în cînd se găsesc pești încremenți în sare, care nu se deosebesc de aceia care se pescuiesc prin apele din împrejurimi.

Și în alte locuri se găsesc multe ocne de sare de acest fel ; voievozii însă n-au îngăduit ca ele să fie deschise, ca nu cumva, din pricina belșugului, să scadă prețul sării și fiindcă acelea în care se lucrează astăzi îndeestulează nevoile și chiar prisosesc.

În Moldova se află munți întregi care, dacă dai la o parte scoarța de pămînt de deasupra se dovedesc a fi cu totul de sare. Voievodul și întreaga țară trag mari foloase de pe urma sării, căci, în afară de locuitorii țării, locuitorii din Bugeac și Crimeia, ca și din alte țări îndepărtate își iau sarea de aici cu corăbiile. Silitră este peste tot, fiindcă toate cîmpiile Moldovei au pămînt negru și plin de nitru.

În *Tazlăul Sărat*, aproape de satul Moinești, în ținutul Bacăului, țîșnește dintr-un izvor păcură amestecată cu apă, pe care țărani noștri au obicei de o folosesc la unsul osiilor de la căruțe ; ei zic că este mult mai bună pentru nevoile casei decît rășina pe care o scot din copaci dar numai dacă este deosebită de apă.

CAPITOLUL AL VI-LEA

Despre cîmpiile și pădurile Moldovei

Cîmpiile Moldovei, lăudate pentru rodnicia lor atît de scriitorii vechi, cît și de cei mai noi, întrec cu mult bogăția munților despre care am vorbit pînă acum.

Cele așezate în mijlocul ținuturilor despărțite prin munții și rîurile Moldovei dau hrană tuturor, minunînd pe oricine.

Semințe care nu încolțesc în munți din pricina aerului rece, rodesc atît de frumos pe cîmpii, încît în anii bogați grîul dă locuitorilor de douăzeci și patru de ori sămînța semănată, secara de treizeci de ori, orzul de șaizeci de ori, meiul dă de trei sute de ori, lucru de necrezut pentru cel ce nu vede cu ochii lui.

Pentru ovăz Moldova nu este un pîntec tot atît de roditor ca pentru alte semințe ; el nici nu este prea răspîndit, fiindcă în locul lui se dă cailor să mănînce orz.

Meiul crește în Moldova de Jos cum nu se poate mai frumos (de aceea oamenii din țara mea au o zicală : meiul

din Moldova de Jos și merele din Moldova de Sus n-au coajă).

Ei îl cojesc și îl macină, îl fac pită și o mănîncă pînă nu se răcește, adeseori cu unt.

Nu se găsesc grădini cu pomi roditori, ci păduri întregi de pomi cu roadă. În părțile muntoase pomii cresc de la sine ; pe cîmpie însă trebuie sădiți și din această pricină dau roade cu atît mai gustoase.

Prisosul de poame este atît de mare, încît leșii, cînd năvăleau pe vremuri în Moldova, socoteau că nu e nevoie să-și aducă merinde, fiindcă poamele de care țara are din belșug îndestulau toată oastea. Numai că în mai multe rînduri s-au îmbolnăvit mîncînd peste măsură și au fost bătuți greu, fără să mai fie nevoie de armele dușmanului ; au învățat astfel să fie mai cu băgare de seamă.

Toate celelalte bogății ale pămîntului le întrec *viile* alese, înșiruite pe o lungă fișie între Cotnari, și Dunăre ; sînt așa de rodnice încît un singur pogon, care e o suprafață pătrată de 24 de stînjeni, dă adesea patru pînă la cinci sute de măsuri de vin, socotită de patruzeci de litri.

Vinul cel mai ales este cel de Cotnari, un tîrgușor în părțile Hirlăului. Dincolo de hotarele țării nu este cunoscut, fiindcă își pierde tăria cînd este dus într-un loc dintr-altul în butoaie — pe apă sau pe pămînt — fără osebite îngrijiri.

Cutez să susțin că este mai ales și mai bun decît alte vinuri evropenești și chiar decît vinul de Tokay.

Cînd este păstrat în pivnițe adînci și boltite, cum se obișnuiește la noi în țară, și este ținut trei ani, în cel

de-al patrulea capătă o asemenea tărie, încît arde ca vinul fierbinte.

Cel mai vîrtos băutor abia este în stare să bea trei pahare fără să se îmbete ; cu toate acestea la urmă nici măcar nu-l doare capul.

Vinul de Cotnar are o culoare cu totul deosebită, pe care n-o găsești la alte vinuri și anume este verzui și, cu cît îmbătrînește, cu atît culoarea lui se face mai verde.

De la aceste locuri, mai încolo, spre miazănoapte, nu se mai găsesc vii în stare să dea vin bun, și chiar în partea dinspre miazănoapte a dealului de la Cotnari, nici măcar un strugure n-a ajuns să se coacă bine, cu toate că s-a încercat adeseori. Parcă firea, care nu îngăduie celorlalte ținuturi așezate spre miazănoapte rodirea viței de vie, a vrut să-și arate toate puterile în acest singur loc.

Îndată după acesta, vinul de la Huși, în părțile Fălciu-lui, e socotit cel mai bun ; în al treilea rînd vine vinul de Odobești, din ținutul Putnei, pe rîul Milcov ; în al patrulea rînd, Nicoreștii, în ținutul Tecuciului, pe Siret ; în al cincilea rînd Grecești, în ținutul Tutovei, pe rîul Berheci ; în al șaselea rînd, cel pe care îl dau viile Costeștilor din același ținut. Multe alte locuri mai sărace le trec sub tăcere.

Aceste vii nu sînt de folos numai locuitorilor țării, pentru nevoile lor, căci prețul scăzut al vinului trage aici neguțători ruși, leși, cazaci, ardeleni și chiar unguri, care duc la ei în țară, an de an, mult vin, chiar dacă acesta nu-l întrece pe al lor.

Și Basarabia, înainte vreme cînd era a Moldovei, avea vii destul de bune, dar acestea s-au păraginit de cînd

turcii, care se scîrbesc de vin, au început să se așeze în țară. Totuși, creștinii care locuiesc în părțile Chilie și Ismailului au mai păstrat cîteva vii și scot numai atîta vin cît le trebuie ca să-și stîmpere setea.

Cu *păduri* Moldova este dăruită din belșug atît cu lemn de lucru, cît și cu lemn de foc și pomi cu roadă.

Lucrătorii de corăbii caută mai cu seamă stejarul moldovenesc și-l laudă ca fiind cel mai bun pentru nave și cel mai tare împotriva carilor.

Între altele, au băgat de seamă că, dacă nu se dă la o parte toată scoarța albă dinlăuntrul și dacă rămîne cît de puțină, în scurtă vreme lemnul este mîncat de cari; dacă dimpotrivă este bine curățat, lemnul nu va fi vătămat de vînt, aer și apă vreme de o sută de ani.

Doi codri de stejar mai ales sînt vestiți în Moldova: codrul Cotnarilor și al Tigheciului.

Pe al Cotnarilor (codrul), de lîngă tîrgul cu același nume, nu l-a înălțat firea, ci hărnicia locuitorilor țării.

Pe vremea lui Ștefan cel Mare acolo se afla un cîmp larg deschis. Cînd leșii au tăbărit aici cu multă oaste, au fost loviți și bătuți de *Ștefan cel Mare*, care le-a luat tabăra, i-a pus pe fugă, a ucis pe cei mai mulți dintre ei și a luat peste douăzeci de mii de ostatici, în cea mai mare parte nobili.

După aceea, cînd craiul Lehie a vrut să-i dea bani mulți în schimbul slobozeniei lor, Ștefan n-a primit, fiindcă nu era lacom de bani, ci vroia să-și înalțe o astfel de mărturie a izbînzii care s-o vestească și în veacurile viitoare.

La sfîrșit, a înjugat la plug pe toți leșii și i-a pus să are tot cîmpul unde s-a dat bătălia, lung de două mile și lat de una, și a sădit stejari anume orînduiți, care acum au ajuns o pădure frumoasă și destul de întinsă. Moldovenii îi zic azi *Dumbrăvile Roșii*¹, adică codri de stejari roșii, fiindcă au fost udate cu sînge leșesc ; leșii îi zic *Bucovina* și nu pomenesc niciodată locul acesta fără să verse lacrimi.

Un alt codru de dincolo de Prut, care se află la hotarul Basarabiei și se numește Tigheci, se întinde pe aproape treizeci de mile italienești în părțile sale dinlăuntru. Pentru moldoveni a fost cea mai puternică pavăză împotriva sciților, care au atacat deseori, dar n-au putut-o lua niciodată. Copacii sînt foarte înalți și atît de deși, încît un drumeț nu-l poate străbate cu piciorul decît pe poteci cunoscute numai de locuitorii țării.

Înainte vreme se numărau aici peste douăsprezece mii de locuitori, care erau cei mai viteji oșteni din toată Moldova ; azi, după atîtea lupte și înfrîngeri și de o parte și de alta, n-au mai rămas decît vreo două mii.

Acești locuitori au cu tătarii din Bugeac, vecinii lor, o învoială prin care se obligă să le dea în fiecare an un

¹ În *O samă de cuvinte*, Neculce semnalează trei asemenea Dumbrăvi : „*Dumbrava Roșie la Botoșani și Dumbrava Roșie la Cotnar și Dumbrava Roșie mai gios de Roman*“. Dumbrava Roșie de la Botoșani fusese menționată și în *Letopisețul* lui Grigore Ureche.

număr de legături de lemne, fiindcă Basarabia suferă mai cu seamă de lipsa lemnului.

Această învoială o țin întru totul pînă azi ; însă atunci cînd tătarii trec peste învoială și au de gînd să ceară mai mult, lucru care se întîmplă adesea, locuitorii Tigheciului se apără cu arma în mînă și cîștigă deseori izbînda.

CAPITOLUL AL VII-LEA

Despre animalele sălbaticе și domestice

Nu e treaba noastră să facem o lungă descriere a animalelor care sînt aceleași în Moldova ca și în țările învecinate, fiindcă nu ne este aminte să vorbim despre turmele de cerbi, căprioare, capre negre, vulpi, urși și lupi, care rătăcesc de colo pînă colo prin păduri, ci să vorbim numai despre ceea ce aflăm deosebit la aceste animale ale Moldovei.

Îmi aduc aminte, ce e drept, că la noi sînt trei feluri de oi : oile de munte, oile de Soroca și oile sălbaticе de pădure.

E greu de spus cîte și cît de mari sînt turmele de oi de pe munte. Căci dacă părțile Moldovei ce se află spre apus nu prea sînt prielnice semănăturilor, creșterea oilor, cu care se îndeletnicesc cel mai mult locuitorii din părțile acestea, este singura care le dă hrana de fiecare zi.

Neguțătorii de vite greci duc de aceea, an de an, peste șaizeci de mii din aceste oi (numite turcește *chîvir-*

gic) pentru cuhnia sultanului de la Țarigrad, carnea lor fiind pe placul turcilor mai mult decît oricare alta, atît pentru cã are un gust bun, cît și pentru cã se mistuie ușor.

În trei locuri însă se găsesc pășuni deosebit de bune ; în Cimpulung Rusc, pe rîul Putila, în Cimpulungul Moldovenesc, pe rîul Moldova și în munții Vrancei, în ținutul Putnei.

La șes, oile sînt mult mai mari, dar nu atît de multe ca la munte și printre acestea sînt de luat în seamă cu deosebire cele ce cresc în ținutul Sorocei. Toate au o coastă mai mult decît celelalte și pe care nu o pierd cît trăiesc. Duse însă în alt ținut, abia în al treilea an oaia fată un miel cu coastele obișnuite. De asemenea dacă o oaie din altă parte este adusă în ținutul Sorocei, mielul care se naște va avea o coastă mai mult decît mama lui.

De acestea se deosebesc foarte mult oile sălbatice de pădure, care cu greu se mai găsesc în alte părți. Buza de sus atîrnă în jos de două degete mari ; de aceea, cînd pasc, sînt silite să-și caute hrană mergînd de-a-ndara-telea. Grumazul le este țeapăn și nu-și pot întoarce capul nici la dreapta, nici la stînga. Au picioarele destul de scurte, încît ciinii care le fugăresc abia sînt în stare să le prindă. Pe deasupra au mirosul foarte ascuțit, încît adul-mecă de la depărtare de o milă nemțească vînătorul sau fiara care vin spre ele în bătaia vîntului și o iau la goană. Dacă însă aceștia se apropie de ele împotriva vîntului, nu-i sînt decît abia atunci cînd sînt înhățate.

Locuitorii munților au de asemenea boi mici, dar cei de la șes au cirezi mari cu boi frumoși și zdraveni, din

care sînt trimiși în fiecare an peste patruzeci de mii prin țara leșească spre Dantzig, iar de acolo sînt vînduți iarăși în țările învecinate ca boi leșești.

În Moldova poți cumpăra o pereche de boi cu 5 sau iarna, chiar cu 3 taleri nemțești, iar la Dantzig se vînd cu 40 pînă la 50 de taleri nemțești.

Boii cei mai grași se găsesc la Pîrăul Sărat din Fălciu și pe pîrăul Bașeului din ținutul Cernăuților, fiindcă acolo pășunile sînt foarte sărate și cu iarbă grasă.

Aici se găsesc atît de mulți boi de soiul acesta, încît ei sînt îndestulători nu numai pentru hrana locuitorilor dar și pentru plata grelelor triburi pe care turcii au obișnuit să le ceară de la aceștia.

Pe amîndouă malurile Nistrului se văd uneori bivoli sălbatici ; se pare însă că nu sînt din partea locului, ci că vin din Podolia și țara tătărească peste Nistru, cînd acesta este acoperit de gheață din pricina vînturilor de la miazănoapte, care bîntuie iarna prin aceste ținuturi.

În munții dinspre apus trăiește o altă fiară sălbatică, despre care aproape că aș zice că este numai a țării noastre. Moldovenii îi zic *zimbru* ; la mărime se aseamănă cu boul domestic, însă are capul mai mic, gîtul mai lung și pîntecele mai supt, picioarele mai lungi, coarne subțiri și crescute drept în sus, cu vîrfuri foarte ascuțite, numai o leacă întoarse în afară. E o fiară sălbatică și iute de picior, și poate să se cațere ca o capră pe stînci abrupte. De aceea aproape că nu poate fi prins decît dacă e rănit sau ucis cu pușca. Aceasta este fiara al cărei

cap a fost ales ca stemă a țării lui *Dragoș* cel dintîi voievod moldovean.

În ținutul Orheiului, în satul Tohatin, între apele râurilor Răut și Ichil, porcii nu au copita despicată, ci întreagă și aproape la fel ca a cailor. Scroafele aduse aici din alte părți fată după al treilea an godaci cu copite întregi. Lucrul acesta se întîmplă nu numai la porcii de pe lîngă casă, ci și la cei care trăiesc în pădure și din care se găsesc foarte mulți prin stufărișul de pe lîngă Nistru.

În partea muntoasă a Moldovei trăiește un cal destul de micuț, asemănător la trup cu cel rusesc, dar foarte puternic și răbduriu la muncă, cu o copită atît de tare, încît nu e nevoie să fie potcovită, chiar dacă merge pe drumurile cele mai aspre.

La șes caii care cresc mai mari și mai arătoși la înfățișare, cu picioare bine legate, iuți și tari și sînt foarte căutați nu numai de leși și unguri, ci și de turci, care au o zicală răspîdită : „*Adzem, dilberi, Bogdan barghiri, messhurdir*“, adică : „*Un tînăr persan și un cal moldovenesc sînt mai de laudă decît oricare alții*“.

Pe lîngă hotarele Moldovei se găsesc de asemenea mari herghelii de cai sălbatici, care nu se deosebesc cu nimic de cei domestici, doar că sînt ceva mai mici și au copitele late de o palmă și mai bine, altfel vîrtoase și rotunde. Pe aceștia îi cumpără de obicei sciții¹ din Buceag și îi cresc pentru ospețe sau pentru trebuințele casei. Toamna, cînd toată partea aceasta este udată de ploi ne-

¹ Tătarii

conținute și se prefacă în mocirlă, ei hotărăsc ziua și locul unde să se adune ; atunci umplu toate cîmpiile din jur cu chiote și răcnete. Caii, la auzul răcnetelor ce răsună din toate părțile de pe cîmpii, aleargă zăbăuci încoace și încolo și, negăsind nicăieri vreun loc liniștit, sînt mînați în acest fel în mijlocul vreunei pășuni mlăști-noase, cărora ei le zic ghioluri. Cum din pricina copitelor late nu mai pot fugi de aici și rămîn înglodați, tătarii azvîrl în ei cu săgeți și sulite. O parte dintre cai sînt prinși vii, altă parte sînt uciși ; după aceea și-i împart între ei după cum socot.

Nu vreau să pomenesc acum alte fiare sălbatice de care sînt pline pădurile noastre, ca de pildă : rîșii, jderii (nu aceia numiți de obicei zibelină) și vulpile, ale căror blănuri slujesc mai cu seamă să apere de frig.

Voi spune ceva cît de cît despre albine, fiindcă eu am băgat de seamă că îndeletnicirea albinăritului nu este neplăcută și poate că nici nu o știe toată lumea.

Locuitorii țării trag foarte mari foloase de pe urma lor ; toate cîmpurile sînt pline de flori dintre cele mai frumoase și cele mai plăcute, iar pădurile le dau neconținut hrană îndestulătoare ca să-și strîngă ceara și mierea. Aceștia ar avea foloase și mai mari de pe urma lor, dacă li s-ar îngădui să păstreze toate roiurile care roiesc în fiecare an. Dar pravila țării îi oprește să aibă stupi mai mulți decît îngăduie pămîntul fiecăruia, pentru ca înmulțirea albinelor la unul să nu-i păgubească pe vecini.

În afară de faguri de miere și ceară obișnuită, albinele din Moldova mai fac și o anumită ceară, cu un miros foarte puternic și de o culoare negricioasă, nu pentru păstrarea mierii înlăuntru, ci împotriva luminii soarelui. De aceea prisăcarii cînd prind un roi nou cu regina lui, îl așază într-un stup în care fac găuri și creștături în locuri felurite. Albinele, mai înainte de a se apuca de altceva, astupă găurile și creștăturile cu ceara neagră de care am pomenit mai sus, fiindcă ele nu pot lucra decît în întuneric, și abia după aceea se apucă de lucru.

Ceara aceasta, împreună cu mierea, o scot prisăcarii la vremea hotărîtă ; fiindcă are un miros aproape ca de ambră și ține la razele soarelui, ei o vînd cu atît mai scump.

S-a băgat de seamă că roiurile de albine care se află prea aproape unele de altele, cînd se întîlnesc în văzduh, începe o bătălie aprigă, care nu încetează pînă cînd una sau alta din părți nu o ia la goană, înfrîntă. Partea biruitoare nu mai adună de aci înainte mierea florilor, ci se duce în fiecare zi la fagurii învinșilor și ia mierea adunată, pe care aceștia nu o pot apăra.

Cînd prisăcarii bagă de seamă că albinele lor lucrează fără spor, le stropesc pe cîte le găsesc în stupi cu var stins în apă. A doua zi se duc la vecinul pe albinele căruia au prepus, îi arată petele albe și-l pun să le îplinească paguba cășunată.

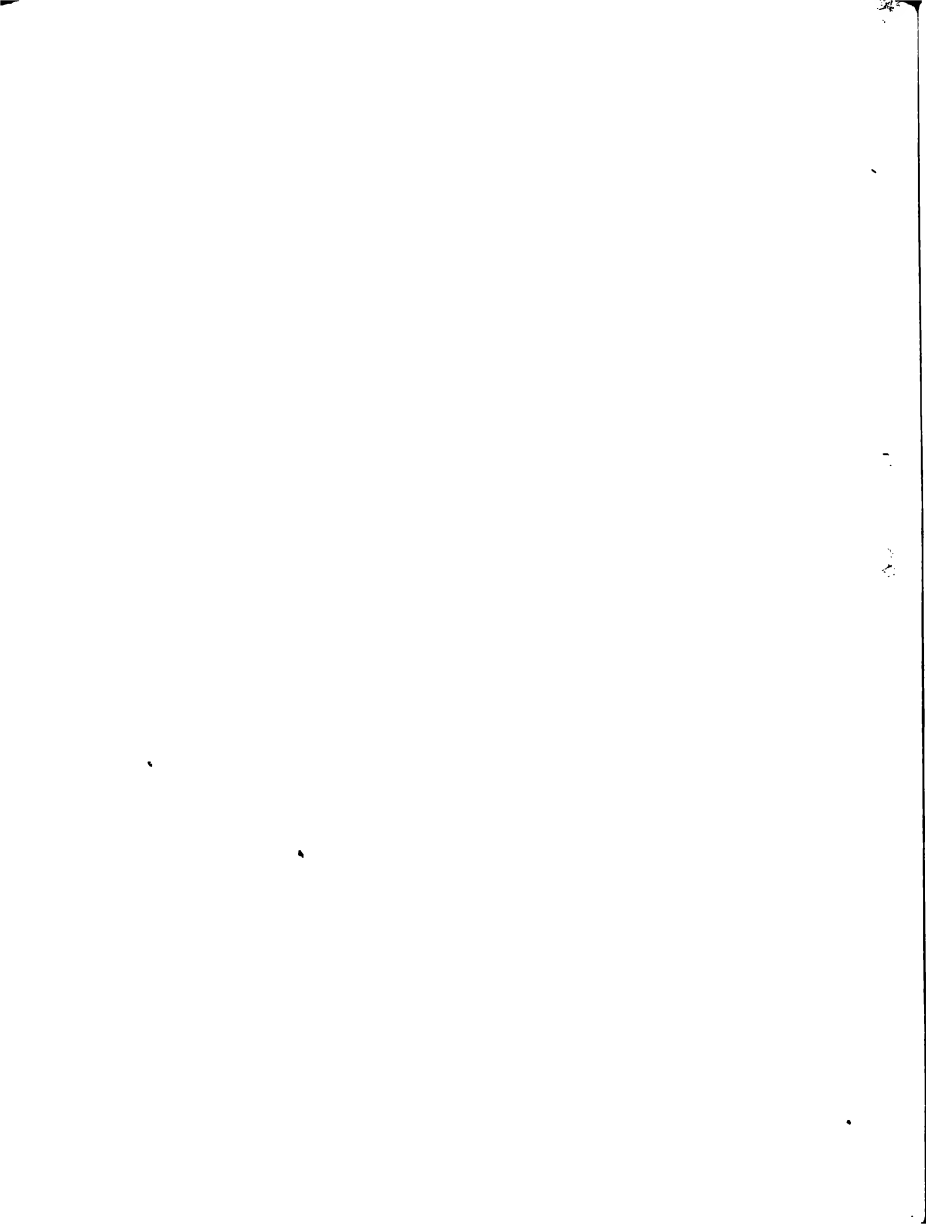
Se mai află în Moldova, și la hotarul dinspre Pocuți, o pasăre căreia locuitorii țării îi zic ieruncă, iar leșii *glușca*, adică surda ; seamănă cu un cocoș sălbatic, este însă mai

mică, și proastă și surdă din firea ei. Dacă un vânător găsește o sută într-un singur copac, poate să le împuste pe toate rînd pe rînd, iar celelalte se uită cum se prăbușesc una după alta.

Și ierunca mai are o carne foarte gingașă și albă, și la gust întrece potîrnichile și chiar fazanii.

II

PARTEA POLITICĂ DESPRE ORÎNDUIREA DE STAT

CAPITOLUL I

Despre felul de cîrmuire a Țării Moldovei

Cine vrea să dea o descriere politică a Moldovei trebuie, după socotința mea, să cerceteze înainte de toate chipul în care este cîrmuită, fiindcă noi socotim că în descrierea acestuia au dat greș chiar și bărbații cei mai învățați.

Mărturiile cele mai limpezi ale istoricilor vechi și vrednici de crezare nu ne îngăduie să avem îndoială că în vremile mai de demult, pe cînd era o provincie romană, toată Dacia era cîrmuită nu numai de stăpînitori romani, dar și după legile Romei.

Numai după căderea imperiului, cînd n-au mai trimis nici oști, nici cîrmuitori ai provinciei, iar coloniile italice n-au mai fost în stare să țină piept deselor năvăliri barbare, nemaiavind nici oști, nici căpetenii, se vede că romanii au dat cîrmuirea, după pilda vecinilor, unuia dintr-înșii.

Cu toate acestea nu se poate ști cu siguranță în ce chip s-a ajuns la aceasta, fiindcă istoria tuturor neamu-

rilor din această vreme este învăluită în întuneric. Atita se știe bine însă că locuitorii Moldovei, care se trag din Italia și care au căutat să-și scape viața trăgându-se în munți din fața năvălirii sciților și barbarilor, au avut regii și voievozii lor.

Din aceștia se trage *Ioan*, acel domn atit de vestit al valahilor, pomenit de *Nicetas Choniates*, din care s-a născut *Bogdan*, al cărui fiu, *Dragoș*, a fost întiul care i-a sfătuit pe strămoșii noștri să se întoarcă în țara lor cea veche și primind și domnia de la cei care îl urmaseră în Moldova.

Urmașii săi, care, în parte, au dobîndit domnia prin alegerea boierilor, au cîrmuit cu atita chibzuință, încît, deși au fost nevoiți să se închine unor principii creștini mai puternici și cu țări mai întinse, totuși nu au îngăduit nici unuia dintre aceștia să stăpînească asupra supușilor lor.

Din drepturile domnești cu care se laudă principii cei mari nu le-a lipsit nici unul.

În țara lor nu aveau pe nimeni asupra-le, numai pe Dumnezeu și legea.

Nu erau nici supuși vreunui domn străin și nici închi-nați. Războiul, pacea, viața, moartea și averea tuturor supușilor lor atîrnau numai și numai de vrerea lor și ei porunceau tuturora fără să li se împotrivească cineva, după cum le plăcea, fie că aveau sau nu dreptate.

În vremea sinodului de la Florența, împăratul bizantin *Ioan Paleologul* a recunoscut lui *Alexandru I cel Bun* titlul de despot și coroana de rege.

Dacă vreo lovire a dușmanului îl minia pe domnitor, tot norodul trebuia să ia arma în mână la porunca sa.

Cu chipul acesta Moldova a fost străjuită și apărată nu numai împotriva lovirilor din partea vecinilor, ci și împotriva miniei turcilor ; sub domnia lui Ștefan al V-lea cel Mare* hotărele ei s-au întins mult chiar înlăuntru țărilor dușmane.

Însă domnia lui Ștefan cel Mare a fost o epocă hotărîtoare pentru Moldova, cînd a încetat să se mai înalțe, iar după aceea, dimpotrivă, a început să scadă încetul cu încetul, pînă cînd a căzut în starea jalnică în care o vedem acum.

Sub fiul său *Bogdan*, după ce acest domnitor a jurat credință sultanului și a făgăduit să plătească în fiecare an un tribut de 4000 ducați, s-a stins dintr-o dată raza cea mai de frunte a strălucirii moldovenești, puterea fără margini a domnului și dreptul său, legat strîns de aceasta, de a face război și pace.

* Despre acest voievod istoricul leah *Dlugoș* a lăsat mărturia ce urmează :

„O prea minunat voievod, tot pe atit de mare ca și vitezele căpetenii de oști pe care le slăvim atîta, care în vremile noastre este întîiul dintre voievozii lumii, care a dobîndit o biruință atit de strălucită asupra turcilor ; socot că el este cel mai vrednic să i se dea domnia și cîrmuirea lumii întregi și mai cu seamă să fie pusă în fruntea oștilor cîe purced împotriva turcilor, cu tot sfatul, încuviințarea și hotărîrea creștinătății, căci ceilalți crai sau voievozi papistași sînt dezbinați prin certuri, poște de stăpînire sau războaie lăuntrice” (vol. 13, pag. 513 la anul 1474). Și la pag. 531 el îl numește pe Ștefan un luptător și un domn treaz, prea bun și mare. Se mai găsesc la acest scriitor și alte multe cuvinte de laudă.

Citva timp a mai rămas totuși o umbră din vechea măreție și parcă Moldova mai degrabă se pusese sub paza turcilor decît li se închinase ; pesemne fiindcă turcii n-au vrut să întărite inimile noilor supuși, care nu li se supuseseră de tot și se temeau că, dacă i-ar fi socotit supuși, aceștia ar fi putut ajunge dușmanii lor pe față și s-ar fi răsculat.

Dar după ce neamul cel vechi al *Drăgoșeștilor* s-a stins cu *Ștefan al VIII-lea*¹, fiul lui *Petru Rareș*, ambiția celor mari, învrăjbiți pentru stăpînire, a dat prilej turcilor să sporească tributul Moldovei, ca s-o lipsească de slobozenia pe care o mai avea pînă atunci.

În vremurile ce au urmat, ei au luat cu totul boierilor dreptul de a-și alege domn și au așezat în acest voievodat domni străini care le erau pe plac, pe care îi scoteau și-i puneau iar în scaun, încurcînd toate în așa chip, că pînă la urmă cele mai multe din drepturile domnești, pe care le avea mai înainte domnul, căzură în mîna turcilor.

Nu putem tăgădui că pricina cea mai de seamă a acestei decăderi a fost ambiția cîtorva străini care, pentru a ajunge domni, nu se sfiau să făgăduiască și să dea tot turcilor și, fiindcă făgăduielile nu puteau fi împlinite numai din birurile obișnuite, ei trebuiau să găsească noi feluri de dări.

În acest chip Moldova, care la început își luase un singur jug și nu prea greu, a răbdad unul îndoit, pe care

¹ În realitate și succesorul lui *Ștefan* (1551—1552) este un mușatin, *Petre Stolnicul*, care va domni sub numele de *Alexandru Lăpușneanu* (1552—1561, 1564—1568), era fiul nelegitim al lui Bogdan al III-lea și al Anastasiei.

i-l puneau pe de o parte turcii, pe de alta domnitorii străini.

Ca să spun totul pe scurt : sultanii cei înțelepți și-au luat pentru dînșii ceea ce socoteau că le este folositor în aceste vremuri tulburi ; dimpotrivă, ceea ce nu trăgeau nădejde să le fie de vreun folos au lăsat domnilor, ca să mulțumească cît de cît sufletele ambițioase ale pretențiilor la domnie.

Domnilor Moldovei nu li s-a mai lăsat puterea să înceapă un război și să facă pace, să încheie tractate, să trimită soli cu treburi ale țării la voievozii vecini. Dimpotrivă, li s-a lăsat toată slobozenia și aproape toată puterea de odinioară de a face legi, de a-i pedepsi pe supuși, de a căftăni sau a lua boieria, de a pune biruri, de a pune episcopi, alături de alte drepturi asemănătoare.

Puterea lor se întinde nu numai asupra boierilor și norodului din Moldova, ci și asupra neguțătorilor turci sau a altora, de orice rang ar fi, cît timp se află pe pămîntul țării. Viața și moartea lor stau în mîna domnului.

Cînd acesta osîndește pe cineva la moarte, la bătaie, la surghiun, la pierderea averii, chiar dacă o face pe nedrept și tiranic, aceia care vor să se roage pentru osîndit pot să facă asta prin viu grai sau prin scrisoare, dar nimeni nu se poate împotrivi judecății domnești ; dimpotrivă, cînd domnul vrea să slobozească pe arecine osîndit la moarte de toată obștea, nimeni nu-i poate sta împotriva și nici osînditul nu poate fi omorît cu sila, dacă el l-a luat sub oblăduirea sa.

Toate dregătoriile țării, politicești și în oaste, atîrnă de bunul plac al domnului, le dă celor ce îi sînt dragi și le

la celor pe care-i urăște. La împărțirea lor domnul nu ține nici o rînduială.

Dacă vrea să facă pe un om din norod mare logofăt, care este rangul boieresc cel mai mare în Moldova, nimeni nu cutează să i se împotrivească pe față, cînd însă dimpotrivă vrea să ia rangul cuiva din neamurile cele mai de frunte, acesta trebuie să se supună pe dată voinței domnului.

Aceeași putere o are nu numai asupra călugărilor de rînd, ci și asupra mitropolitului, episcopilor, arhimandriților și egumenilor, ca și asupra tuturor celor ce țin de tagma bisericească. Dacă aceștia au săvîrșit vreo răutate, au nedreptățit un om din norod sau au uneltit împotriva domnului ori a țării, domnul poate să-i înlătore din slujba și rangul lor bisericesc fără să fie împiedicat de nimic și fără învoirea patriarhului de la Trigrad, dar nu le poate lua darul preoției ; îi poate însă osîndi la moarte, dacă e nevoie. Călugării își aleg singuri cîrmuitori noi, dar numai atunci cînd domnul îi adună pentru aceasta ; e nevoie și de învoirea lui, pe care o dă în acest chip : domnul dă alesului, cu mîna lui, toiagul păstoriei. Acest drept este luat după obiceiul investiturii împăraților români de către papi și nici unul dintre principii creștini nu-l mai are în afară de țarul rusc.

Acestea sînt drepturile domnilor moldoveni asupra supușilor lor, îngăduite nu numai de Poartă, ci și întărite prin hrisoave unora dintre împărați.

Numai asupra averilor supușilor nu le e lăsată vreo asemenea putere. Atunci cînd domnul vrea să pună dăj-

dii prea grele în țara lui, nimeni nu poate cîrți fără a-și primejdui viața și nimeni nu se poate împotrivi poruncii sale ; este ținut însă de Poartă să dea socoteală de apăsările lui.

Deși nu poate fi pîrit pe dată, el se poate aștepta la o pedeapsă cu atît mai grea, cînd este pîrit marelui vizir pentru vîrsarea sîngelui nevinovat și cînd întreaga țară se jeluiește de biruri prea grele. Cînd se dovedește dreptatea plîngerii, de obicei este osîndit la surghiun în sărăcie și i se iau toate averile. Osînda la moarte și-o atrage numai dacă se răzvrătește sau dacă se împotrivește să plătească sultanului haraciul de fiecare an.

Dar nici această orînduială nu este destul de puternică, ca să nu fie călcată ; dacă domnul știe să-și facă prieteni buni, prin plocoane, pe marele vizir, pe chehaia ¹, pe tefterdar ² și pe alții ca ei cu trecere la sultan, nu are a se teme întru nimic nici de pîri boierești, nici de ale întregii țări, căci un apărător la curtea otomană poate să ia asupra lui ca să-l apere de toate, dacă izbutește să dovedească iscusit dreptatea celui pe care îl sprijină.

În chipul acesta tirania turcească apasă foarte greu Moldova, totuși domnul poate face fără teamă tot ce vrea, fiindcă nimeni nu se poate împotrivi voinței lui fără să fie pedepsit.

Mai degrabă datina țării, decît vreo lege îl împiedică să nu țină seamă de poruncile celorlalți voievozi de mai înainte sau să aducă iară înaintea divanului pricinile

¹ *Chehaie* — locțiitor al marelui vizir.

² *Tefterdar* — conducătorul finanțelor turcești.

judicate de aceştia. De aceea, cu toate că au fost unii domni în Moldova care au luat iarăşi în stăpînire moşiile date altora de înaintaşii lor, cu osebite sub cuvînt că au fost date unor oameni nevrednici, lucrul acesta n-a fost însă nicicînd luat în seamă sau întărit de ţară, iar cei păgubiţi au dobîndit dreptatea şi totdeauna li s-au dat îndărăt moşiile de către urmaşii acestor domni.

CAPITOLUL AL II-LEA

Despre alegerea domnilor în Moldova

După ce am vorbit despre puterea domnilor moldoveni, rînduiala ne cere să descriem ceva mai pe larg chipul cel vechi și cel nou de alegere a domnului.

Nepăsarea strămoșilor noștri, cărora le stătea la inimă mai mult să săvîrșească fapte de ispravă decît să descrie, este vinovată că noi nu putem spune nimic sigur despre cele dintîi vremuri ale neamului nostru ; iar dacă prepusurile sînt luate în seamă, atunci poate că nu fără adevăr se spune că în timpurile vechi domnia Moldovei se moștenea și că nu se făcea vreo alegere mai înainte ca neamul domnesc să se fi stins.

În sprijinul acestei păreri avem, în afară de temeiul că, pe acele vremuri, acest obicei îl aflăm la toate neamurile de frunte din Europa, încă o altă mărturie vrednică de luat în seamă, anume șirul celor dintîi domni, care ne arată limpede că arareori domnia Moldovei a fost dată vreunui străin cîtă vreme se mai găsea un vlăstar din neamul celui dinainte.

Ca să se vadă și mai limpede acest lucru, nu va fi lipsit de folos să trec aici întregul șir de voievozi ai Moldovei pînă în veacurile noastre.

Cel dintîi, care după năvălirea lui Batie, a dat iarăși Moldovei strălucirea ei de odinioară a fost

1. *Dragoș*. Cu toate că letopisețele noastre nu-i arată spița neamului, dăinuie la noi o tradiție că el s-ar trage din vechea seminție domnească a Moldovei și că tatăl său a fost *Bogdan* feciorul lui *Ioan*, de la care toți voievozii și-au luat obiceiul să pună *Ioan* în titlul lor. Această părere trebuie socotită cu atît mai vrednică de crezare, cu cît anevoie s-ar putea crede că un om de rînd ar fi putut pleca cu însoțitori așa de numeroși la vînătoare (care le-a dat prilej să descopere Moldova) și ar fi putut să îndemne pe ai săi să-l urmeze. Urmas i-a fost fiul său

2. *Sas*. Acestuia i-a urmat fiul său

3. *Lațcu*. Acestuia

4. *Bogdan I*, cu porecla de *Mușat*, un fiu al lui *Lațcu*

5. *Pentru I*, un fiu al lui *Bogdan Mușat*, căruia i-a urmat fratele tatălui său, fiindcă el n-a avut copii.

6. *Roman I*, fiul lui *Lațcu* și fratele lui *Mușat*. După moartea lui, fie din pricina vîrstei fragede a fiului său *Alexandru*, fie printr-o răscoală, a fost ales

7. *Ștefan I*, căruia îi urmează

8. *Petru al II-lea*. După acesta a venit

9. *Ștefan al II-lea*, un frate al lui *Petru* și fiu al lui *Ștefan I*, care este alungat din domnie cu silă de

10. *Iuga*. Dar nici acesta nu și-a păstrat multă vreme domnia luată cu strîmbătate, căci încă înainte de a se scurge un an,

11. *Alexandru I*, zis *cel Bun*, un fiu al lui *Roman I*, l-a izgonit din scaunul pe care îl luase pe nedrept și a pus iarăși vechea spiță a Drăgoșeștilor în drepturile ei dinainte.

Acesta este cel care a făcut cunoscut străinătății numele pînă atunci aproape neștiut al Moldovei, trimițînd pe mitropolitul moldovean și soli la sinodul din Florența și prin apărarea dîrză a dreptei credințe a meritat ca Ioan Paleologul împăratul bizantin, să-l cinstească nu numai cu titlul de despot, dar și cu o coroană crăiască. I-a urmat

12. *Ilie I*, fiul său, iar acestuia fratele său

13. *Ștefan al III-lea*, un fecior al lui *Alexandru I*. El a fost cel dintîi care a urmat la tron după moartea fratelui său, în paguba fiului domnului, lucru care se va petrece adesea și în vremurile următoare.

Cred că pricina nu a putut fi alta decît că *Alexandru I*, după ce a fost izgonit din scaun prin alegerea lui *Ștefan I*, nu și-a mai dobîndit domnia decît prin alegerea boierilor, iar de atunci boierimea din Moldova capătă o slobozenie și mai mare decît înainte în alegerea domnului, dar cu îngrădirea că nu poate să-și aleagă alt domn decît de viță domnească, dacă se mai află vreunul de acesta. În același chip se făcea odinioară alegerea crailor leșești și același lucru se vede și în zilele noastre la alegerea sultanului și a hanilor din Crimeea. După acesta a urmat la domnie

14. *Roman al II-lea*, un fiu al lui *Ilie I*, după a cărui moarte a luat iarăși domnia

15. *Petru al III-lea*, un fiu al lui *Ștefan al III-lea*, care a avut ca urmaș pe fiul său.

16. *Ștefan al IV-lea*. Acestuia i-a urmat
17. *Alexandru al II-lea*, un fiu al lui *Ilie I* și frate cu *Roman al II-lea*. După moartea acestuia a urcat pe tron
18. *Bogdan al II-lea*, fiul său. Acestuia i-a urmat fraatele său
19. *Petru al IV-lea*, zis *Aron*, un fiu al lui *Alexandru al II-lea*. După moartea acestuia a ajuns domn
20. *Ștefan al V-lea*, zis *cel Mare*, un fiu al lui *Bogdan al II-lea*. A fost un voievod vrednic de toată lauda și un viteaz apărător al țării sale împotriva tuturor lovirilor dușmanilor ei, de oriunde ar fi venit. Lui i-a urmat
21. *Bogdan al III-lea*, poreclit din pricina unui betesug la ochi, *Chiorul*, care a închinat Moldova turcilor și a dat cel dintâi prilej pentru starea jalnică în care se află astăzi Moldova. La moartea lui, domnia a luat-o fiul său
22. *Ștefan al VI-lea*, zis *cel Tânăr*, care, murind fără copil, l-a avut ca urmaș pe
23. *Petru al V-lea*, zis *îndeobște Rareș sau Majă* un copil din flori al lui *Ștefan al V-lea*; din a cărui alegere se vede limpede cu câtă sfințenie țineau seamă odinioară boierii Moldovei ca să urce în scaun numai cei din os domnesc.

Căci nimeni nu știa de unde se trăgea acest *Petru*, fie din pricină că tatăl se rușina de fiul său din flori, fie că nu vroia să dea prilej ca, după moartea sa, să izbucnească certuri și zizanie, iar *Petru* însuși, care nu știa din ce neam ales se trage, fusese atît de sărac încît căuta să-și ducă viața cu umila îndeletnicire a negoțului de

pește, numit de moldoveni *măjerie*, din care pricină i s-a dat porecla de *Majă*.

Dar atunci cînd, cu moartea lui *Ștefan al VI-lea*, s-a crezut că vestitul neam al Drăgoșeștilor s-a stins și toți boierii s-au adunat ca să aleagă un domn nou, s-a înfățișat mama acestui *Petru* și a arătat un hrisov al lui *Ștefan cel Mare*, prin care o slobozea pe ea de plata birurilor, iar pe fiul ei *Petru* îl arăta ca fecior al lui. Printr-aceasta, fără să se sfătuiască prea mult, toți s-au înduplecat să-l facă domn pe acest *Petru*, ca fiu al domnului lor și să-l cheme în scaun de la pescăria lui.

Dar după aceea și lui *Petru* i s-a luat domnia de către sultanul *Suleiman*, fiind învinovățit că ar fi dat foc Chilie. El a avut ca urmaș pe

24. *Ștefan al VII-lea*, care se dădea drept strănepot al lui *Alexandru al II-lea*, și sub acest nume a izbîndit ca pretențiile la scaunul Moldovei să-i fie luate în seamă de sultan și de boieri. El a fost omorît după o domnie scurtă, de către boieri, care au uneltit împotriva lui și au chemat iarăși în scaun pe *Petru Rareș al V-lea*, care a lăsat domnia fiului său

25. *Ilie al III-lea* și fiindcă acesta n-a avut urmaș, i-a urmat în scaun fratele său

26. *Ștefan al VIII-lea* și el fiu al lui *Petru al V-lea*. A avut și acesta soarta să moară fără urmași punînd astfel capăt seminției drepte și nedrepte a Drăgoștilor.

Stingerea acestei seminții este pricina de căpetenie a tuturor năpăștilor abătute asupra Moldovei în cursul vremurilor. Căci nemaiaflîndu-se nimeni care să-i întreacă pe

ceilalți prin neamul său ales și să-i țină în frâu pe uneltitori, țara s-a ruinat și s-a umplut de partide răzvrătite.

Turcii vedeau cu ochi buni aceste tulburări dinlăuntru, fiindcă își dădeau seama că, dacă moldovenii vor fi sleiți de puteri, le vor putea porunci orice, mai lesne decât dacă ar fi uniți și puternici.

Astfel, în răstimp de câteva luni, au fost aleși feluriți domni și tot atîția au fost iarăși izgoniți pînă cînd, după sfatul celor înțelepți, au fost înălțați domni din neamuri felurite.

27. *Petru*, fost stolnic al răposatului domn *Ștefan*, sau *Trușcă*, cînd a fost uns domn i s-a dat numele de *Alexandru al III-lea Lăpușneanu* ; partida potrivnică aduse asupra lui la domnie pe

28. *Despot*, numit îndeobște *Ereticul* de către istoricii noștri ; om viclean și clevetitor, care l-a dat jos din scaun pe *Alexandru* cu ajutorul turcilor. Fiindcă știa că are mulți dușmani și că de cîteva ori voiseră să-l înlăture otrăvinduo-l, s-a prefăcut că moare și a pus să se ducă la groapă un chip asemenea lui, iar el însuși a fugit în taină la leși, ca să afle și mai bine gîndurile supușilor săi. După fuga lui moldovenii l-au chemat iar la domnie pe *Alexandru al III-lea Lăpușneanu*. Numai că bucuria lui n-a ținut prea mult. Căci *Despot*, care s-a întors din Țara Leșească, l-a izgonit fără greutate, cu ajutorul oastei care-i era cu priință, întărită cu leși. După moartea lui *Despot*, domnia o smulse cu sila

29. *Ștefan al IX-lea*, poreclit *Tomșa*, care mai înainte fusese hatmanul lui, adică căpetenia oastei. Dar moldovenii, scribiți curînd de domnia lui nedreaptă, au chemat iarăși

din Lehia, pentru a treia oară, pe domnul lor cel vechi și drept.

Alexandru al III-lea, care stătea ascuns acolo și care l-a biruit în luptă pe *Ștefan*, l-a luat ostatec și l-a osîndit la moarte. După atâtea schimbări ale soartei, el s-a bucurat la urmă de o viață mai tihnită și a murit în scaun. Averile și domnia le-a lăsat moștenitorului și fiului său

30. *Bogdan al IV-lea*. Fiindcă acesta a murit fără copii, a venit la domnie, prin alegerea boierilor

31. *Ioan*, poreclit *Armeanul*, fiindcă, după obiceiul armenesc, se ospăta cu carne în postul sfinților apostoli. Era un bărbat foarte învățat în limbile grecească și latinească și fusese pe vremuri tovarăș de învățătură al vestitului dascăl de grecește *Ioan Lascăr*, ale cărui scrisori trimise lui se găsesc pînă astăzi în cartea *Turco-Graecia* a lui *Crusius*. Voia să scape de stăpînirea turcească și ținea spre libertate ; a fost însă prins cu vicleșug de turci, care au pus să fie rupt în două de cămile. Turcii au numit ca urmaș pe

32. *Petru al VI-lea*, poreclit *Șchiopul*, un fiu al voievodului valah *Mircea al II-lea*. Dar boierii cei mari ai Moldovei n-au suferit să fie cîrmuiți de un străin și în curînd au izbutit ca turcii să-l scoată din scaun și să pună domn în locul lui pe

33. *Iancu*, sas din naștere. Nu știu cu ce meșteșug a dovedit acesta să-i încredințeze pe cei mai mulți că s-ar trage din neamul Drăgoșeștilor. S-a făcut însă urît tuturor prin curvia și cruzimea lui ; a fost ucis de boierii care unelțiseră în taină împotriva-i. În locul lui turcii au pus a doua oară pe

Petru al VI-lea Șchiopul, care văzîndu-se vîrît în tulburări neîncetate și iubind mai mult tihna decît fala, s-a lepădat de bunăvoie de domnie și s-a așezat la Sibiu, ca om de rînd. Scaunul lăsat de el a fost luat, prin alegerea boierilor, de

34. *Aron*, bărbat crud și sălbatec. A fost izgonit de moldoveni din pricina tiraniei sale, dar turcii l-au pus iarăși în scaun, cînd le-a dat *Benderul*. După moartea lui, a domnit puțină vreme

35. *Ștefan al X-lea*, căruia i se zicea *Răzvan*. După el boierii au ales domn pe

36. *Ieremia Movilă* și, la moartea acestuia, pe fratele lui

37. *Simeon Movilă*, după moartea lui, Moldova a avut trei domni din același neam, anume :

38. *Mihai I*, un fecior al lui *Simeon Movilă*,

39. *Constantin I* și

40. *Bogdan al V-lea*, care erau frați și feciori ai lui *Ieremia Movilă*. Dar cînd au început să facă înnoiri și au vrut să dea țara pe mîna leșilor, au fost izgoniți de boierii care nu așteptau vreun sprijin prea mare din partea stăpînirii leșești. Pentru asemenea credință, ei au dobîndit de la turci, fără osteneală, ca alesul lor

41. *Ștefan al XI-lea Tomșevici*, despre care se credea că se trage din neamul lui *Ștefan al IX-lea*, să fie întărit și investit cu puterea domnească. Acestuia i-a urmat

42. *Gaspar*, italian din naștere, care mai înainte fusese dragoman la Poarta otomană și pe care turcii l-au pus domn cu sila în Moldova. Dar fiindcă voia să aducă în Moldova religia papistășească, a fost izgonit de boieri, iar turcii au pus în locul lui pe

43. *Radu* care fusese domn în Valahia și i se zicea *cel Lung*. După moartea lui a urmat

44. *Miron Barnovschi*, leah, care însă, pentru slujba ce făcuse ani de-a rîndul, fusese primit în rîndurile boierimii moldovene și a ajuns la domnie prin alegerea boierilor celor mari.

În vremea acestuia dreptul de alegere al domnului, pe care-l avuseseră pînă atunci boierii, a fost lăsat chiar cu învoirea acestora, cu totul în seama turcilor. Căci atunci cînd izbucni un război între leși și turci, în care *Miron* trecu de partea leșilor, pricinuind astfel o groaznică năvălire a tătarilor în Moldova, boierii, ca să nu mai îndure și altă dată astfel de soartă, au lăsat de bunăvoie turcilor tot dreptul lor de a alege pe domn, numai să fie din os domnesc și de lege creștinească. După această învoială turcii, după ce tăiară capul lui *Barnovschi*, precum vom istorisi mai pe larg în altă parte, au trimis domn în Moldova pe

45. *Alexandru al IV-lea*, zis *Iliaș*, despre care se credea că ar fi din neamul lui *Ștefan al V-lea*, iar după moartea lui

46. *Moisă*, un fiu al lui *Simeon Movilă*, fu pus domn în Moldova, și, împotriva obiceiului, fu cinstit cu trei tuieri. Dar după moartea acestuia rupîndu-se toate legăturile tractatelor și legilor, domnia s-a dat arareori fiilor de domn și încă mai rar cuiva din țară, dar de cele mai multe ori străinilor. În acest chip, împotriva vrerii boierilor, dar pentru bănetul lui, a dobîndit domnia de la turci

47. *Vasile*, născut în Epir sau Albania, unde i se zicea *Lupu*, care și-a luat numele cel nou cînd a fost uns domn. Supușii lui i-au purtat jugul cu destulă răbdare mulți ani

de-a rîndul, dar pînă la urmă l-au izgonit și au pus în locul lui pe

48. *Ștefan al XII-lea Burduja*, adică *Grasul*, dobîndind de la turci și întărirea acestei alegeri. Cînd acesta trecu însă de partea leșilor, turcii au pus domn în Moldova pe

49. *Gheorghe Ghica*, un albanez, care era capuchehaie¹ a lui Ștefan la Poartă. După aceea însă cînd a fost făcut domn al Valahiei, turcii au dat domnia Moldovei lui

50. *Ștefan al XIII-lea*, fiul lui *Vasile Albanezul*, după moartea căruia

51. *Istrate Dabija* a fost ales domn de boieri și întărit de turci. După acesta a urmat

52. *Ilie al III-lea*, un fiu al lui *Alexandru al IV-lea*, numit și *Iliaș*, care a dobîndit domnia prin bunăvoința turcilor, dar tot aceștia l-au dat jos din scaun. I-a urmat

53. *Duca-Vodă*, un grec ridicat de jos, care, pentru meritele sale, a dobîndit nu numai cele mai mari ranguri în Moldova, ci și o domniță de soție, pe fiica lui *Istrate Dabija*. Cînd însă, după șase luni de domnie, a fost scos din scaun, turcii au numit domn în Moldova încă o dată pe

Ilie al III-lea. Acesta a fost cel dintîi pe care turcii l-au făcut domn a doua oară, după ce-l dăduseră jos din scaun, lucru pe care l-au făcut după aceea adeseori. Căci după un scurt răstimp acestui *Ilie* i-a urmat

Duca, numit a doua oară domn de turci și pe urmă scos iarăși din scaun din pricina pîrîlor moldovenilor, pe cînd pornise asupra *Căneniței*.

¹ *Capuchehaie* — reprezentant al domnului pe lîngă Poartă.

54. *Ștefan al XIV-lea Petriceicu* fu ales de boieri și întărit de turci. La Hotin, trecînd în toiul bătăliei de par-tea leșilor, domnia Moldovei o dobîndi

55. *Dumitrașcu Cantacuzino*, care era surghiunit în acea vreme din Valahia, făcea negoț cu pietre scumpe la Țarigrad și dăduse în dar sultanului o fîntînă arteziană de argint, lucrată meșteșugit. *Dumitrașcu* a fost scos din scaun și

56. *Anton Russet*, nobil din Țarigrad, care era capuche-haie al Moldovei, dobîndi domnia de la turci. După el a urmat

Duca, grecul, pe care turcii l-au pus domn pentru a treia oară. Cînd acesta a fost luat ostatic de leși, domnia i s-a dat încă o dată lui

Dumitrașcu Cantacuzino; dar acesta s-a făcut urît boierilor din pricina tiraniei sale, iar aceștia au dobîndit de la Poartă îngăduința să-și aleagă sirguri domnul. Și astfel l-au ales pe părintele nostru

57. *Constantin al II-lea Cantemir*, numit *cel bătrîn*, iar după moartea lui, care urmă la 23 martie 1693, fiul său mai tînăr,

58. *Dimitrie Cantemir*, fu așezat în scaun la anul 1693, ales de boierii cei mari și fu uns la Iași de doi patriarhi; dar, fiindcă n-a izbîndit să fie întărit de Poartă, a fost nevoit să dea locul lui

59. *Constantin al III-lea*, un fiu al lui *Duca*, pus cu sila în Moldova de către turci. La rugămintele boierilor a fost scos din scaun și la 1700 i-a urmat

60. *Antioh Cantemir*, fiul cel mai mare al lui *Constantin al II-lea*, dinaintea căruia fratele său (căruia sultanul

li hotărîse domnia), se dădu de bunăvoie la o parte. Dar *Constantin Brîncoveanu*, care ştiu să cîştige cu bani mulţi pe marele vizir, cel lacom, l-a izgonit, după ce domnise cinci ani şi a adus în locu-i pe ginerele lui,

Constantin al III-lea, un fiu al lui Duca, ajuns, în chipul acesta, pentru a doua oară domn al Moldovei. Dar şi acesta, după ce a cîrmuit abia doi ani şi jumătate, a fost mazilit în urma plîngerilor boierilor. În locul lui, turcii l-au rînduit domn pentru a doua oară, la 1707, pe

Antioh Cantemir, a cărui scoatere din scaun a dobîndit-o iarăşi, după cîţiva ani, duşmanul de moarte al neamului cantemiresc, *Constantin Brîncoveanu*, folosindu-se de bogăţiile sale, după cum avea obiceiul. Ca urmaş al lui a fost trimis

61. *Mihai al II-lea Racoviţă*, care a avut de soţie pe Elisabeta, fiica lui Constantin Căntemir. Dar fiind învinovăţit de răvrătire de către serascherul din Silistra, turcii l-au scos în scaun şi au pus în locul lui pe

62. *Nicolae Mavrocroat*, în acea vreme mare dragoman la curtea sultanului, urmaş în această dregătorie al vestitului său tată, *Alexandru Mavrocordat*. Dar cînd a izbucnit războiul între Rusia şi Poartă, cum el era socotit mai bun scriitor decît oştean, i s-a luat domnia şi i s-a dat ca urmaş pentru a doua oară,

Dimitrie Cantemir, care, pentru unele pricini folosite, a lăsat toată cinstea şi viaţa înlesnită, trecînd cu oastea sa de partea creştinătăţii. A avut urmaş pe înaintaşul său, anume pe *Nicolae Mavrocordat*, care era foarte iubit de turci pentru credinţa sa şi a tatălui său.

După aceea, cînd tot datorită acestei credințe a dobîndit domnia în Valahia, domn în Moldova a fost făcut pentru a doua oară

Mihail al II-lea Racoviță, care și astăzi (adică în anul 1713) încearcă să țină cît de cît în ascultare Moldova, zdruncinată și lovită din toate părțile.

Ne-am văzut siliți să scriem cam pe larg despre aceste lucruri, fiindcă ni s-a părut că nu s-ar putea pune lesne în fața ochilor bunului cititor, mai pe scurt, feluritele și numeroasele schimbări ale stării moldovenilor. Dacă acesta va voi să-și arunce ochii peste istorisirea făcută de noi despre domnii țării noastre, va băga de seamă, fără osteneală :

1. că de la *Dragos*, descălecătorul Moldovei, pînă la *Ștefan cel Mare*, atîta vreme cît Moldova a fost slobodă, domnia s-a dat pe temeiul dreptului de moștenire ;

2. că această datină a fost păstrată de asemeni și sub turci, cu sfințenie și nestrămutat, atîta vreme cît a dăinuit neamul *Drăgoșeștilor* ;

3. că după stingerea neamului *Drăgoșeștilor* și pînă în vremea *Movileștilor* turcii au lăsat boierilor slobodă alegerea domnilor ;

4. că moldovenii au ales întotdeauna domn pe unul din copii sau rubedeniile domnului răposat ;

5. că după căderea lui *Ioan Armeanul* și după trădarea lui *Aron*, turcii au luat asupra lor mai întîi întărirea, iar pe urmă și alegerea domnului, totuși în așa chip, încît calea la scaunul Moldovei nu era deschisă lesne decît celor din os domnesc ;

6. că după răzvrătirea lui *Miron Barnovschi* legea aceasta nu numai că n-a mai rămas un obicei, dar și domnia a fost pusă la mezat de turci pentru tot felul de străini.

Dar despre toate acestea vom vorbi mai pe larg cînd vom avea prilej să descriem istoricește soarta țării noastre de la început și pînă în vremile de astăzi.

CAPITOLUL AL III-LEA

Despre obiceiurile vechi și noi la înscăunarea unui domn al Moldovei

După ce am arătat cine s-a învrednicit să domnească în Moldova în vechime și în zilele noastre, socotim că merită osteneală să spunem câte ceva despre obiceiurile și ceremoniile cu care se făcea înscăunarea domnilor odinioară.

În vremea celor dintii șase voievozi, pînă la alegerea lui Ștefan I, care a rupt firul ereditar al stăpînitorilor Moldovei, obișnuit pînă atunci, datinile țării se îplineau puțin sau deloc. Cel care moștenea domnia se știa încă de pe cînd trăia tatăl sau fratele său și, ca să se urce în scaun, nu era nevoie de altceva decît să-l vrea norodul.

Numai în vremile următoare, cînd pentru dobîndirea dreaptă a domniei boierii aveau cuvînt, a fost nevoie de mai multe solemnități la numirea și ungerea ca domn.

Îndată după moartea lui Roman I, al șaselea voievod socotit de la descălecare, cînd vîrsta necoaptă a fiului său Alexandru cel Bun îl făcea să pară prea slab ca să-i poată izgoni pe dușmanii care loviseră Moldova din toate părțile,

boierii au chibzuit că e mai bine să se aleagă un domn destoinic și un oștean priceput, decît să aducă la cîrma țării un copil și să se arunce în cele mai mari primejdii din pricina nepriceperii lui.

Acest drept, pe care-l aveau pe atunci toți boierii, mai apoi din pricina tulburărilor istorice iscate adesea de mulțimea celor care alegeau, a fost lăsat numai în seama celor *șapte boieri mari*, și anume a marelui logofăt, celor doi vornici, căpeteniei oștilor sau hatmanului, postelnicului, marelui spătar și marelui paharnic, despre ale căror dregătorii vom vorbi mai jos, în capitolul al VI-lea.

Aceștia, îndată după moartea domnului lor, aveau obiceiul să se adune în divan, să deschidă diata domnului răposat și dacă în aceasta nu era numit vreun urmaș, să aleagă un alt domn prin glasul celor mai mulți dintre ei, dar fără să-l arate norodului.

Cînd însă unul dintre feciorii domnului era numit domn prin diata părintelui său, atunci cînd cei ce făceau alegerea trebuiau să i se supună ca unei legi și nu mai aveau slobozenie să aleagă altul.

După aceasta se îngrijeau de îngropăciunea răposatului și rămășițele lui, dacă în viață ctitorise vreo biserică, erau așezate în aceasta, iar dacă nu, într-o biserică din cele mari.

După slujba de îngropăciune, toată boierimea și curtenii, împreună cu toate căpeteniile de oaste, se întorceau de la biserică la curte, într-o adîncă tăcere, în haine cernite și cu obrazele întristate. Boierii se adunau îndată în Divanul cel mare, luîndu-și locurile și scaunele pe care le avuseseră în timpul vieții domnului răposat. Cetele de

oșteni, cu steagurile și armele întoarse în jos, așteptau — răspîndite în curtea domnească — înscăunarea noului domn.

În vremea aceasta, după amiază, domnul cel nou stătea în picioare lângă tronul părintesc, în haine cernite dacă era unul din feciorii răposatului ; dacă însă era ales dintre boieri, stătea neclintit la locul său cel dinainte.

După ce se rînduiau toate în felul acesta, mitropolitul rupea cel dintîi tăcerea, ținea o cuvîntare de laudă despre domnul răposat și-i plîngea moartea în numele țării întregi.

După ce sfîrșea mitropolitul, marele logofăt citea cu glas tare în adunare diata domnului, pentru ca, atunci cînd era numit ca urmaș fratele mai mic, cel mai mare fiind lăsat la o parte, lucru care se petrecea adesea, tot omul să știe că acesta se făcea după voia răposatului, iar nu după bunul plac al boierilor.

Marele logofăt era cel dintîi care, după citire, se apropia de noul domn și, dacă acesta se trăgea din neamul răposatului, îi arăta mai întîi mîhnirea pricinuită de moartea tatălui sau fratelui său, după care îi spunea că a fost hotărît domn prin diată și îl ruga în numele tuturor boierilor Moldovei să porceadă de îndată la domnie și să-i ocîrmuiască pe toți ca pe niște supuși și robi credincioși, cu dreptate și după lege.

După datină, stînd în picioare și cu capul gol, noul domn răspundea în puține vorbe, plîngînd soarta țării care a pierdut un domn atît de bun și arătînd că, deși nu se socoate destul de vrednic să poarte povara țării, se supune poruncii tatălui sau fratelui său și vrerii întregii țări și

din această pricină primește domnia și-și va cîrmui supuși cu toată dreptatea, dragostea și îndurarea.

După aceasta toți cei de față se ridicau în picioare și-l petreceau pe domn pînă la mitropolie cu mare alai, avînd în frunte pe mitropolitul și slujitorii bisericii.

La ușa bisericii mitropolitul îl întimpina cu două luminări mari, îl tămîia cu o cătuie și-i dădea să sărute sfînta cruce și sfînta Evanghelie, față de care acesta își arăta evlavia, iar apoi era lăsat să intre înlăuntru.

După aceea domnul păsea pînă la altar, în fața ușilor numite împărătești, cădea în genunchi și-și pleca fruntea pe marginea sfîntului altar, iar mitropolitul îi punea patrafirul pe cap și citea cu glas tare rugăciunea cea de obște la înscăunarea domnilor drept credincioși, ungîndu-i fruntea cu sfîntul mir.

După această ceremonie premergătoare, domnul se ridica în picioare și săruta cu evlavie sfînta masă din altar și sfintele icoane.

Cînd se trăgea îndărăt, mitropolitul, în mijlocul bisericii, îi punea pe cap o coroană de aur împodobită cu pietre scumpe și, în timp ce psalții cîntau ὁ ἄγιος ἔσται¹, îl apuca de brațul drept, iar postelnicul de cel stîng și-l urcau pe un tron cu trei trepte, așezat în partea dreaptă a bisericii.

În vremea aceasta se slobozeau tunurile ce se aflau împrejurul cetății, iar muzicanții începeau să cînte din instrumente.

După sfîrșirea slujii bisericești, domnul era înveșmîntat în tinda bisericii cu straie domnești, iar boierii se

¹ *Axion* — cîntare bis ericească de laudă

îmbrăcau îndată cu veșminte strălucitoare și mai vesele, lepădînd pe cele cernite purtate pînă atunci.

După ce se împlineau acestea, domnul încăleca din nou pe cal și se întorcea la curte, însoțit de mitropolit și de întregul sfat al țării și, intrînd în sala cea mare, se urca pe tronul domnesc, la care solemnitate, după datină, hatmanul îi ținea poala din dreapta a straiului domnesc, iar postelnicul cel mare poala din stînga.

După domn veneau mitropolitul și întregul sfat, care se așezau pe scaunele lor după rînduială. După aceea mitropolitul păsea cel dintîi spre domn, care ședea pe tron, îi săruta mîna și-i ura, în puține vorbe, domnie norocită, îl încredința de sprijinul său și-i cerea ocrotire pentru dînsul și pentru oamenii bisericii. După aceea se întorcea către norod, îl binecuvînta și-l îndemna să fie cu credință domnului.

După mitropolit urmau episcopii și celelalte fețe bisericești ale Moldovei.

După ce aceștia își arătau supunerea față de noul stăpîn, veneau să-i sărute mîna și marele logofăt și ceilalți boieri.

După ce se isprăvea aceasta, domnul se ridica de pe tronul său și mulțumea tuturor, cu capul gol, pentru curățenia lor curat față de el, făgăduind țării milă, dreptate și apărare.

După asemenea cuvinte marele spătar îi lua coroana din cap și domnul se ducea în odaia lui de taină, după ce plecau cu toții.

Soaței domnului, dacă o are, mărturiile de cinstire îi sînt arătate de jupînesele boierilor în odaia ei de primire,

dar la încoronare, fiind un lucru sfînt, ea nu este părtășă. În tinda bisericii avea însă și ea o strană, mai scundă decît a soțului, iar în odaia ei de primire, în care erau hotărîte tuturor jupîneselor de boieri locuri după rangul bărbaților lor, purta o coroană la fel cu aceea a domnului așa cum se poate vedea din picturile vechi.

Așa se petreceau lucrurile odinioară la înscăunarea unui domn în Moldova.

După ce au căzut toate în neorînduială prin cîrmuirea silnică a turcilor și li s-a luat boierilor dreptul de a alege domnul, acum domnul se alege în alt chip, cu totul altul.

Pentru că, îndată ce marele vizir află că domnul din Moldova a murit sau cînd a hotărît să-l dea jos din scaun, fie că-l urăște, fie că acesta s-a făcut vionvat de ceva, atunci el caută printre feciorii domnului sau printre boierii de la Țarigrad un nou domn, și anume făgăduiește domnia aceluia care îi dă mai mulți bani — dacă vremurile sînt liniștite — dar dacă e primejdie de război, aceluia care e mai vestit pentru credința și vitejia lui.

După ce se învoiește cu acesta în privința plocoanelor și a celorlalte îndatoriri și după ce dobîndește de la dînsul o scrisoare despre plata banilor, își arată socotința sultanului printr-o scrisoare numită *tahîș*, cam cu vorbele acestea :

„Domnul care cîrmuiește acum în Moldova, cutare, apasă pe supușii înălțimii tale, încît boierii țării, ca să scape de tirania lui, sînt nevoiți să fugă în țările megieșe, iar unii au trebuit să vină chiar aici ca să cerșească împărțirea ta îndurare împotriva unui domn atît de înfrî-

oșat". Dacă domnul nu poate fi învinovățit de ceva asemenea, atunci născocoște, fie că este adevărat sau nu, că domnul se împotrivesc să plătească haraciul, ori că este lăsător în împlinirea poruncilor împărătești, ori vrea altă fărădelege pentru care acesta merită să fie dat jos din scaun. „De vreme ce aceste fapte sînt potrivnice înălțimii tale și împărăției, socotesc că e trebuitor (dacă este pe placul înălțimii tale) să scoatem din scaun pe domnul pomenit și să punem în locul lui pe cutare, pe care eu îl știu bărbat drept, cu credință, viteaz și vrednic de milostenia aceasta.“

Dacă sultanul se învoiește și dacă nu se împotrivesc urzelilor vizirului nici cîslar agasi¹ și nici vreun alt dregător al curții, atunci sultanul scrie cu mîna lui dedesubt : „Mugebinge amel aluna“ adică „să fie făcut întocmai“. După ce dobîndește învoirea, vizirul, dacă vrea să facă lucrurile în taină și dacă are a se teme că domnul care trebuie scos din scaun ar putea să fugă în țările creștine, dacă află de nenorocirea care îl paște, atunci îl chemă pe pretendentul la domnie noaptea, iar dacă dimpotrivă nu are a se teme de nimic, îl cheamă ziua la curte, unde este întîmpinat cu toată cîntea de către cheiaia-beg² al marelui vizir, care îl duce în odaia lui de taină, ce se află la curtea marelui vizir și-i spune să stea jos.

După temenelele dintr-o parte și alta, chehaia îi arată pricina pentru care a poruncit să-l cheme și care trebuie spusă din nou, după obiceiul curții, cu toate că pretendentul o cunoaște prea bine. Și anume îi spune că stă-

¹ Cîslar agasi — sfetnic la curtea sultanului.

² Chehaia-beg — locțiitor al marelui vizir.

pînul lui, marele vizir, a istorisit sultanului despre slujba credincioasă și despre meritele părintelui său, ori ale lui însuși față de Poartă și prin aceasta l-a înduplecat să poruncească să fie pus domn în Moldova. Îl îndeamnă să se poarte cu vrednicie în această slujbă și slujind cu cretință să-și arate bărbăția și să se păzească să nu-l dea de rușine pe marele vizir în fața sultanului fie prin nepăsarea, fie prin necredința lui.

După asemenea vorbe, chehaia trece din odaia lui în aceea a marelui vizir și îl vestește că pretendentul la domnia Moldovei, pe care l-a chemat, s-a înfățișat și așteaptă poruncile luminăției sale. Marele vizir, îndată ce nu mai are alte treburi, poruncește lui capugilar¹ cheiaia agasi, sau ușierul cel mare, să-l aducă înlăuntru pe domnul cel nou. Acesta așteaptă o leacă în tindă pînă să intre în arzogazi sau odaia de primire, pînă cînd slujitorii marelui vizir și cămărașii săi se rînduiesc după rang pe amîndouă părțile odăii. După aceea i se dă drumul înlăuntru și după ce sărută mîna marelui vizir, care e așezat turcește între perini și are de-a dreapta sa, în picioare, pe chehaia, se dă oleacă înapoi și rămîne în picioare. După aceea vizirul își ridică obrazul și, grav, îl salută ceremonios zicînd : „Hosi gheldin beg“, adică : „Bun venit, doamne !“

„Preainălțatul, preadreptul și preamilostivul nostru sultan, aflînd că domnul ce a cîrmuit pînă acum Moldova s-a arătat lășător în împlinirea poruncilor sale și a asuprit pe supușii săi, a poruncit să i se ia domnia. L-am rugat

¹ Capugiu — dregător care transmitea și aplica poruncile sultanului.

să te pună în locul aceluia pe tine, pe care te știu bărbat drept, cinstit și cu credință împărăției otomănicești

Preamilostivul sultan a dat ascultare rugăminții mele, s-a milostivit de tine și ți-a dat domnia Moldovei. Datoria ta va fi deci cu credință, ca să te arăți recunoscător față de asemenea mare milostenie împărătească ; prietenii și dușmanii noștri să fie și ai tăi, să-ți cîrmuiești supușii cu îndurare, să aperi pe cei drepți, pe cei ticăloși să nu-i ierți ; să te mulțumești cu veniturile pe care legea și obiceiurile țării le recunosc domnului, să nu storci nimic cu sila de la supușii tăi, sultanului însă să-i trimiți la curte haraciul ce se cuvine și peșcheșurile la vremea hotărîtă. Dacă vei face astfel, te vei bucura în veci de mila împărătească. Dacă vei face altminteri, trebuie să știi că sfîrșitul tău nu va putea fi într-altfel decît nenorocit“.

La vorbele vizirului domnul răspunde el însuși, dacă știe turcește, iar dacă nu știe limba aceasta, răspunde prin dragomanul cel mare al curții ; el mulțumește pentru milosîrdia sultanului, care i s-a arătat fără să fie vrednic de ea și făgăduiește să împlinească poruncile ce i se dau ; să-și jertfească de bunăvoie toate puterile, ba chiar și viața în slujba înălțimii sale și se roagă numai ca sultanul să nu-și întoarcă mila de la el.

După aceea, la porunca vizirului, capugilar chehaiasi aduce un veșmînt de îmbrăcat pe deasupra, hileat, numit îndeobște caftan, pe care îl dă mai întîi domnului ca să-l sărute și apoi îl îmbracă cu el peste celelalte straie. Astfel înveșmîntat, se îndreaptă iarăși spre vizir, îi sărută mîna și poala hainei, îi înfățișează pe capuchehaiasi sau solul

său la Poartă, care-l însoțește, și se roagă de vizir să se milostivească să-l ia și pe acesta sub oblăduirea lui.

Dacă marele vizir se învoiește, atunci răspunde : „*No hoş !*“ adică „*Prea bine*“, iar după aceea și capuchehaiasi este înveșmîntat cu un caftan, dar de al doilea rang.

După ce se împlinesc aceste ceremonii, domnul sărută a treia oară mîna vizirului, iese din sală, fără să mai scoată vreo vorbă, și se duse în cămara chehaiei. Îl urmează de îndată chehaia, îl firitisește pentru domnia cea nouă și-i dă cafea și șerbet (care este făcut din zahăr și apă) și stă de vorbă cu el despre treburile domniei sau despre alte lucruri. În vremea aceasta îmbrohorul, adică mai marele grajdurilor vizirului, gătește un cal frumos împodobit, iar căpetenia ceașilor, cu 24 de ceași, patru ceatîri ai vizirului, încă vreo cîțiva agalari (slujitori de rang mai înalt de la curtea vizirului) și ici-agalari, adică slujitori de casă, îl așteaptă pe domn să iasă afară.

De îndată ce chehaia e vestit că toate sînt rînduite după obicei, poruncește să se aducă mirodenii ca să-l afume pe domn, ceea ce la turci este semn că trebuie să-ți iei rămas bun. Domnul sărută mîna chehaiei și, încălecînd pe cal, iese din curtea marelui vizir, cu patru ceași de alai înainte, cu rînduiala ce urmează : în frunte pășesc atîția ceași cîți poștește domnul, cu ceașlaremini sau căpetenia lor ; după aceea urmează agalarii vizirului și ici-agalari ; după ei vine domnul înconjurat de patru ceatîri, dintre care doi merg înaintea calului și doi pe de laturi, ca să-i sprijine picioarele. Îndată după domn vine capuchehaia, adică solul său ; alaiul îl încheie boierii Moldovei, dacă se întîmplă să fie de față, sau cîțiva boieri greci din

Țarigrad, rude sau prieteni ai domnului. Cu asemenea alai pornește călare de la curtea vizirului, trece pe sub poarta Bahce-Capu, numită mai înainte Hrysopyle, iese din cetate și se îndreaptă spre biserica cea mare a patriarhiei din Țarigrad.

Oricine îl vede pe domn călare, fie turc, fie drept-credincios, chiar dacă șade jos în dugheana lui, trebuie să se scoale în picioare, să-și pună mâinile cruce pe piept și să-și plece capul ; ba mai mult, după ce a trecut de poartă, toate străjile ienicerilor sînt așezate în rînduială de căpetenile lor și se închină domnului care trece, ca și marelui vizir, plecîndu-și capul, punîndu-și mîna dreaptă pe piept și lăsîndu-și jos poala dinainte a hainei, care lucru este la ei semn de cea mai mare cinstire și prin care se înțelege că îl cinstesc într-atîta pe domn, încît stau cu picioarele acoperite în fața lui și nu s-ar clinti din loc decît la porunca sa.

Cînd domnul ajunge cu alaiul la biserica cea mare a patriarhiei, turcii au poruncă să rămînă în drum, iar el însuși intră călare în curtea bisericii, descalecă la scară cum este hotărît pentru această ceremonie, în vreme ce ceaușii rostesc urarea obișnuită :

— „*Hac teala Padişahumute Febeg effendimuze cioc ilar umurler virsun devlet ile cioc iaşa*“, adică „*Dumnezeu cel mare și drept să dea sultanului nostru și domnului, stăpînul nostru, viață lungă și să trăiască mulți ani norociți*“.

La poarta dinspre drum domnului îi ies înainte preoții cei de mir ai patriarhiei ; la scara pomenită mai sus îl întâmpină mitropoliții, episcopii și alte fețe bisericești care

sînt de faţă ; la urmă, în uşa bisericii, îi iese înaintea patriarhul şi-l binecuvîntează cu semnul crucii.

Apoi cu psaltii patriarhului înaintea, în timp ce se cîntă *ὁ αὐτοῦ ἐστὶν* voievodul păşeşte în casa Domnului şi, în mijlocul ei, îşi face semnul crucii către altar, iar după ce sărută icoanele sfinţilor, se îndreaptă spre strana hotărîtă pentru domnii Moldovei.

În vreme ce urcă cea dintîi treaptă a acesteia, proto-diaconul rosteşte *ἐκτενῶς*¹ în care îl pomeneşte şi pe noul domn în chipul acesta „*Încă ne rugăm pentru bine-credinciosul, prealuminatul şi preainălţatul nostru domn cutare, să-i dea lui biruinţă, tărie, sănătate şi noroc, şi Domnul Dumnezeuul nostru să-l ajute şi să-l călăuzească şi să-i pună la picioare pe toţi vrăjmaşii săi*”.

După *ἐκτενῶς* patriarhul, în odăjdii, înconjurat de patru sau de mai mulţi mitropoliţi, intră în altar ; domnul îl urmează şi îngenunchind îşi reazemă fruntea de pistol. Patriarhul îi pune patrafirul pe cap şi, după ce îi citeşte rugăciunea orînduită odinioară la încoronarea împăraţilor, îl unge cu sfîntul mir.

După aceea domnul se scoală în picioare şi se întoarce la strana sa, în vreme ce psaltii cîntă polihronul :

„*Doamne, Dumnezeuul nostru, dă-i viaţă lungă binecredinciosului, preainălţatului şi prealuminatului voievod şi domn al întregii Moldove, domnul nostru cutare. Dă-i Doamne, ani mulţi !*”

După aceasta patriarhul se aşază şi el în strana lui, porunceşte să se facă tăcere, rosteşte cîteva vorbe de laudă pentru domn şi-l îndeamnă să fie cu frica lui Dumnezeu

¹ *Ectenie* — rugăciune la ortodocşi.

și să apere biserica. După aceea urmează **poftăronul** pentru patriarh, care e alcătuit aproape din aceleași vorbe ca și cel pentru domn.

La urmă domnul și patriarhul vin împreună în mijlocul bisericii, unde patriarhul îl întărește pe domn blagoslovindu-l, iar domnul îi sărută patriarhului mîna dreaptă.

La ieșirea din biserică, patriarhul îl petrece pînă la scara pomenită mai sus, unde își dau unul altuia sărutare, apoi domnul încalecă pe cal; în fața curții patriarhiei îl primesc însoțitorii săi, turcii și, cu aceeași rînduială cu care a venit, se întoarce, în strigările ceașilor, la palatul său.

Cînd ajunge acolo, poștește înlăuntru numai pe căpeteniile însoțitorilor săi, poruncește să le pună dinainte cafea ori dulceturi, și le împarte bacșișuri, după cum e obiceiul, iar ei, împreună cu oamenii lor, îl firitesc și se întorc îndărăt la curtea vizirului.

A doua zi patriarhul și mitropoliții vin la noul domn și după ei vin toți boierii greci din Țarigrad să-l firitescască.

După cum e obiceiul, mai vin să-l firitescască și solii crailor sau ai țărilor creștine, mai cu seamă dacă au avut mai dinainte legături cu domnul, fie ei înșiși, fie prin dragomanii lor.

În zilele ce urmează domnul se îndeletnicește cu plata banilor ce datorează pentru dobîndirea domniei și cu plockanele pe care osmanliii le și numesc peșcheșuri, adică

daruri de bunăvoie, dar care, în faptă, sînt stoarse domnului cu sila de lăcomia lor fără saț.

Cum a dat jumătate din acestea, i se trimit semnele domniei, adică două cozi de cal, cărora ei le zic *tuiuri*, și un steag, care în limba lor se cheamă *sangăac*, și anume cu o pompă mai mare decît la așezarea unui vizir de cei cinstiți cu trei tuiuri.

Cînd aceștia își capătă semnele puterii lor fără nici o pompă ; le sînt trimise de către miralemaga, care este păstrătorul lor.

Dimpotrivă, cînd acestea sînt trimise unui domn moldovean sau valah, ele sînt purtate cu mare alai prin toată cetatea pînă la casa domnului.

Dis-de-dimineață, în ziua hotărită, ceașii și slujitorii vizirului, care l-au petrecut pe domn la biserica patriarhiei, se strîng la miralem-aga, adică păstrătorul steagurilor împărătești, care este o dregătorie însemnată la curte.

Cînd domnul e vestit că s-au adunat cu toții, trimite pe capuchehaie și pe boierii moldoveni ce se află acolo, înveșmîntați în haine scumpe și, mai cu seamă, cu caii împodobiți foarte frumos, la Babihumaiun, adică la poarta cea mare (așa se numește poarta dinafară a palatului sultanilor).

Ajungînd acolo, aceștia sînt primiți cu mare cinste de miralem-aga, care cheamă îndată tubulhanaua, adică muzica împărătească orînduită pentru domn. În vremea aceasta, după ce tubulhanaua începe să bată tobele și să

cînte din fluiere și din alte instrumente obișnuite la turci, tot alaiul iese în rînduială din curtea sultanului. În frunte sînt ceaușii, doi cîte doi ; le urmează agalarii vizirului îmbrăcați în aceleași straie cu care se înfățișează în divanul sultanului ; după ei pășesc capuchehaia domnului și boierii moldoveni ; iar la urmă miralem-aga, care poartă un steag desfășurat și cele două tuiuri, tubulhanaua îl împresoară dindărăt.

Cînd trec în chipul acesta prin cetate, toate străjile, oriunde s-ar afla, chiar acelea de la curtea vizirului, trebuie să se rînduiască în drum, să-și coboare poala hainei, să-și pună mîinile cruciș pe piept și să cinstească în acest chip semnele împăratești. Ajunși în cele din urmă, la casa domnului, acesta, împreună cu curtenii săi, întîmpină la intrarea în palat pe purtătorul steagului, iar miralem-aga, cu capul plecat, îi dă sangeacul și tuiurile, adăugînd firitisirea : „*Alah teala mubares eileie*“, adică „*Dumnezeu preainaltul să vă binecuvînteze*“.

Domnul ia sangeacul în mînă, îl sărută cu smerenie și-l dă în seamă sangeacdarului său, adică stegarului.

După aceea pofteste pe miralem-aga în cămara sa de sfat și, după ce poruncește să-i pună dinainte cafea și dulceturi, după obiceiul turcesc, pune să-l îmbrace cu un caftan îmblănit cu samur și-l lasă să plece, după ce i-a dat peșcheșul după obicei.

Miralem-aga se întoarce cu slujitorii curții la palatul împărațesc, dar tubulhanaua rămîne la domn cîntînd în fiecare zi cîte trei ceasuri înainte de asfințitul soarelui

(care vreme se cheamă în turcește *ikindi*) *neubet* sau semn de strajă. Cinstea aceasta nu o au decît domnii din Moldova sau Valahia, fiindcă nici un pașă nu poate să se slujească de muzică ostășească atîta vreme cît se află în Țarigrad.

După ce isprăvește așa toate trebile pe care le are la curte și după ce plătește toți banii ce este dator, dă de știre vizirului, prin chehaie, că nimic nu-l mai împiedică să porceadă la domnie și se roagă să-l ajute să se înfățișeze înaintea sultanului și să-i îngăduie să plece.

Odată hotărîtă ziua aceasta, care nu poate fi alta, după obicei, decît duminica sau marția — acestea fiind zilele statornicite de Suleiman pentru divanul sultanului — se adună, încă înainte de răsăritul soarelui, marele vizir, muftiul¹ și cadileșirii, ceilalți viziri, agalele ienicerilor, silahdar-agasi² și alții care, datorită slujbei lor, au intrarea slobodă la palat și judecă pricinile, pe care sultanul le ascultă stînd îndărătul unor zăbrele aurite. Cîteodată judecata ține patru ceasuri, pînă cînd se isprăvesc plîngerile.

După ce se sfîrșește divanul, se poruncește domnului să stea drept, în rînd cu boierii săi, de la ușa bolții din afară a sălii divanului și pînă la ușa cu care se închide bolta dinlăuntru, numită *cube*.

Vizirul cel mare se ridică de la locul său și se duce la sultan împreună cu ceilalți viziri și cadileșiri, în vreme

¹ *Muftiu* — interpretul suveran al legii, reprezentantului religios al Profetului.

² *Silahdar-agasi* — comandantul trupei de călăreți.

ce domnul își pleacă adînc capul în fața vizirului cel mare și a celorlalți viziri.

Cînd ajunge în fața sultanului, vizirul cel mare îl vestește mai întîi despre pricinile ce s-au judecat în divan sau despre alte treburi ale împărăției, apoi îl mai vestește că robul său, domnul Moldovei, se roagă să-i fie îngăduit să se ducă la domnia lui. Dacă sultanul îi îngăduie, vrerea sa i-o spune domnului capugilar chehaiasi, adică portarul cel mare, iar mahur-agasi¹ poruncește să i se pună în cap domnului o cucă frumos lucrată din pene de struț.

Această cucă este o podoabă a ienicerilor și li se pune în cap domnilor, fiindcă și ei slujesc în rîndul ienicerilor. De aceea nimeni altul nu poate să pună această podoabă pe capul domnilor decît muhuraga, căpetenia străjilor la curtea palatului vizirului și care se socotește mai marele tuturor ienicerilor de la vizir.

După ce domnul a fost împodobit în acest chip, teftendarul cel mare îl îmbracă cu un caftan și mai împarte alte 27 de caftane mai sărace boierilor săi care se află de față.

După acesta pe domn îl duc înlăuntru, ținîndu-l de subsuori, doi capugibași, asemenea și pe alți patru boieri de frunte ai săi ce se află acolo. Cînd ajung în pragul divanului, aceștia îl silesc să-și plece capul pînă la pămînt, lucru pe care îl face și la pasul al treilea și la al șaselea.

¹ *Muhur-agasi* — mai-marele ușierilor. Avea îndatoriri judecătorești la Înalta Poartă.

În cele din urmă rămîne stînd în picioare în mijlocul divanului, care nici nu este prea mare.

Sultanul, șezînd pe tron, face semn vizirului, care stă la dreapta sa cu mîinile puse cruce una peste alta, să spuie domnului ce are de spus. Vizirul, închinîndu-se în fața sultanului, aproape pînă la pămînt, spune domnului aceste cuvinte :

„Sultanul, stăpînul nostru, care este mîntuirea lumii întregi, cunoscîndu-ți credința și cinstea, s-a milostivit asupra ta și ți-a dat domnia Moldovei. Deci și de acum încolo să fii credincios și să slujești cu dreptate, să dai ascultare poruncilor sale sfinte, căroră toată lumea trebuie să se supună, și să-i fii plecat pururea. Pe supușii împăratului, care să fie sănătoși și fericiți, să-i aperi și să-i cîrmuiești cu blîndețe. Să fii sirguincios și să bagi de seamă la tot ce fac dușmanii, să trimiți vești sigure despre ei în orice ceas, avînd grijă de aceasta din răspuseri. Altminterea știi ce te așteaptă. Iar dacă vei fi lăsător, nici o dezvinovățire deșartă nu-ți va folosi !”

Dacă domnul știe turcește, răspunde cam așa : „Făgăduiesc cu capul meu că-mi voi jertfi toată puterea slujînd preaslăvitului și preamilostivului sultan, numai să nu-și întoarcă luminata lui față de la mine, nevrednicul său rob”.

După ce rostește vorbele acestea, capugibașii îl scot afară din divan, cu aceeași ceremonie ca la intrare, mergînd de-a-ndaratelea (fiindcă nu e îngăduit să arate sultanului spatele).

În vremea aceasta buiuc-imbrohorul sau comisul cel mare al sultanului gătește la poarta palatului un cal arăbesc cu frîu de aur bătut cu pietre scumpe și acoperit cu o harșa cusută cu aur și argint.

De partea stîngă a șelei atîrnă o spadă, iar la dreapta un buzdugan.

Doi iedicii sau slugi de la grajdul împărătesc țin calul ; alături se află doi achiulahli¹ sau trabanți cu fesuri albe în cap și tot atîția paici îmbrăcați în straie cusute cu fir de aur și cu chivăre de argint poleite cu aur, care seamănă cu niște pocale.

Domnul încalecă pe cal și, așteptînd sosirea vizirului cel mare, poruncește boierilor săi să se rînduiască la stînga sa. Pe urmă se închină cu capul plecat și cu mîinile pe piept către vizirul cel mare și ceilalți viziri, care, de obicei, îi răspund în același chip. Cînd aceștia pleacă spre palatele lor, domnul, călare, cu același alai cu care a venit, cu tubulhanaua, însoțit de paicii și achiulahlii sultanului, iese din curtea palatului și merge drept spre biserica cea mare, unde este întîmpinat de către patriarh și alte fețe bisericești, cu aceleași ceremonii și cu aceeași pompă pe care le-am descris mai sus.

Cînd intră în biserică, își scoate cuca din cap și n-o mai pune pînă cînd iese. Atunci încalecă și pleacă spre palatul său, unde îl duc în divan tot agalarii care l-au însoțit pe drum. După ce agalarii își iau bacșișurile obiș-

¹ *Achiulahli* — soldați care însoțesc pe domn în timpul călătoriei.

noapte, se întorc îndărăt la curte. Iar paicii și achiulahlii rămîn cu el și-l petrec pînă la Iași, cetatea cea mai de frunte a țării și scaunul domnesc.

A doua zi, rais-effendi sau logofătul cel mare al sultanului îi trimite firmanul de domnie scris meșteșugit cu litere de aur și-l vestește că trebuie să plece cît mai degrabă la domnie. Pentru că nici un domn nu poate să rămînă în Țarigrad mai mult de o săptămînă, după ce s-a înfățișat înaintea sultanului.

Pe drum, sultanul îi dă ca însoțitor un -iskirmne-agasi, care, așa cum spune cuvîntul, însemnează acela care trebuie să-l așeze pe domn în scaun.

Această dregătorie se dă numai slujitorilor de credință ai curții, lui capugilar chehaiagasi, adică portarul cel mare al curții, imbrohorului cel mare sau celui de-al doilea, adică comisul cel mare împărătesc, adesea și silahdarului și ciohodarului, care sînt cei mai mari dintre slujitorii de credință ai curții. Aceștia doi din urmă însă, din pricina multor treburi însemnate ce au de îndeplinit, niciodată nu-l însoțesc ei înșiși pe domn, ci trimit pe alții în locul lor.

Pe domn îl mai însoțesc un capugibașa cu patru capugii de rînd și tot atîția ceauși, doi achiulahli, doi ceatîri și doi paici împărătești precum și o ceată de muzicanți, de care se slujește de obicei și vizirul.

După ce se împlinesc toate acestea, în ajunul plecării din Țarigrad domnul cere îngăduința să-și ia rămas bun de la vizir și, cînd o dobîndește, se duce la curtea lui întovărășit de capuchehaie și de boierii săi.

Sosind acolo, chehaia îl duce la vizir, care îl îndeamnă iarăși să fie cu credință, îi aduce iar aminte de sfaturile ce i-a dat mai înainte și-i mai arată și altele de care e trebuință.

Domnul îi dă răspuns după cum e nevoie, se roagă să aibă grijă de capuchehaiele sale și de el însuși și, isprăvind vorba, îi sărută mîna.

La urmă vizirul îl lasă slobod și-l firitisește cu aceste cuvinte :

„Te-oi vedea ! Poartă-te cu bărăbție și vrednicie. Să fii și de aci înainte cu noroc și sănătos. Domnul să te aibă mereu în sfînta lui pază“.

Apoi poruncește să-l îmbrace cu un caftan, numit iciun-caftan sau caftanul de bun rămas.

Sfîrșindu-se și acestea, domnul se duce la chehaie și-și ia rămas bun de la el.

La urmă încalecă pe cal și se duce ori la palatul lui, ori pe la ceilalți viziri, ca să se roage și de aceștia să aibă grijă de dînsul ; îndeobște acestea se petrec mai cu seamă noaptea, ca nu cumva domnul să trezească bănuiala vizirului că ar căuta sau ar vrea alți sprijinitori.

A doua zi plecă fără grabă din cetate, cu mare pompă și alai, în strigătele ceaușilor ori de cîte ori încalecă sau descalecă, după cum am arătat mai sus.

În fruntea alaiului merg călăreții moldoveni, dacă domnul îi are cu dînsul, iar înainte duc steagul.

După călăreți urmează o muzică creștinească cu pauce și trîmbițe ; deasupra ei flutură un steag alb (semn de

pace și supunere), între două tuiuri sau cozi de cal, date domnului de către Poartă. Urmează capucehaia domnului și boierii aflați la Țarigrad, impresurați de amîndouă părțile de cîte un rînd de ceauși. După aceștia vin cei șapte armăsari domnești pe care domnul, ca și vizirii, poate să-i ia cu dînsul. Armăsarii sînt împodobiți cu harșale de mare preț. De amîndouă părțile sînt impresurați de șase ceatîri domnești, după care urmează doi ceatîri împărătești.

După aceștia călărește domnul însuși, înveșmîntat în caftan domnesc și avînd în cap o cealma. Capul calului său este acoperit de către doi paici împărătești, iar scările sînt ținute de doi iedeclii sau grăjdari. Puțin mai înapoia domnului, de-a stînga (care se socotește partea cea mai de cinste la turci) călărește ischimne-agasi, iar de-a dreapta, sangeac-agasi, adică cel ce poartă grija steagului. După domn vin slujitorii săi de casă. După aceștia, fluturînd în vînt, vin trei steaguri roșii, pe care le poartă cei ce țin locul lui sangeac-agasi ; steagul din mijloc are sus, în vîrf, jumătate de lună, ce i se zice *alem*, iar celelalte numai niște bumbi, poleiți cu aur. Urmează o ceată de muzicanți turci, care fac o larmă asurzitoare cu pauce mari și cu trîmbițe.

În coada alaiului vin slujitorii lui ischimne-agasi și ai lui sangeac-agasi și alți oameni de rînd care trebuie să-l însoțească pe drum.

Cu această rînduială alaiul merge încet pînă la cea dintîi oprire, care nu este departe de zidurile cetății celei mari.

De aci înainte, pe drum, nu se mai ține atît seama de toate acestea ; dar ori de cîte ori domnul intră într-o cetate sau într-un tîrg, muzica și strigările ceaușilor, ca și celelalte ceremonii, trebuie să se facă din nou.

Toată vremea cît sînt pe drum, doi ceauși și un slujitor al domnului pornesc înainte pînă la cealaltă oprire, care se numește conac, și se îngrijesc de sălaș și de bucate, după vrerea și pofta domnului.

Căci în toată vremea aceasta, după porunca împărătească, toți trebuie să dea ascultare fără șovăire domnului, ca și cum ar fi marele vizir însuși ; iar dacă unul din turci se arată fără cuviință sau nu vrea să dea ascultare poruncii domnului, acesta poate să dea poruncă lui beșli-ăgasi să-l pedepsească după cum i se cade. Iar dacă vrea să fie mai blînd cu el, îl dă pe seama mai marilor lui, ca să-l pedepsească.

Ajungînd domnul în acest chip la Galați, cel dintîi tîrg moldovenesc ce le iese în cale aceloră ce vin de la Țarigrad, îl întîmpină aici toți boierii din Țara de Jos și unii din Țara de Sus, care se întîmplă să fie pe aproape.

Insoțit de aceștia, se îndreaptă către Iași și în vremea aceasta cercetează starea supușilor săi, le ascultă jalbele și le judecă pricinile.

La o milă de Iași îl întîmpină caimacamii puși de el prin scrisoare de la Țarigrad, împreună cu ceilalți boieri, oșteni și tîrgoveți, pe care domnul călare pe cal, îi lasă să-i sărute mîna sau poala hainei.

Apoi, cu aceeași pompă cu care a ieșit din Țarigrad, intră în cetatea de scaun și descalecă la biserica sfîntului

Nicolae. În curtea bisericii îl întâmpină cu multă cinste mitropolitul și alte fețe bisericești, care îl duc în biserică, unde se împlinesc aceleași ceremonii cum am arătat mai înainte.

După ce se sfârșește slujba, ieșind afară din biserică, îl întâmpină strigările și muzica obișnuită a alaiului turcesc, care rămîne toată vremea aceasta în drum. Însoțit de turci, se îndreaptă spre curtea domnească.

Îndată ce ajunge acolo, ischimne-agasi îl duce în divanul cel mare, unde rămîne în picioare lângă scaunul domnesc, care are trei trepte.

După ce boierii se așază la locurile lor, sînt lăsați să intre în divan și căpitanii de oaste, ca și neguțătorii cei mai bogați din Iași.

Se poruncește să fie tăcere, iar ischimne-agasi dă secretarului (care se numește divan-effendisî, este turc și se află în slujba domnului cu bună leafă) să citească porunca împărătească, numită hiucm-firmam, adică porunca stăpînului.

Acest firman este alcătuit din cuvintele acestea : „*Aleși și măriți boieri, episcopi și boieri, pedestrime și călăreți și voi, toți supușii și robii mei ! Sfișitul vieții voastre fie fericit ! Ajungînd la voi atotputernica poruncă a înălțimii noastre, de care ascultă lumea toată, să știți că în anul... luna... mila noastră cea fără de margini a luat în seamă credința și slujba cinstită a acestui voievod prea ales și de frunte, din neamul care crede în Isus Nazarineanul, și l-a socotit vrednic de mila, îndurarea și ajutorul nostru. De aceea ne-am îndurat a-l orîndui domn în Moldova. Dar*

i-am arătat cu osebite să poarte grijă părintească de boierii de orice rang ar fi ei, de aceia care sînt puși peste ținuturi și de toți supușii săi, să-i apere și să le ia partea, asemenea să împlinească fără zăbavă poruncile noastre și să ne slujească în toate chipurile cu credință și cuget curat. Vouă iară vă poruncim să-i fiți ascultători și supuși în toate, să împliniți cu hărnicie și de îndată tot ce vă cere la porunca noastră. Cine se va arăta îndărătnic și fără cuviință și se va împotrivi să dea ascultare poruncilor sale, oricare i-ar fi rangul, răutatea și îndărătnicia aceluia slobod este s-o pedepsească cu spada sau să-i dea orice altă osîndă îi va plăcea.

Deci pe acesta pomenit aici să-l cunoașteți de stăpîn și domn al vostru, orînduit și pus de noi în fruntea voastră, și păziți-vă să cugetați altminteri sau să lucrați împotriva și să aveți credință în prea sfînta noastră pecete (anume tura, adică semnul sultanului). Aceasta s-o știți.

Dat în Țarigrad, în anul... luna..."

După ce îl citește divan-effendisi și dragomanul îl tălmăcește vorbă cu vorbă, toți boierii răspund într-un singur glas :

„Facă-se voia sultanului !"

Atunci ischimne-agasi îl înveșmîntează pe domn cu un caftan pe care îl aduce cu el și-l ridică în scaun cu mina dreaptă, iar în aceeași clipă sînt slobozite tunurile și ceașii fac strigările lor obișnuite.

Întărit în scaunul său în acest chip, domnul poruncește ca ischimne-agasi să fie îmbrăcat cu o blană de samur, iar divan-effendisi și postelnicul cel mare cu caftane de rînd.

După ce se împlinește această ceremonie, întâi mitropolitul îl firitisește pentru domnie în puține vorbe și îi sărută mina, după ce îl blagoslovește pe domn, și acesta sărută mîna mitropolitului.

După mitropolit vin să-i sărute mîna și poala hainei episcopii și boierii cei mari al căror nume îl rostește postelnicul cel mare, adăugînd vorbele :

„Robul mării-tale cutare sărută cinstita poală a hainei mării-tale.“

Postelnicul al doilea face același lucru cu boierii de al doilea rang și postelnicul al treilea cu boierii de al treilea rang. După boieri urmează căpitanii de oaste de felurite ranguri, ca și neguțătorii și alți tîrgoveți de vază din Iași.

Apoi domnul se trage în cămara sa de taină, iar pe ischimne-agasi îl duc cu alai mare, în frunte cu portarul cel mare, pînă la casa ce i s-a gătit.

A doua zi boierii se adună iarăși la divan, unde, după ce se așază fiecare la locul lui, se arată domnul, în urma postelnicilor, și trece din sala cea mare în cea mică (numită spătăria mică *).

Așezîndu-se domnul în scaun, sînt chemate pe rînd cele trei ranguri de boieri moldoveni, fiecare de către postelnicul său. Aceștia se apropie după rînduială de domn, care îi întărește sau îi scoate din dregătorii, ori îi saltă dintr-un rang mai de jos într-altul mai înalt. Dar ca

* I se zice așa, fiindcă în toată vremea spada domnului stă pe masa din odaia aceasta. Și nu intră nimeni înlăuntru, decît cei șapte boieri de frunte ai țării.

să treacă pe un boier dintr-un rang mai înalt într-altul mai de jos nu îngăduie datina țării, afară numai dacă cineva nu primește de bunăvoia sa. Încolo, domnul poate face cu boierii ce pofteste, ca și cum n-ar mai avea deasupra sa pe nimeni în această lume.

După ce pune la cale toate după cum îi este vrerea și face rînduială în țara ce i s-a încredințat, îi trimite îndărăt la Țarigrad pe ischimne-agasi și pe ceilalți slujitori împărătești.

Aceștia sînt scoși din cetate cu mare pompă și cinstiți cu multe peșcheșuri ; îi petrece domnul însuși, împreună cu toți boierii, cale de o mie de pași afară din cetate ; iar de acolo le dă pe unul dintre boieri să-i petreacă pînă la Galați, și el se întoarce îndărăt la Iași.

CAPITOLUL AL IV-LEA

Despre întărirea domnilor

Așa cum am arătat pînă acum, domnia le este dată domnilor moldoveni de către Poartă. E drept că această domnie este atît de nestatornică, încît dacă n-ar fi întărită cu legăturile cele mai tari, le-ar putea scăpa din mîna turcilor, mai înainte ca ei să-și fi dat seama.

În chipul în care lucrează asupra moldovenilor, osmanliii au arătat limpede temeinicia zicalei care spune despre ei înșiși că nu pleacă la vînătoare de iepuri cu ogarul, ci cu carul și că nu caută să prindă calul amăgindu-l cu sacul deșert.

Ei au socotit dimpotrivă că este mult mai bine să îmblinzească cu lingușiri zîmbrul moldovenesc nedomolit — a cărui sălbăticie au cunoscut-o spre paguba lor nu o singură dată — decît să-i înfrîneze mînia cu sila, fiindcă nădăjduiau că acesta își va lepăda cu vremea firea sălbatică, iar atunci cînd va fi sleit de puteri îi vor putea pune lesne lațul de gît.

Cu asemenea gînduri, atunci cînd *Bogdan al III-lea*, feciorul lui *Ștefan cel Mare*, a închinat pentru întia oară țara Porții, nu l-au lipsit de nici una din cinstiri și au păstrat toate legile țării, atît cele politicești, cît și cele bisericești; i-au lăsat toate semnele domnești și s-au mulțumit să se plătească curții patru mii de galbeni în tot anul ca semn de închinare a țării.

După moartea lui *Bogdan*, o cinstire încă mai mare s-a arătat fiului său *Ștefan al VI-lea*, pe care boierii l-au ales domn, ca moștenitor drept al domniei: printr-un sol al său, comisul cel mare împărătesc, sultanul l-a firitisit la urcarea în scaun și i-a trimis semnele de cinstire; tuiuri, un sangeac, turban, caftan domnesc și un armăsar împărătesc. Urmașilor săi li s-a îngreunat dajdia, dar turcii n-au cutezat să-i lipsească nici de cel mai mic semn de cinstire sau să se amestece în alegerea domnului, pînă cînd, în vremea lui *Ioan*, poreclit *Armeanul*, au găsit prilej să micșoreze vechile slobozenii și să împovăreze țara cu dajdii noi nepomenite pînă atunci.

Atunci cînd acest *Ioan*, care încerca să facă înnoiri, le-a căzut în mîini prin vicleșug și, călcîndu-și cuvîntul dat, l-au ucis, turcii au început să pună Moldovei lanțuri tot mai grele. Ei au hotărît că domnul trebuie să fie întărit în domnie de Poartă, iar dacă nu, să fie socotit vrăjmaș.

Cum Moldova era acum sleită de puteri și turcii vedeau că nu e în stare să se împotrivească acestor lucruri, îndată după aceea, pe vremea domniei lui *Miron Barnovshi*, au statornicit obiceiul ca domnul să meargă să-și ia el însuși semnele domniei de la Poartă, iar la fiecare trei ani să se

înfățișeze la Înalta Poartă, ca să se închine împăratului.

Și pentru ca acestea să se petreacă după placul lor, ei au schimbat adesea domnii sau i-au scos din scaun. Cu chipul acesta, domnii atîta s-au spăimîntat, încît nu numai că și-au luat obiceiul ca după întîiul sau al doilea an de domnie să se ducă de bunăvoie la cîrtea turcească, să ceară întărirea domniei, ca o milă din partea sultanului, dar și de frica lăcomiei vizirului ei cer de bunăvoie firmanul de înnoire a domniei. Firmanul se dă lesne domnului, dacă vizirul nu are vreun prepus asupra credinței lui și dacă vreun altul nu făgăduiește bani mai mulți ; atunci vizirul înfățișează sultanului un talhiș cu cuvintele acestea :

„Fiindcă cutare, domnul de acum din Moldova, s-a arătat cu credință în atîția ani ai ocîrmuirii sale și nu s-a ferit să-și pună viața și averea în primejdie slujind sultanului, asemenea plătind în fiecare an dajdia obișnuită către prea norocita Poartă ; osebit boierii și ceilalți locuitori din Moldova, ocîrmuiți cu blîndețe și dreptate, și-au arătat mulțumirea pentru stăpînirea lui prin scrisori multe în care se roagă mării-tale ca să-l întărești în domnie, drept care și eu îl socot vrednic de mila mării-tale. Altminteri, aștept porunca prea înaltă a mării-tale.“

Această scrisoare o duce sultanului, după obiceiul turcesc, un talhișci (sau referendar, cum i se mai zice), iar după ce sultanul pune pecetea cu cuvintele obișnuite *amel aluna* („facă-se întocmai“), tot acela o aduce îndărăt vizirului, care deși a dobîndit învoirea sultanului ca să-l întărească iarăși-pe domn în scaun, se face că nu a vorbit

încă cu sultanul despre treaba aceasta și însuși chehaia, care vine cu viclenie în ajutorul lăcomiei vizirului, cheamă pe capuchehaiele domnului și-i minte că din pricina unor intrigi ale altora și a împotrivirii tainice a unor slujitori ai curții, sultanul s-a arătat mai puțin plecat să-i asculte decît aveau ei nădejde, că stăpînul său, vizirul, a încercat în cîteva rînduri să aducă aminte sultanului despre acest lucru, dar încă nu a dobîndit răspuns mulțumitor.

Văzînd primejdia închipuită care îl paște pe domnul lor, capuchehaiele se aruncă la picioarele chehaiei și se roagă să-l ajute pe stăpînul lor în toate chipurile, făgăduind la urmă să sporească și mai mult peșcheșurile hotărîte pentru el și pentru vizir. Așa joacă ambiția și lăcomia pe pielea sărmanilor moldoveni. Și în acest chip se tîrguiesc îndelung, pînă cînd se îdestulează îngîmfarea ce stăpînește la curți alături de lăcomia de aur.

Cînd cele două părți au căzut la învoială întru toate și chehaia înțelege că nu mai are ce stoarce, îi sloboade de la sine cu nădejdea că ruga lor va merge spre bine.

A doua zi trimete pe unul din slujitorii vizirului (care nu se poate întoarce cu mîna goală) și îi vestește capuchehaiele că vizirul a dobîndit în cele din urmă de la sultan îngăduința ca domnul lor să fie întărit iarăși în domnie și le poruncește să se înfățișeze la curte. Ajunși acolo, se duc mai întîi la chehaie și după aceea la vizir și, cînd află din gura acestuia că sultanul s-a milostivit asupra domnului lor, sînt îmbrăcați, după obicei, cu cîte un caftan.

După vreo cîteva zile, vizirul trimete la domn pe capugilar chehaia agasi sau pe alt slujitor de la curte, pe

pe care-l vrea el, ca să ducă domnului firmanul cel nou de domnie, împreună cu porunca sultanului, numită hiucm-firman.

Acest firman este de obicei la fel cu acela care se dă domnilor la înția așezare a lor în scaun, cu deosebirea că în locul cuvintelor „ai fost dăruit cu domnia din mila și îndurarea împărătească” se scrie : „și s-a înnoit și întărit domnia din mila împărătească”.

Iar porunca are cuprinsul acesta :

„Prea slăvite dintre domnii neamului care crede în Isus, prea ales domn dintre cei mai de frunte din neamul Nazarincanului, tu, domn stăpînitor acum în Moldova, (cutare) ajungînd la tine porunca noastră, să știi că noi am auzit și despre slujba ta credincioasă, după cum am aflat și de credința ta cea nestrămutată față de noi, și drept aceea te socotim vrednic de mila și îndurarea noastră și am poruncit să ți se înnoiască și să ți se întărească domnia Moldovei. Îți dăm deci domnia ta și putere deplină asupra moldovenilor, supușii înălțimii noastre. Poartă-te cu dreptate față de ei, ca și pînă acum. Să păzești și să aperi pe boieri și pe fiecare locuitor, de orice rang ar fi, și să nu lipsești de a arăta prea Înaltei noastre Porți, fără zăbavă, nevoile lor, jalbele și orice împilări. Și să fii gata să împlinești poruncile înălțimii noastre, cîte îți vom trimite și să-ți pui toate puterile pentru noi, cu poala suflecată * ; haraciul din fiecă an al Moldovei să-l trimiți întreg și la

* Aceasta este în chipul cum vorbesc turcii și însemnează că ești gata să slujești pe cineva.

vremea hotărîtă la vistieria noastră. Păzește-te să cugești sau să făptuiești altminteri și dă crezămînt sfintei noastre semnături. Dat la Țarigrad în anul... luna..."

La această poruncă se adaugă o scrisoare a vizirului prin care îl înștiințează pe domn că prin rugămintele și mijlocirea lui a dobîndit pînă la urmă înnoirea domniei din mila împărătească.

Luînd scrisorile, capugibașa pleacă la Iași călare pe cai de poștă și, cum ajunge la Galați trimite om înainte, ca să dea de știre domnului despre sosirea lui și despre ziua cînd intră în Iași. În acea zi domnul îi iese într-o întîmpinare la o mie de pași în afara cetății, împreună cu toată curtea sa. Cînd se întîlnesc, se închină unul la altul stînd călare. După aceea domnul îl lasă pe capugibașa să călărească de-a dreapta sa (care la turci este locul de mai puțină cinstire) și se întoarce în cetate. Înaintea lui călărește un slujitor al lui capugibașa, care duce în mîinile sale, înfășurată într-o pînză albă, firmanul împărătesc, iar pe brațe caftanul domnesc ; urmează muzica împărătească, iar ceaușii fac din cînd în cînd strigarea lor obișnuită.

Cu această rînduială merg pînă la curtea domnească și, după ce domnul a intrat în diivanul cel mare, împreună cu toți boierii, și s-a așezat în scaun, capugibașa dă firmanul în mîna domnului, iar el îl dă lui divan-effendisî ca să-l citească. Toate acestea se petrec după rînduiala obișnuită la înscăunarea unui domn, despre care am scris mai sus,

• Osebit de această înnoire a domniei, care se face de obicei o dată la trei ani și se numește mucararu mare,

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

CAPITOLUL AL V-LEA

Despre scoaterea din scaun a domnului

După ce am vorbit despre înscăunarea și întărirea domnilor moldoveni, cititorul dornic să afle poate să ne ceară pe bună dreptate să vorbim și despre scoaterea lor din scaun. Vom păstra aceeași rânduială de care am ținut seamă mai sus și vom cerceta mai cu de-amănuntul — din izvoarele care ne stau la îndemână — toate obiceiurile de care se ținea seamă, în timpurile vechi și mai noi, la scoaterea din scaun a domnilor din Moldova. În cele dintâi veacuri, cînd Moldova a început să aibă domnie ȃsebită, domnii nu se scoteau deloc din scaun și nici nu puteau să se scoată, căci ei aveau asupra supușilor lor, ca și craii, stăpînire neîngrădită, fiindcă dobîndeau puterea ca moștenire de la înaintașii lor și nu erau aleși. Cronicarii arată, ce e drept că unii din domnii neamului moldovenesc au fost izgoniți, dar aceasta s-a întîmplat din pricina tulburărilor dinlăuntru și nu din pricina amestecului vreunei puteri străine.

În Moldova nu se cunoştea dreptul celui dintîi născut, prin care în ţările europeneşti se ocoleau tulburările dinlăuntru. Ba, legile ţării nu lăsau nici să se împartă domnia la mai mulţi, iar părintele putea să lase prin diată moştenitor pe acela dintre feciorii săi pe care îl vroia el. Iar cînd, uneori, moartea grabnică a domnului împiedica aceasta sau cînd ambiţia nemăsurată a fiilor stîrnea tulburări din această pricină, atunci era cu neputinţă să nu se deschidă drum larg gilcevilor dinlăuntru. În vremea acestora, lua domnia ţării acela care avea noroc ; cel biruit fugea, dacă putea, în Transilvania sau în Ţara Leşească (ţări în care domnii aveau, de obicei, moşii) şi aşteptau acolo prilej să-şi adune puterile şi să-şi întărească partida. De aici a urmat că atît cronicarii leşi, cît şi cei ungureşti — luîndu-se unul după altul — spun că domnii moldoveni le-au fost lor supuşi şi socot că trebuie să numească supuşenie ceea ce, la drept vorbind, nu era alt decît legături de prietenie. În afară de aceasta, s-a întîmplat de cîteva ori că un domn a fost scos din scaun sau cîteodată a fost omorît de boierii înţeleşi între ei, fie din pricina tiraniei sale, fie din pricina unei alte răutăţi. Dar afară de aceasta, alt chip de a-i lipsi pe domni de scaun nu se ştie ; ba dacă vreunul dobîndea o dată sceptrul, apoi îl păstra, fără să se pună careva împotrivă, pînă la sfîrşitul vieţii sale. Această rînduială a fost întîia dată călcată la *Petru al V-lea*, poreclit Rareş, un fiu dinafară de cununie al lui *Ştefan cel Mare*, cînd sultanul Soliman l-a izgonit pe acesta din scaun, învinuindu-l că ar fi dat foc *Chiliei*, şi i-a dat ca urmas, el fiind încă în viaţă, pe *Ştefan al*

VII-lea, care zicea că dînsul este strănepot al lui Alexandru I.

Același lucru s-a întîmplat altă dată cu Petru al VI-lea, căruia îi zicea *cel Șchiop*, care a fost ales domn de către boieri după moartea năprasnică a lui Ioan Armeanul și pe care turcii, îndată după aceea, l-au scos iarăși din scaun. Ei s-au căit însă curînd și i-au dat din nou domnia pe care o avusese mai înainte. Totuși numai arareori, și numai la o răscoală pe față, turcii obișnuiau să taie capetele domnilor ; pînă ce la urmă, căzînd *Miron Barnovschi*, a căzut și dreptul boierilor de a-și alege domnul, iar domnia Moldovei au dat-o, după placul lor, lui *Ilie al III-lea*, un fiu al lui *Alexandru al IV-lea*. Iar de atunci încoace nici unul n-a mai avut soarta norocită să moară în scaun, afară de *Istratie Dabija* și de tatăl meu, *Constantin Cantemir*. Cine dorește să cerceteze mai cu de-amănuntul faptele, să caute, dacă pofteste, la capitolul al doilea de mai sus, despre urmarea la domnie a domnilor în Moldova. Scoaterea din scaun a domnilor Moldovei se face cam în acest chip. Cînd vizirul hotărăște să scoată pe domn din scaun și dobîndește încuviințarea sultanului pentru aceasta printr-un talhiș, el tăinuiește urzeala sa cît poate mai bine și nu o destăinuiește decît domnului cel nou pe care l-a hotărit, ca să nu prindă de veste capuchehaiele domnului din scaun și să dea de știre stăpînului lor. După aceea chehaia vizirului cheamă la dînsul pe domnul cel nou noaptea, cu haine schimbate, și-i poruncește să-și aleagă caimacanul (sau imputerniciți) și să-i puie să împlinească ce este să se facă după porunca sultanului. După ce s-a făcut aceasta,

vizirul rînduiește un capugibașa care să ducă domnului firmanul și să-l aducă la Țarigrad. Domnul cel nou îi dă însoțitor lui capugibașa pe unul din slujitorii care duc scrisorile și poruncile către caimacami, precum și o scrisoare osebită către toți boierii țării. Lui capugibașa i se mai dau două firmane împărătești, dintre care unul este către domnul ce se mazilește, iar celălalt către caimacamii aleși de domnul cel nou. Cel dintîi firman, care este către domni, are de obicei cuprinsul acesta :

„Prea înălțate, între domnii cei care cred în Mesia, prea ales între mai marii neamului lui Isus“ (căci domnilor maziliți li se dă același titlu ca și celor care sînt în scaun), „care ai fost domn al Moldovei, sfîrșitul să-ți fie fericit. Ajungînd la tine porunca preainălțatului nostru sultan, căruia i se închină toată lumea, să știi că din pricina lipsei tale de osîrdie în slujba noastră și a nepăsării tale în împlinirea poruncilor stăpînului nostru împărătesc te-ai făcut vinovat de tot felul de pedepse și ispășiri“. (Uneori se adaugă aici și osîndirea la moarte.) „Dar fiindcă mila și îndurarea mōriei noastre este nemărginită față de tine, am poruncit numai să ți se ia domnia și să ți se dea urmaș pe cutare. De aceea tu, cu toată casa ta, cu slugi și avuții, trebuie să vii, fără să zăbovești un ceas sau o clipită, la pragul Înaltei Porți a preainălțatului nostru sultan. Și să te ferești să cugeți sau să faci altminteri și să ai credință în sfînta noastră pecete. Dat la Țarigrad în anul... luna...”

Celălalt firman, către caimacami, este alcătuit de obicei cu aceste cuvinte :

„Aleșilor între mai marii neamului lui Mesia cutare (căci se obișnuiește câteodată să fie numiți doi-sau trei caimacami al căror nume este trecut aici) sfârșitul vieții voastre să fie fericit. Ajungînd la voi porunca prea înaltului nostru sultan, să știți că am fost vestiți că domnul vostru cel de acum, cutare, s-a arătat cu zăbavă în împlinirea poruncilor noastre, n-a luat în seamă slujba ce i-am dat, n-a purtat de grijă norodului și boierilor, nu apără pe supușii noștri, așa cum se cade ori nu le face dreptate ; ba, mai mult îi asuprește și îi stoarce în toate chipurile. Din această pricină, mila noastră cea nemărginită s-a milostivit către voi și am poruncit să-l scoată din scaun și să-l aducă la Înalta Poartă. De aceea să dați ascultare poruncii noastre și să-l dați pe domnul mazilit, cu toată casa lui, cu toate slugile și averile, în mîinile lui capugibașa, pe care l-am trimis acolo pentru aceasta ; dar să vă feriți să vă arătați fără cuviință față de el sau să luați un lucru cît de mic din averile lui. Pe lingă aceasta, să împliniți cu toții fără zăbavă tot ce vă va cere domnul cel nou cutare, din porunca noastră. Feriți-vă să cugetați sau să faceți altfel și dați crezămînt sfintei noastre peceți. Dat în...”

Dacă turcii se temeau cumva că domnul scos din scaun ar putea să facă vreo răscoală, aflînd că este mazilit, sau să fugă la domnii creștini din preajmă, atunci se trimiteau porunci seraschierului de la Babadag sau pașei din Bender ca să dea lui capugibașa cîțiva oșteni, cu care acesta să poată prinde pe domn și să-l trimită, cu strajă tare, la Țarigrad. Dar cînd toate sînt liniștite în toate părțile și nu

se ivește vreo pricină pentru care domnul să-și părăsească moșiile, atunci capugibașa vine singur la Iași, cît poate mai în grabă cu cele două firmane, așa cum am spus mai sus, cu cai de poștă cărora le zic cai de **menzil**. În drum, mai cu osebire cînd ajunge la Galați, întîiul tîrg al Moldovei dinspre Turcia, el tănuiește pricina pentru care a fost trimis și, ca să-l prindă pe domn fără veste, zice că e trimis cu altă treabă. El își urmează în așa chip drumul, ca să ajungă la Iași înainte de amiază, cînd toți boierii sînt adunați la curte. Ajuns acolo, se duce drept la curtea domnească, intră în divan, se închină la boierii adunați și dă firmanul în mîinile caimacamilor orînduiți de către domnul cel nou — pe care i-i arată un slujitor al domnului cel nou, îmbrăcat în straie turcești și care se află în alaiul lui capugibașa — cu aceste cuvinte : „*Domnul vostru este mazilit, iară voi să dați ascultare poruncilor domnului cel nou*“. Atunci slujitorul domnului cel nou, care se află în alaiul capugibașei, îi firitisește în numele stăpînului său și le dă în mînă scrisorile lui. La urmă, cînd se adună toți boierii în spătărie, atunci intră și capugibașa ; domnul trebuie să-l întîmpine la ușă. După ce se închină unul altuia, capugibașa poruncește domnului să se urce în scaunul său, pentru că are să-i vestească o poruncă împărătească. Iar domnul, cu toate că el poate să înțeleagă lesne din acestea că o să fie mazilit, îi dă totuși ascultare. El se așază în scaun și nu zice alt nimic decît : „*Să se împlinească porunca preainălțatului și preamilostivului sultan*“. După aceea capugibașa dă în mîna domnului firmanul

împăratului. Acesta — după ce îl duce, după obicei, la buze și la frunte — îi dă lui divan-effendi al său ca să-l citească. În vreme ce se citește firmanul, domnul, capugibașa și toți boierii se scoală în picioare. După ce se citește firmanul, capugibașa îl ia pe domn subsuoară, îl dă jos din scaun și îl așază alături pe o laviță scundă. După aceea domnul obișnuiește să se întoarcă spre capugibașa și să-i spună : că el este dator față de împărat cu mulțumire nemărginită, fiindcă acesta nu a vroit să piardă pe robul său netrebnic, numai să-l îndrepte printr-o pedeapsă blindă ; că el așteaptă plecat tot ce s-a hotărit pentru dînsul ; că își cunoaște vinovăția, dar că nu a lepădat de la el orice nădejde în mila împărătească ; și mai spune tot ce socoate el că e de trebuință ca să nu i se ia mila de care se bucură la turci.

Îndată ce domnul isprăvește vorba, capugibașa îl lasă vreme de trei zile în seama boierilor și le poruncește să gătească cît mai în grabă chervane și alte lucruri trebuincioase la drum lung și, după ce orînduiește toate acestea, se duce la gazda ce i-au gătit caimacamii. Iar domnul se trage în curtea sa. Rămîne acolo trei zile după ce i se vestește mazilirea, în care vreme are toată puterea domnească pe care a avut-o mai înainte. Boierii îi arată aceeași cinstire pe care i-o arătau atunci cînd era în scaun. Iar dacă oarecine cutează să se arate fără de cuviință față de dînsul sau nu ia în seamă, chiar și numai cu o vorbă, cinstirea ce i se cade, atunci nimeni nu se poate pune împotriva dacă el îi zdrobește oasele cu buzduganul sau

topuzul pe care l-ă primit de la sultan la înscăunarea sa ; ba chiar dacă ar străpunge cu sabia pe unul dintre cei mai de frunte boieri — numai s-o săvîrșească cu mîna lui — nici această faptă nu i-o socotește sultanul drept o fără-delege. Fiindcă turcii au acest proverb : o piatră care a fost folosită o dată la zidire rămîne tot o piatră de zidit. În aceste trei zile, oamenii rînduiți de caimacami poartă grijă de cai, chervane și de alte lucruri trebuincioase la drum, ca să-l pornească pe domn. După ce trece vremea aceasta, domnul, cu toată curtea sa, cu familia și averile sale — din care nimeni nu cutează să ia ceva, nici cît o para — iese de la curte pe poarta cea mică, ce se află spre miazăzi, începîndu-și drumul spre Țarigrad. Toți boierii și căpeteniile de oaste îl petrec cale de o milă afară din cetate, descălecă acolo de pe cai, îi sărută cu mare cinste mîna și își iau rămas bun de la el, ca și cînd ar fi în scaun. Iar domnul le mulțumește pentru cinstirea pe care i-au arătat-o și pentru înțelegerea în care a trăit mai înainte cu dînșii. El îi îndeamnă să păstreze legăturile politicești dinainte și să se supună poruncilor sultanului și ale domnului cel nou. După aceea boierii se întorc îndărăt la Iași, iar lui îi dau doi însoțitori, care trebuie să se îngrijească de conac și de masa lui. În drumul acesta capugibașa poartă de grijă ca domnul cel nou să nu se întâlnească cu cel mazilit. Iar dacă se întîmplă acest lucru, atunci domnul cel nou trebuie să se dea la o parte și să-i facă loc acestuia. După ce trece Dunărea, domnul este slobod să trimită înainte pe cîțiva din slujitorii săi la vizir și la prietenii cei

buni, pe care îi are la Țarigrad. Aceștia trebuie să cerce să înduplece bunăvoia slujitorilor cei mari ai Porții. Dacă se pricep să sature cu plocoane lăcomia de bani a acelor care cîrmuiesc, atunci ei dobîndesc porunca pentru capugibașa ca : acesta să-l ducă pe domn la casa lui. Iar dacă nu pot dobîndi asemenea poruncă, atunci capugibașa, ajungînd la marginea cetății, se oprește acolo și vestește pe chehaie, printr-un slujitor al său, că l-a dus pe domn pînă acolo și așteaptă porunca vizirului ca să știe ce să facă cu el. Dacă domnul este învinuit de vreo fărădelege grea sau dacă turcii voiesc să stoarcă de la el o sumă mai mare de bani, atunci i se dă poruncă să-l păzească bine. Aceasta se face, dacă turcii voiesc să fie blînzi cu el, în casa lui capugibașa sau a lui baș-bacîculi, adică vistiernicului. Iar dacă sultanul vroiește ca acesta să-i simtă mîniă, atunci îl închide în cele șapte turnuri. Nimeni nu poate să fie închis acolo decît la porunca dată de sultanul însuși. Dar odată închis, oriunde ar fi, el nu-și poate dobîndi iarăși slobozenia decît cu bani grei și plocoane mari. Dacă își dobîndește iar slobozenia, atunci trăiește slobod în casa sa pînă găsește iar prilej ca să ia domnia. Și măcar că este mazilit, cînd se duce la slujbă la patriarhie, el stă în strana domnească — în care nimeni altul nu poate să se așeze decît atunci cînd se află în Țarigrad vreunul din ceilalți patriarhi. Același drept îl are și doamna sa, care are o strană a ei deosebită, în tinda bisericii, mai înaltă decît celelalte. Pe lîngă aceasta, el își clădește și casă cum îi e placul și o împodobește cît poate de bogat ; este slobod să

aibă legături cu trimișii curților europenești, ai franțuzilor, ai englezilor, ai Țărilor de Jos și ai Veneției, fiindcă turcii cred că cineva care trăiește în Țarigrad nu poate să urzească nimic împotriva Porții. El umblă prin cetate întovărașit de patru sau mai mulți slujitori ; dacă vrea, el poate să încalece pe un cal împodobit cît mai bogat cu puțință. El și curtenii săi se îmbracă în haine de orice culoare pofteste, măcar că celorlalți creștini nu le este îngăduit să poarte straie verzi și ciubote galbene. Cînd se duce la curtea vizirului, el descalecă la scară, iar chehaia și ceilalți îi zic domn. I se pun dinainte cafea și zaharicale și i se dă cinstirea pe care turcii au obiceiul să o arate domnilor în scaun. Mai înainte vreme se hotărîse, atît fiilor de domni, cît și domnilor maziliți, un tain din visteria împărătească de 5 pînă la 10 taleri împărătești în fiecare zi. Dar mai pe urmă, au lepădat acest obicei. Totuși domnul este încă și astăzi slobod de bir, împreună cu toată curtea, și poate să aibă vin pentru curtea sa în yăzul lumii, numai că nu i se îngăduie să-l vîndă. Dar domnii nu au cerut niciodată asemenea îngăduință. Căci la moldoveni orice fel de negoț — în afară de vînzarea rodului de pe moșiile lor — se socotește necinstit, iar pentru boieri, necuviincios. Asemenea domnul care nu este mazilit pentru o vină vădită, ci numai din pricina zgîrceniei vizirului este destul de norocit ; fiindcă, după obiceiul turcilor, vizirii fiind schimbați foarte des, urmașul vizirului izgonit, ca să vădească înșelăciunea și jecmănelile înaintașului său, obișnuiește să cerceteze de îndată cu

de-amănuntul, ce a stors acesta cu strimbătate și peste suma hotărită de la domnii Moldovei și Munteniei. Iar ca să mărească în chipul acesta cu atît mai mult vina înaintașului său, el iartă adesea de orice vină pe cîte un domn care săvîrșește greșeli mai mici și dă pe față lăcomia celui dintîi, ca să-și ușureze calea spre îndeșularea lăcomiei sale.

CAPITOLUL AL VI-LEA

Despre boierii din Moldova și stările lor

Fiindcă pînă acum am vorbit adesea despre boierii din Moldova, iar în capitolele următoare vom vorbi și mai des despre ei, socotim că este nevoie să arătăm cu de-amănuntul cititorului dornic să le știe dregătoriile și drepturile, ca și felurile stări ale acestora. În limba țării li se zice *boiari* — nume ce se trage din slavonă și care pare să fie ieșit prin stricare din cuvîntul *boliar*. Neamurile slave obișnuiesc — din vremuri străvechi — să numească astfel pe toți mai marii lor. La început nu au avut numirea cea obișnuită din limba latină *baron*, ci au dobîndit-o luîndu-se după obiceiurile de la curțile dimprejur. De unde se trag nu se știe cu siguranță și lucrul a rămas în beznă din pricina lenevirii istoriografilor moldoveni. Dar pildele noroadelor vecine, ale sîrbilor și bulgarilor, întăresc că dregătoriile boierilor sînt mult mai vechi decît însuși descălecatul al doilea al Moldovei, numai că vechii cîrmuitori ai Moldovei nu împărțeau boierilor lor dregăto-

riile cele mai înalte ale curții, întocmai cum se întâmplă astăzi. Felurilele dregătorii, așa cum sînt orînduite acum, ar fi fost așezate, după cum spun cronicile noastre, de către *Alexandru I*, numit *cel Bun*, după ce a dobîndit de la *Ion Paleologul* titlul de despot și coroană crăiască, vroid să-și alcătuiască toată curtea sa după obiceiurile curții împărătești. Acestei povestiri lesne îi va da crezămînt oricine va voi să asemuiască dregătoriile de la curtea vechilor împărați greci, despre care *Curopolates* și *Georgius Codinus*¹ au scris într-o carte osebită, cu stările de astăzi ale boierilor din Moldova. Căci și la unii, și la alții va da de aceleași titluri și aceleași dregătorii ale boierilor cei mari ai țării, care și cînd stau alături de domn în divan, ca și atunci cînd împlinesc poruncile sale ca oblăduitori ai ținuturilor, slujesc curtea și îi dau faimă. De aceea ei se împart și astăzi la moldoveni, ca și înainte vreme la greci, în *boieri de sfat* sau sfetnici și *boieri de divan*, pe care i-am putea numi ascultători. *Boierii de sfat*, adică aceia care sînt sfetnicii de taină ai domnului în trebile țării, sînt aceștia șapte :

1. *Logofătul cel mare* este cel dintîi dintre toți ceilalți și este fruntea și capul tuturor sfaturilor. El înfățișează mai întîi celorlalți sfetnici trebile asupra cărora va să facă sfat din porunca domnului și, după ce ascultă hotărîrea fiecăruia, el îl înștiințează pe domn despre hotărîrea ce s-a luat. Dacă boierii au a face o rugăminte domnului,

¹ De fapt este vorba de unul și același scriitor bizantin : Georgios Codinos Curopolates.

CAPITOLUL AL VI-LEA

Despre boierii din Moldova și stările lor

Fiindcă pînă acum am vorbit adesea despre boierii din Moldova, iar în capitolele următoare vom vorbi și mai des despre ei, socotim că este nevoie să arătăm cu de-amănuntul cititorului dornic să le știe dregătoriile și drepturile, ca și felurile stări ale acestora. În limba țării li se zice *boiari* — nume ce se trage din slavonă și care pare să fie ieșit prin stricare din cuvîntul *boliar*. Neamurile slave obișnuiesc — din vremuri străvechi — să numească astfel pe toți mai marii lor. La început nu au avut numirea cea obișnuită din limba latină *baron*, ci au dobîndit-o luîndu-se după obiceiurile de la curțile dimprejur. De unde se trag nu se știe cu siguranță și lucrul a rămas în beznă din pricina lenevirii istoriografilor moldoveni. Dar pildele noroadelor vecine, ale sîrbilor și bulgarilor, întăresc că dregătoriile boierilor sînt mult mai vechi decît însuși descălecatul al doilea al Moldovei, numai că vechii cîrmuitori ai Moldovei nu împărțeau boierilor lor dregăto-

riile cele mai înalte ale curții, întocmai cum se întâmplă astăzi. Felurilele dregătorii, așa cum sînt orînduite acum, ar fi fost așezate, după cum spun cronicile noastre, de către *Alexandru I*, numit *cel Bun*, după ce a dobîndit de la *Ion Paleologul* titlul de despot și coroană crăiască, vroid să-și alcătuiască toată curtea sa după obiceiurile curții împărătești. Acestei povestiri lesne îi va da crezămînt oricine va voi să asemuiască dregătoriile de la curtea vechilor împărați greci, despre care *Curopolates* și *Georgius Codinus*¹ au scris într-o carte osebită, cu stările de astăzi ale boierilor din Moldova. Căci și la unii, și la alții va da de aceleași titluri și aceleași dregătorii ale boierilor cei mari ai țării, care și cînd stau alături de domn în divan, ca și atunci cînd împlinesc poruncile sale ca oblăduitori ai ținuturilor, slujesc curtea și îi dau faimă. De aceea ei se împart și astăzi la moldoveni, ca și înainte vreme la greci, în *boieri de sfat* sau sfetnici și *boieri de divan*, pe care i-am putea numi ascultători. *Boierii de sfat*, adică aceia care sînt sfetnicii de taină ai domnului în trebile țării, sînt aceștia șapte :

1. *Logofătul cel mare* este cel dintîi dintre toți ceilalți și este fruntea și capul tuturor sfaturilor. El înfățișează mai întîi celorlalți sfetnici trebile asupra cărora va să facă sfat din porunca domnului și, după ce ascultă hotărîrea fiecăruia, el îl înștiințează pe domn despre hotărîrea ce s-a luat. Dacă boierii au a face o rugăminte domnului,

¹ De fapt este vorba de unul și același scriitor bizantin : Georgios Codinos Curopolates.

înfățișează într-o haină țesută cu fir de aur și cu un turban cu pietre scumpe. El poartă de obicei spada domnului, toată vremea cît acesta se află în biserică, la liturghie și cînd stă la masă.

7. *Paharnicul cel mare sau cel care toarnă în pahar*, întinde domnului la ospete întîiul pahar de vin și are la porunca lui pe ceilalți paharnici. Priveghează toate viile domnului și se îngrijește ca acestea să fie lucrate cum se cuvine și să se culeagă la vreme. De aceea la porunca lui se află și toți vierii. Nimeni nu e slobod, în toată țara, să-și culeagă via, dacă nu și-a cumpărat mai dinainte de la dînsul, printr-un plocon mic, învoirea pe care, după datină, o dă la 14 ale lui septembrie. Aceasta îi aduce un venit destul de mare. Pe deasupra el mai are și oblăduirea peste porțile Cotnarilor.

Printre acești boieri este socotit și :

8. *Vistiernicul sau păzitorul cel mare al vistieriei*. Acesta strînge veniturile țării și le ține la porunca domnului. El ține socoteală de toate cheltuielile și veniturile ; toți scriitorii vistieriei, care se numesc *dieci de vistierie*, trebuie să asculte de poruncile sale. El are cheia de la cămara unde se ține sfatul de taină și numai din această pricină se socotește al optulea printre sfetnici, căci altminteri între aceștia nu are nici scaun și nici nu poate să hotărască. Dar atunci cînd în sfatul de taină este vorba de trebi ale vistieriei, de obicei se află și el acolo, dar nu ca să spună ce gîndește, ci ca să asculte și să împlinească poruncile celorlalți.

STAREA CEA DINTÂI A BOIERILOR DE DIVAN

După acești opt sfetnici urmează *boierii de divan*, care se împart în trei stări.¹

Boierii din întâia stare se numesc *boierii mari* și au în frunte pe :

Stolnicul cel mare, mai marele cuhniilor, pus peste toată kuhnea domnului și peste oamenii de la kuhne. La ospete sau la alte sărbători ale curții, el orînduiește bucatele pe masa domnească, gustă din ele și rămîne în picioare la masă pînă la al treilea pahar. Afară de alte venituri, i se dau bucatele de la kuhnea domnească.

Comisul cel mare sau *mai marele grajdurilor* are sub privegherea sa toate grajdurile domnești, hamurile cailor, pe slugile lor, pe potcovari și pe rotari. El este pus peste Braniște, o pășune foarte întinsă, așezată lîngă Prut, și poartă grija ca să se cosească de acolo fînul pentru grajdul domnesc. De aici își trage un anume venit. Pe deasupra,

¹ Referirile lui Dimitrie Cantemir la instituțiile Moldovei trebuie primite cu circumspecție. Dacă pentru sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea relațiile sale au valoare de mărturii autentice — fiind contemporane cu el — ele nu mai sînt valabile pentru veacurile anterioare. Dregătoriile enumerate n-au existat dintotdeauna, ci au fost înființate la diferite epoci. În secolul al XV-lea, de pildă, cei mai de vază boieri, care hotărau treburile țării, alcătuiind sfatul domnesc, nu dețineau dregătorii. Și acei boieri care îndeplineau atribuții dregătorești participau la sfat ca boieri, nu ca dregători. Raportul se va modifica de-a lungul anilor, boierii deținători de dregătorii ocupînd locul preponderent în viața politică. În secolul al XVI-lea, nu erau cunoscute cele trei ierarhii dregătorești menționate de Cantemir.

el ia de la fiecare moară de apă — din care se găsesc foarte multe pe Prut — la fiecare trei ani, o dajdie de 20 de taleri împărătești.

Medelnicerul cel mare dă domnului la ospete mari, înainte să se pună la masă, apa de spălat și are jumătate din veniturile oblăduirii moșilor de la Ștefănești.

Clucerul cel mare, care ar putea fi numit *vegheorul cel mare al curții domnești*, este pus peste toate cămarile domnești în care se păstrează poame, unt, miere, brinză, sare și alte lucruri asemenea ; el se îngrijește ca toate să fie strinse la vreme și să se păstreze bine și le scoate din câmară când este trebuință sau când poruncește domnul. Domnii i-au rînduit venit dijma oilor de la stînele din munți ale țăranilor moldoveni.

Serdarul campidux sau, cum i se zice în felul europeanesc, *generalul locotenent* este pus peste călărimea din ținuturile Lăpușnei, Orheiului și Sorociei și păzește ținuturile dintre Prut, Nistru și Basarabia de năvălirea tătarilor de la Crîm și Bugeac.

Sulgerul cel mare sau *vegheorul peste casapi* are slujbă să rostuiască vitele ce e trebuință să se taie pentru masa domnului și să împartă carnea celor care capătă de la curte tain în fiecare zi și în rîndul cărora se socotește, printre alți slujitori ai curții, și pedestrimea *seimenilor*.

Jitnicerul cel mare sau *vegheorul peste bucate* adună griul hotărît pentru trebuințele domnului și îngrijește să se așeze în jitnițe.

Pitarul cel mare este pus peste pitari și îngrijește să se gătească făină și să se coacă în fiecare zi pîine proas-

pătă atît pentru domn, cît și pentru ceilalți cărora le este hotărît tain în fiecare zi.

Sătrarul cel mare îngrijește de corturile domnului, iar în războaie mai priveghează și tunurile și alte arme mai mici și așază taberele; *împlînește*, adică, deodată atît slujba unui general de artilerie, cît și pe aceea a unui intendent general.

Armașul cel mare are la porunca sa pe ceilalți armășei sau slujitori ai cetății vreo 80 cu toții. Cînd se osîndește cineva la moarte, el orînduiește împlinirea judecății domnești. Pe deasupra are privegherea temnițelor și a muzicii ienicerilor, care se numește tûbulhana.

Logofătul al doilea ține locul logofătului cel mare și este orînduit de acesta, cînd îl împiedică treburi mai mari, să statornicească hotarele ogoarelor și moșiilor.

Ușierul cel mare sau *portarul cel mare* este pus peste ceilalți portari și îngrijește de capugibași și de celelalte agale trimise de la curtea împărătească de vizir.

Un *agă* priveghează străjile Iașilor. La porunca lui stau seimenii de scuteală, care slujesc fără leafă pentru slobozenia de dări. El judecă pricinile mai mici ale tîrgoveților din Iași. Dacă dă de vreun om desfrînat sau beat pe uliță, îl pedepsește oriunde s-ar afla; și mai are de împlinit aproape aceleași trebi pe care le are de făcut la turci aga ienicerilor.

Postelnicul al doilea ține locul postelnicului cel mare și priveghează toată curtea domnească. Singura lui treabă deosebită și mai de seamă este să ducă înlăuntru la domn pe boierii cei mari maziliți și pe toți ceilalți dregători de

alte ranguri sau să ducă domnului plîngerile celor care le fac și să le aducă îndărăt răspuns.

Logofătul al treilea sau *secretarul domnului* pune pe scrisorile domnului pecetea cea mică, le scrie și le dă domnului ca să le iscălească. El este pus peste diecii sau scriitori de hrisoave și peste cămara domnească ; înscrie pricinile mănăstirești și aduce în fața domnului pe arhi-episcopi, episcopi și alte fețe ale bisericii. Cînd sosesc soli de la alți domni, el îngrijește ca să se țină seama, la primirea lor, de obiceiurile îndătinate la curtea domnească. Poartă legată cu un lanț de argint pecetea cu care obișnuiește să pecetluiască hotăririle de judecată scrise de mina hogofătului cel mare.

Căpitanul de dărăbani este pus peste *dărăbani* (nume ce se trage de la cuvîntul nemțesc *Trabant* și care înseamnă pedestrime ; cei care străjuiesc la curtea domnească). El cercetează străjile ziua și noaptea, le rînduiește, le schimbă și, cînd lipsește aga, el îi ține locul.

Toți boierii arătați mai sus sînt din starea întii și se numesc *cei mari*. Oșebit de cîntea pe care le-o dau dregătoriile lor, ei mai au dreptul — oriunde s-ar afla în toată Moldova — să judece și să hotărască pricinile dintre supuși, drept pe care boierii de rangul al doilea și al treilea nu îl au. Serdarul, logofătul al doilea și al treilea, postelnicul al doilea, ca și căpitanul de dărăbani, măcar că sînt la porunca altora, care au aceleași dregătorii în rangul marilor boieri, drept care ar trebui să fie socotiți mai mult de rangul al doilea, își au locurile lor între boierii *cei mari* și, odată cu ele, drepturi deopotrivă cu ale acestora, fiindcă dregătoriile lor le dau mai multă

vază decît ale celorlalți și fiindcă ei sînt de obicei mai în toate zilele pe lîngă domn. Afară de aceștia se obișnuiește să mai fi socotiți tot în rîndul boierilor mari și aceștia :

Vameșul sau mai marele vămilor și *căminarul*, care adună dijmele de ceară ce se cuvin domnului. Numai că aceștia doi nu au scaun anume în divan, ci trebuie să stea acolo unde vrea domnul. Dar ei nu pot să fie mai presus de serdar.

STAREA A DOUA A BOIERILOR DIN DIVAN

Spătarul al doilea, care poartă spada domnului la sărbătorile mai mici. Iar cînd *spătarul* cel mare nu este de față, atunci împlinește toată slujba lui.

Paharnicul al doilea asemenea ține locul *paharnicului* cel mare și are în seamă mai ales viile domnești de lîngă Huși, îngrijindu-se ca acestea să fie lucrate și culese la vreme potrivită.

Vistiernicul al doilea, la trei luni după *vistiernicul al treilea*, scrie în condici veniturile și cheltuielile *vistieriei* și dă seamă de ele *vistiernicului* cel mare, care orînduială este luată în seamă la toate celelalte slujbe care au legătură cu trebile *vistieriei*.

Stolnicul al doilea, îngrijește în toate zilele de culnaie, poruncește ce bucate să se gătească pentru domn, le aduce la masa domnului și le gustă el mai întîi.

Comisul al doilea ține locul *comisului cel mare* și priveghează în toate zilele *grajdurile* domnești, iar atunci cînd domnul pofteste să meargă călare, el pune șaua pe

cal și i-l aduce. Ca leafă are a treia parte din venitul comisului cel mare.

Medelnicerul al doilea,

Clucerul al doilea,

Sulgerul al doilea,

Jitnicerul al doilea,

Pitarul al doilea,

Șătrarul al doilea, ca și vistiernicul al doilea, trebuie să-și împlinească slujba trei luni de zile după dregătorii din starea a treia.

Armașul al doilea ține condica tuturor celor ce zac în temniță și care trebuie să fie duși la osîndă. În fiecare sîmbătă o înfățișează domnului și-l întrebă ce poruncește să se facă cu aceștia. Împreună cu alți armași, el trebuie să aducă în fața domnului pe cei ce au săvîrșit vreo ticăloșie.

Ușierul al doilea împlinește de obicei slujba marelui ușier cînd acesta este lipsă.

BOIERII DE STAREA A TREIA

Postelnicul al treilea, care trebuie să se afle zi și noapte la curtea domnească împreună cu alți doi postelnici. Slujba lor este ca, atunci cînd domnul voiește să poruncească ceva postelnicului cel mare, să-i ducă acestuia poruncile. Mai trebuie să aibă grijă să fie împlinite și alte porunci domnești, care le sînt aduse de către cămărași și trebuie să aducă la urmă răspuns domnului despre ce s-a făcut. Din această pricină acestor trei postelnici le

este slobodă intrarea în divanul cel mare, care nu este slobodă altor boieri.

Spătarul al treilea poartă în toate zilele spada domnească și de aceea are, afară de boieria sa, și o dregătorie printre slujitorii curții.

Paharnicul al treilea priveghează viile din ținutul Bacăului și Trotușului și are grijă ca vierii să culeagă la vreme strugurii și să-i calce.

Vistiernicul al treilea este sub ascultarea vistiernicului cel mare și e dator să-i dea seamă de chipul cum își împlinește slujba. După ce vistiernicul cel mare ține trei luni de zile socoteala cheltuielilor el dă această slujbă celui de al treilea vistiernic, care o împlinește vreme de o lună. După ce isprăvește luna aceasta, slujba o ia de la dînsul vistiernicul al doilea, care o dă iarăși — așa cum am spus mai sus — după un sfert de an vistiernicului al treilea. Iar acesta dă socotelile încredințate lui — după ce trec cele treizeci de zile — din nou vistiernicului cel mare. În chipul acesta slujba vistieriei trece neconținut pe la acești trei vistiernici, așa încît ea se află vreme de trei luni în seama celor doi mai mari, iar la urmă, vreme de două luni, în seama celui mai mic. Această rînduială se ține și la celelalte dregătorii, așa cum se vede mai jos.

Comisul al treilea are aceleași îndeletniciri ca și al doilea.

Sulgerul al treilea și jîtnicerul al treilea împlinesc în același chip ca și vistiernicul al treilea slujbele celor mai mari numiți la fel, de fiecare dată în a patra lună.

Cămărașul de sulgerie împărțește carnea după cît cîntărește.

Cămărașul de jîtniță ține seama bucatelor strînse în jîtnițele domnești și primește leafă treizeci de aspri pentru fiecare căruță.

Cei patru vornici de poartă au scaunul lor de judecată afară în curte și judecă pricinile mai mici, pedepsesc femeile desfrîinate, iar pe fecioarele care au greșit cu voia lor sau cu sila poruncește să le cunune cu făptașii, dacă și unul și altul sînt din norod ; iar dacă vreuna din părți este de neam boieresc, atunci el îl înștiințează pe domn și stau alături de domn cînd acesta șade în scaunul de judecată, poruncesc norodului să tacă și aduc părțile în divan. Cînd vreunul dintre aceștia zăbovește să vină cu pîrișul în ziua hotărîtă înaintea domnului, ei îl scriu în cîndicile lor. Căci cine nu se înfățișează la vremea hotărîtă se face vinovat de nesupunere față de domn și pierde pricina. Pentru asemenea slujbe vornicii de poartă primesc leafă venitul ținutului Roman.

Pe toți boierii aceștia pe care i-a pomenit pînă aici îi ține țara ca să-l slujească pe domn. De aceea cine nu este boier rareori poate să ajungă la o asemenea dregătorie, cu toate că stă în puterea domnului să o dea orișicui, chiar din rangul cel mai de jos. Jupînesele lor, cînd vin să se închine doamnei în cămara ei, adică în gineceu, își au fiecare locul după starea bărbaților.

Domnul mai are, afară de boierii obișnuiți pomeniți mai sus, care slujesc la curtea sa, și slujitori de casă ce se numesc boiernași și de obicei se primesc în această stare nu numai dintre boieri, ci și dintre prinșii în război și

chiar dintre oamenii cei mai de jos și prin aceasta dobîndesc drepturi și slobozenii boierești. Din rîndul acestora fac parte :

Cămărașul cel mare ; acesta priveghează pe cămărașii divanului cel mare și are grijă de vistieria domnului, care este deosebită de visteria țării. El dă porunci curtenilor de la cămară, boierilor din starea mai de jos, hotărăște neguțătorilor cumpenele și măsurile cu care trebuie să-și vîndă marfa, poartă grijă ca ei să nu folosească cîntare și çoți înșelători și pedepsește după pravilă pe cei vinovați. Sub porunca lui stau și neguțătorii zaporojeni, care nume se dă acelor care aduc în Moldova mărfuri din cetățile căzăcești și din Rusia.

Vătaful de aprozi de divan este pus peste aprozii de divan ; el are în Moldova aproape aceiași slujbă pe care o are la Poartă ceaș-bașa. Este mai mare peste aprozii divanului și împlinește cu sila pentru jeluitor datoriile cerute la judecată, ca și banii ce se hotărăște să se dea îndărăt. El arată locul acelor care stau alături de domn în divan, iar drept semn al dregătoriei sale poartă în mînă un bici cu mînerul poleit cu argint.

Vătaful de stolnicei este mai marele slujitor de la masă și cînd aceștia aduc bucatele din cuhnie la masa domnească, el merge înaintea lor, purtînd în mînă un bici fără mîner poleit cu argint.

Vătaful de păhărnicei este priveghetor peste păhărnicei. El împarte porunci paharnicilor, care dau paharele cu vin la masa domnească sau la ospețele la care sînt poftiți boierii.

Cuparul, paharnicul de toată ziua al domnului, este pivnicer mare peste chelarii curții. El dă neguțătorilor de vinuri măsura sa dreaptă și cu pecetea domnească, iar dacă află pe oarecine că a vîndut vin cu o măsură mai mică decît cea care este îngăduită atunci îl pedepsește după pravilă.

Ciohodarul se îngrijește ca domnul și toată curtea să aibă ciubotele și încălțărilor de care au trebuință. Iar domnului, el însuși îi aduce ciubotele. Sub porunca lui stau toți ciubotarii din Iași.

Medelnicerii de obicei sînt cei trei sau patru care pun în toate zilele masa domnească. Ei aduc apa de spălat. Au în păstrare blidele, farfuriile, paharele, și îndeobște toate tacîmurile de argint, tot așa și fetele de masă, șervetele și celelalte lucruri de trebuință la masă.

Cămărașul dinlăuntru sau *cămărașul de taină* are sub privegherea sa straiile, pietrele scumpe și celelalte podoabe domnești și este pus peste cămărășei.

Vătaful de copii, priveghetor peste cămărășii spătăriei și ai divanului. El are privegherea asupra lor; iar venitul și-l trage din împlinirea slujbei lor, fiindcă aceștia sînt trimiși adesea la boierii pe care domnul îi cheamă de la moșiile lor și atunci vătaful dobîndește un taler din cei șase pe care boierul obișnuiește să-i dea cămărașului.

Cămărașul de dulceți, cofetarul curții, se îngrijește să fie aduse pe masă, la urmă, bucate făcute cu zahăr sau în alt chip; tot el are în seamă vasele de porțelan.

Cămărașul de rafturi este priveghetor peste hamuri și are în seamă șeile, hamurile bătute în aur și argint, precum și toate tacîmurile căilor.

Pivnicerul este pus veghetor peste *chelară*. El ~~în~~ ^{în}suși stă sub ascultarea cuparului sau paharnicului toată ziua ; iar sub porunca lui sînt toți dogarii și ceilalți oameni care lucrează în crame. Drept leafă are drojdia vinului, din care face rachiu.

Logofătul de vistierie, adică cel ce ține socotelile *vistieriei*, poruncește peste toți diecii *viestieriei* și păzește condicile de cheltuieli ; iar el se află la porunca *vistiernicului* cel mare.

Cămărașul de catastife ține toate condicile de socoteli cu cheltuielile deosebite ale domnului, ca și condica oștenilor. Cînd se cercetează oastea, atunci el citește pe fiecare după numele său. Asemenea face și cînd se plătește leafa ; iar la urmă dă căpitanilor condica oștenilor din ceata lor, pe care o scrie cu mîna lui, pentru care osteneală primește cîte un taler împărătesc de la fiecare.

Cămărașul de lumini sau *veghetorul luminilor* ține socoteala dajdiilor de ceară și săpun, care se numește seu și se folosește pentru lumînările și lămpile curții.

Vornicul de tîrg, mai marele tîrgului, strînge zeciuiala de la toate mărfurile care se vînd cu măsura și cu cîntarul — dajdie care la moldoveni se numește *mortasapie*. El primește și lumînările de la cămărașul de lumini și le împarte slujitorilor curții. De asemenea tot el trebuie să îngrijească de lemnele pentru trebuința curții și să le împartă, la vreme, prin odăi și cuhnii.

Vătaful de aprozi de tîrg este veghetorul peste slujitorii divanului de judecată, care adună dajdia și alte dări de la

tîrgoveți și le aduc apoi la vistierie. Toți aceștia, împreună cu mai marii lor, stau la porunca vistiernicului cel mare.

Vătaful de paici, mai mare peste paici, are sub supravegherea sa pe cei opt slujitori de casă a domnului care se numesc paici și poartă cingătoare de argint, spadă și lance, cu mînerul și vîrfurile bătute în argint poleit cu aur.

Doamna este slujită de :

Doi vornici, care sînt și oblăduitori ai ținutului Vasluiului.

Un comis care îngrijește de grajdul, caretele și caii ei și

Doi cluceri, care îngrijesc de grîu și bucate atît pentru slujitorii curții, cît și pentru grajduri.

După aceștia urmează la rînd slujitorii boierimii care se află pe lîngă domn și la curtea domnească și, prin aceste slujbe, ajung la dregătorii mai înalte :

Cei cincizeci de cămărași ai divanului care stau lîngă domn, cînd acesta se află în divan și care trebuie să cheme pe boieri înlăuntru, în fața domnului ;

Cei douăzeci și patru de cămărași ai spătăriei ;

Cei doisprezece cămărași ai divanului cel mare ;

Cei trei cămărași ai divanului cel mic ;

Cei șapte postelnici de rang mai mare ; douăzeci și patru sau mai mulți, dacă vrea domnul, de rang mai mic :

Cei cincizeci de aprozi de divan, a căror slujbă este asemenea cu a ceașilor la turci, adică să aducă în fața judecății pe pîrîții care nu s-au înfățișat în ziua hotărîtă și să împlinească datoriile celor răi platnici ;

Cei douăzeci și patru de *păhărnice*, care slujesc la masă și dau de băut oaspeților ;

Cei douăzeci și patru de stolnici aduc bucatele din
cuhne la masa domnească ;

Cei șaizeci de armășei, care trebuie să prindă pe tâlhari
și pe boierii care vor să fugă din țară sau care sînt vino-
vați de vreo altă fărădelege mai mare ;

Ușierii, care trebuie să îngrijească de casă și masă
pentru solii Înaltei Porți și ai hanului tătărăsc din Crimeia
și să-i slujească.

CAPITOLUL AL VII-LEA

Despre oastea moldovenească

După ce am vorbit de boierii moldoveni și despre numele slujitorilor curții domnești, urmează să dăm o scurtă lămurire despre oștile pe care le ținea odinioară Moldova și pe care le mai are și acum. Că odinioară, pe cînd țara mai era slobodă, oastea număra 70 000 și adeseori 100 000 de oameni, ne-o spun cronicile țării. Aceasta n-o să ni se pară de necrezut, dacă ne gîndim cu ce vecini puternici : turcii, leșii, cazacii, ungurii și muntenii a purtat Moldova războaie pe vremuri și nu numai că și-a păstrat slobozenia ținînd piept lovirilor lor pînă în vremea lui Bogdan al III-lea, ba chiar și-a întins și mai mult hotarele. Numai că această putere a moldovenilor, după ce ajunsese la culme sub Ștefan cel Mare, începu să decadă cu vremea tot mai mult. Căci cîrmuitorii țării după *Bogdan al III-lea*, care a închinat Moldova turcilor, fiindcă sub pavăza acestora nu avea a se teme de lovirile vecinilor, nu s-au mai îngrijit de oaste — cum se întîmplă de obicei în vremuri liniștite. Și, fiindcă socotea că este fără folos să țină

atîția oameni, fără să fie de trebuință, au lăsat bucuroși oștile să se împuțineze și să piardă vitejia lor de altădată. Cu toate aceste cronicile noastre moldovenești spun că, pînă în vremea Movileștilor, n-au fost niciodată ținuți în oaste mai puțin de 40 000 de oameni. Numai că după aceste vremuri puterea moldovenilor a decăzut așa de mult — atît din pricina tulburărilor dinlăuntru, cît și din pricina uneltirilor turcilor, care în răzvrătirile domnilor au găsit prilejul ca să răpească faima coroanei moldovenești — astfel că acum abia mai este în stare să ridice în fața dușmanului 6 pînă la 8 000 de oameni. Iar aceștia se împart în oșteni cu înțelesul cel adevărat, adică cei care slujesc pentru o leafă știută, și oșteni de scuteală care, pentru slobozenie de dări, slujesc în oaste pe cheltuiala lor.

Peste oștenii cu înțelesul cel adevărat sînt puși :

Bașbuluc-bașa. Acesta poruncește peste 10 buluc-bași sau căpitani, iar fiecare dintre aceștia are sub el cam 100 de seimeni.

Iar seimeni în limba turcească se numesc oșteni aduși din Serbia, Bulgaria, Albania și Grecia, care sînt ținuti cu bună leafă pentru straja domnului, care se schimbă în toată vremea la curte, unde își au și locuințele de jur împrejurul zidurilor.

Patru căpitani nemți, odinioară căpetenii a peste o mie de oameni, mai au astăzi sub steagul lor abia 25 de oameni.

Patru căpitani cazaci, care asemenea aveau pe vremuri la porunca lor 1 000 și chiar mai mulți oșteni, dar care acum abia mai au 40 pînă la 50 de oameni din neamul lor, de obicei din ceata zaporojenilor.

20 de căpitași de călărași, care sînt puși peste vreo sută de oameni, fiecare dintr-înșii avînd leafă 3 taleri împărătești pe lună.

11 căpitani mari. Toți aceștia stau la porunca hatmanului. Căpitaniii tătarilor lipcani (care este numele sciților ce locuiau în Lituania și care sînt mahomedani). Aceștia sînt patru sau mai mulți, după cum vrea domnul.

Bešli-agasi, care are sub dînsul doi căpitani ai bešliilor. Iar bešliii sînt tătari sau turci, pe care domnul îi ține ca să stăvilească împilările oștilor turcești și ca să poată pedepsi pe turci, cînd aceștia se desfrînează, fiindcă musulmanii socotesc nelegiuire dacă un mahomedan este pedepsit sau bătut de un necredincios, cum le zic ei, de obicei, creștinilor. Ei stau mai presus de oștenii de scuteală, adică de cei care slujesc pentru slobozirea de dări.

Buluc-bașii cetăților, din care fiecare cetate, mare sau mică, are patru sau cinci, după cît e de mare ținutul ei — iar Iașii are zece — și peste care este pus, de obicei, un agă.

Opt căpitani poruncesc dărăbanilor, peste care este pus căpitanul cel mare al dărăbanilor, ce stă la porunca unui agă.

Nouăsprezece căpitani de mie sau de cete alcătuite din 1 000 de oameni luați în oaste din cele 19 ținuturi ale Moldovei. Fiecare din acestea se alcătuea mai înainte vreme din 10 centurii sau companii, care se zic la moldoveni sutași. Dar în zilele noastre numărul lor este destul de scăzut. Odinioară ele stăteau sub marii vornici ai Moldovei de Sus și de Jos, iar acum toate aceste oști sînt date sub privigherea și la porunca hatmanului. Aceia dintre ei

care stău la hotare păzesc trecătorile din munți și vadurile apelor. Cei ce se află înlăuntrul Moldovei — unde nu au a se teme de dușmani — sînt folosiți pentru straja la palatul hatmanului, ori îi trimite el să slujească țara. Că au fost cîndva și husari, ne-o dovedește încă numele acelei cete din oastea lor care se numește *hinsari*. Hinsarii de astăzi din Moldova de Sus și din Moldova de Jos sînt cei ce țin de vornicul ținutului. Totuși aceștia nu fac vreo slujbă ostășească, ci, păstrîndu-li-se vechiul nume, sînt puși să lucreze ogoarele. De-aici se trage la moldoveni zicala : „*dalle arme alla sapa*“, „*de la armă la sapă*“.

Tot printre aceștia se socotesc și vînătorii moldoveni, care, împreună cu vătaful sau mai marele lor, au în stăpînire un sat de 100 și mai bine de gospodării în munții Moldovei, lîngă tîrgul Piatra. La vreme de război, trebuie să stea în preajma domnului, în tabără ; iar la vreme de pace, ei se îndeletnicesc cu vînătoarea, și aduc la curte tot felul de fiare : cerbi, zimbri, oi sălbatice și orice fel de fiare care cutreieră pădurile, parte vii pentru plăcerea domnului, parte ucise pestre masa domnească, pentru care muncă sînt slobozi de dări. Pentru pulbere și plumbi dobîndesc leafă deosebită.

Călărașii din Țarigrad (cetatea împărătească) sau *alerșătorii țarigrădeni*, care sînt cincizeci, cu vătaful sau mai mare lor. Toți vorbesc turcește și, cînd este de trebuință, trebuie să se ducă la Țarigrad, pentru care treabă primesc, în afară de slobozirea de dări, 20 de taleri din vistieria țării. Călărașii de Galați stau la porunca unui vătaf deosebit sau mai mare al lor și împlinesc aceeași slujbă ca

și cei țarigrădeni. Iar cînd sînt trimiși undeva, nu primesc mai mult de 10 taleri. Sînt cam cincizeci cu toții.

Umblătorii de Hotin, cincizeci la număr, și tot atît de mulți umblători de Soroca sau alergători soroceni. Grăiesc leșește și rusește și sînt trimiși, cînd este de trebuință, în Țara Leșească și în Rusia. Și unii și alții ascultă de vătăfi sau mai marii lor deosebiți.

Cei 24 de fuștași, purtători de ghioage. În vreme de pace, păzesc ușile de la odăile femeilor și de la temnițele curții în care sînt închiși slujitorii curții pentru greșeli mărunte. Dacă cineva trebuie să fie bătut din porunca domnului, cu vergile, ei împlinesc pedeapsa. Cînd domnul iese de la curte, fie cu alai, fie pentru desfătarea sa, ei fac împresură de amîndouă laturile cu ghioage lungi în mînă. Aceeași slujbă o împlinesc și în război. Au o căpetenie a lor deosebită, ce se numește vataf de fuștași.

Acestea sînt, așadar, oștile pe care trebuie să le țină țara, cu cheltuiala sa, pentru domn. Iar dacă domnul vrea să țină din punga lui mai multe oști, nimeni nu-l împiedică s-o facă ; numai că domnii nu cutează niciodată să-și sporească oștile, decît atunci cînd cugetă la vreo răzvrătire. Căci ei socotesc că este mai folositor să pui banii în vistierie, decît să-i risipești pentru cșteni care nu sînt de trebuință.

CAPITOLUL AL VIII-LEA

Despre obiceiurile curții domnești

De aici înainte credem că luăm asupra noastră o muncă neplăcută cititorului dornic să știe dacă îi vom arăta fastul și rânduiala de care se ține seama la alaiurile cele mari și la ospetele domnești, precum și în biserică.

Ori de câte ori domnul iese din cetate ca să se ducă la vreo mănăstire sau pleacă la război, aceasta se face cu cel mai mare fast și el este petrecut de un mare număr de oșteni. În frunte pășesc câteva căpetenii și călăuze, alese pentru aceasta dintre oșteni și alergători. După ei vine călărimea în frunte cu steagul și căpitanii, așa fel că între cetele de oaste se lasă loc, ca să se poată deosebi unele de altele. De amîndouă laturile steagului pășesc căpitanii cetelor de oaste, care iau seama ca toți oștenii să meargă cu rînduială și în linie dreaptă. În urma lor vin călărașii și umblătorii cu vâtafii lor ; după ei sînt duși de căpăstru caii lăturași, în fața cărora sînt purtate două

tuiuri sau cozi de cal, pe care Poarta le dăruiește domnului ca semn de cinstire a domniei sale.

După aceea vin coconii domnului, după care vine domnul însuși, oleacă mai îndărăt, în mijlocul rîndului. Dămîndouă părțile îl însoțesc strîns paicii. Straiele și slujbacele acestora le-am descris mai sus. Mai departe, de-a dreapta urmează comișii sau mai marii grajdurilor și vătăfii slujitorilor curții ; de-a stînga postelnicul cel mare cu ceilalți postelnici în rîndul al treilea ; după domn, merg bulucbașii, cîte patru de fiecare latură și anume cei mai vîrstnici dintre ei mai aproape de domn. Alaiul îl încheie seimenii sau oștenii cu leafă, care merg de amîndouă laturile, sub privegherea ceașilor — care ar putea să fie numiți, după pilda europenilor, caporali — ca să meargă drept și într-același pas. Iar îndată după domn, își are locul său, spătarul, care poartă armele domnului. După aceea urmează slujitorii de taină — cum li se zice — cămărașii, paharnicii, ciohodarul și medelnicerii. Întîiul rînd după aceștia îl alcătuiesc vătaful de copii, adică mai marele cămărașilor cu cămărașii săi, al doilea rînd, păhărniceii ; al treilea stolniceii. Pe urmă vine sangeacul cel mare, adică steagurile cel mare, care are în vîrf alemul, cu încă două steaguri dăruite domnului de sultan la începutul domniei. După purtătorii steagurilor urmează tubulhanaua sau muzicienierilor, după care se întind, pe amîndouă laturile, armașii. După aceștia vin, în rîndul cel dintîi, boierii cei mari, în al doilea, cei din starea a doua, în al treilea, ce

din a treia. Toți boierii mazili merg laolaltă după rangul dregătoriei pe care au avut-o. Coada alaiului o face o droaie amestecată de slugi boierești, tîrgoveți și neguțatori. Dar cînd domnul pornește la război, atunci urmează tunurile, sub privegherea șătrarului cel mare și căpitanului dărăbanilor, cu pușcașii ori tunarii, precum și merindele de trebuință pentru tabără și boclucurile. Alminteri toți aceștia merg printre ceilalți boieri după rînduială.

Cu rînduiala aceasta ajungînd la vreo biserică sau mănăstire, călărimea se înșiră la ușă, și cînd domnul trece pe dinaintea lor, ei i se închină plecîndu-și capetele. Iar pedestrimea, atît cît poate să intre în curte, este rînduită într-un cerc mare. Cînd domnul ajunge la scară, descalecă în strigările obișnuite ale ceaușilor : „*să trăiască întru mulți ani !*“. Apoi iese în întîmpinarea domnului, mitropolitul, cu diaconii săi — care cădelnițează — și cu sfînta cruce, dîndu-i evanghelia s-o sărute. De acolo domnul, pășind în urma mitropolitului și, în cîntarea *το εὐχὴ ἀξιον*, după ce se închină la sfintele icoane, se suie în amvon (lucru neîngăduit nimănui afară de domn și preoți), iar în mijlocul bisericii își face semnul crucii. De aici se duce la strana sa și, suindu-se în ea, se închină mai întîi către mitropolit plecîndu-și capul, apoi și către boieri, care în vremea aceasta se așază și ei pe la locurile lor.

Dar pentru că noi vorbim tocmai de obiceiurile curții, socotim că nu e de prisos să spunem cîteva vorbe despre orînduiala stranelor în biserică

Lîngă stîlpul din dreapta, înlăuntru bisericii, se află strana domnului, cu trei trepte și împrejmuită cu zăbrele frumoase lucrate și poleite cu aur. Amîndouă laturile ei sînt împodobite cu stema domnească. Deasupra se vede o coroană poleită cu aur, sub care se află icoana sfîntului pe care domnul și-l alege păzitor. În fața ei, lîngă stîlpul din stînga bisericii, este o altă strană pentru coconii domnului, asemenea cu strana domnului, cu deosebire că are numai două trepte. Lîngă domn, de-a dreapta, șade spătarul cel mare, care ține spada domnului pe umăr și buzduganul în mînă. La stînga șade postelnicul, iar îndărătul lui tot șirul postelnicilor, cu toiege în mînă, pînă la stîlpul din stînga. Îndărătul lor sînt rînduiți ceilalți slujitori a curții, după starea lor. De-a dreapta domnului, către altar își are strana lui mitropolitul, împreună cu unul dintre episcopi, după care urmează, pînă la strana dascălului egumenii și stareții mănăstirilor. În dreapta, în fața mitropolitului, stau doi episcopi cu egumenii stranei lor, în aceeași orînduială. Șirul fețelor bisericesti se isprăvește la dreapta cu vistiernicul cel mare, ca el să țină la îndemîna dania de bani pe care domnul obișnuiește să o dea la miruit și ca să nu se tulbure liniștea și ruga celor ce ascultă slujba, dacă ar fi să o aducă mai de departe. În stînga stau logofătul al doilea și logofătul de taină, cel dintîi fiindcă are în grijă toate trebile mănăstirilor și ale fețelor bisericesti; cel de al doilea fiindcă, trebuie să țină și să dea celor din jur vinul sfințit de mitropolit sau de o față bisericască. În colțul din dreapta al stranei sînt cîntăreții moldoveni.

în cel din stînga cîntăreții greci, care cîntă, cu schimbul, cîntările bisericești în amîndouă limbile. Îndărătul stranei beizadelei stau boierii de starea întii, într-un șir pînă la stîlpul dinafară, în tinda bisericii. După aceștia urmează boierii fără dregătorii, apoi mai marii, căpitanii și toți ceilalți cîți pot încăpea în biserică. Îndărătul stranei domnului stau jupînesele boierilor cu dregătorii, în dreptul bărbaților lor, pînă la stîlpul cel de pe urmă din latura dreaptă, înlăuntrul bisericii. Lîngă stîlpul acesta este locul doamnei — o strană cu trei trepte. Dacă are fiice, ele se așează între doamnă și jupînesele boierilor. De-a dreptul doamnei stau cămărășitele și jupînesele de la curte, aflate în slujba ei. La stînga o păzesc cei doi vornici ai ei, care poartă de grijă ca norodul să nu ajungă prea aproape de stranele femeilor. În tindă stau jupînesele boierilor fără dregătorii, în dreptul bărbaților lor. De-a lungul pereților bisericilor sînt zidite, ce e drept, strane pentru toată lumea, dar nimeni nu cutează să se așeze decît la vecernie, cînd se cîntă viețile sfinților sau psalmii lui David. Numai domnului îi este îngăduit să stea cu capul acoperit în biserică și el se descoperă numai atunci cînd se cîntă „*Sfînt este Dumnezeuul nostru*“, cînd se citește Evanghelia, cînd se spune Crezul de la Niceea, Tatăl Nöstru sau cînd preotul rostește vorbele cele sfînte ale Cinei celei de taină. Cînd începe să dea *χοινων* (împărtășania), mitropolitul se duce cel dintîi să sărute icoanele sfinților ; după aceea și domnul. Cînd acesta coboară din strană toți boierii își lasă locurile, ca să se închine către domn atunci cînd se

întoarce la locul lui. Cînd se isprăvește slujba, mitropolitul dă anaforă (ἀντίδορον piinea rămasă) domnului, doamnei, coconilor și domnițelor. Asemenea și toți boierii cu dragătorii primesc anafora din mîinile mitropolitului, care stă în strana lui. La urmă, logofătul al treilea le dă să guste din prinoasele preoților. După acestea boierii ies înaintea domnului și, după ce încalecă, se rînduiesc în fața bisericii și stau cu capetele goale pînă ce trece domnul. După urmă, cu aceeași rînduială îl urmează pe domn la curtea domnească. Acolo își lasă caii în curtea cea dinafară (fiindcă nimănui nu-i este îngăduit să intre călare înlăuntrul), se rînduiesc apoi în mijlocul curții dinlăuntru în picioare și primesc cu cinste pe domn, cînd descăleacă de pe cal. Urcînd scara, el se întoarce către boieri cu capul gol mulțumindu-le, după care fiecare se duce la casa sa.

În zilele cînd nu sînt oște, masa de prînz a domnului se pune de cele mai multe ori în sala cea mică, adesea însă și în cea mare sau în casa femeilor (gynaeeo). La masa de prînz sînt poftiți de fiecare dată doi dintre boierii mari și tot atîția dintre cei mici. Dacă mai este loc la masă, mai vin și căpitanii, ba uneori și oșteni vechi. La cină nu vine nimeni afară de rubedeniile domnului sau oarecine care e văzut cu ochi buni de domn sau care îl veselește cu lingușiri ori vorbe plăcute. Cîteodată la masa de prînz a domnului vine și doamna ; alteori ea poruncește să i se pună masa deosebit în odăile ei și o slujesc cămărașii, medelnicerii, cuparul sau paharnicul și jupînesele alese

din neamurile boierești. Iar cînd sînt oște mari, masa se așează în divanul cel mic. Răsunetul tobelor și al trîmbițelor dă semn pentru aducerea bucatelor. Stolnicii le aduc din cuhne, înaintea lor mergînd vîtaful și stolnicul al doilea, și le dau stolnicului cel mare, ca să le pună pe masă. Cînd vine domnul, mitropolitul rostește rugăciunea obișnuită la masă și blagoslovește bucatele ; medelnicerul cel mare aduce apa pentru spălatul mîinilor. După ce domnul se așează la locul său, se așează și ceilalți după orînduială. Iar sfetnicii și boierii de starea întîi se țin aproape, împlinindu-și slujba. Bucatele puse pe masă pentru domn le gustă mai întîi stolnicul cel mare. Cînd domnul începe să mănînce, se slobozesc tunurile, iar muzica turcească și cea creștinească pornesc să cînte. Paharnicul cel mare aduce băutura dintîi și gustă vinul turnat dintr-o oală mare într-un pahar mai mic, care lucru se zice în graiul moldovenilor „credință“. Atunci mitropolitul și episcopul (cărora li se pun dinainte numai bucate de pește și lapte, fiindcă lor nu le este îngăduit, după canoanele lui Vasile cel Mare, să mănînce carne) și toți boierii se scoală în picioare și se închină către domn. După aceea ei nu se mai scoală în picioare, dar se mai închină cînd și cînd înspre domn, chiar dacă sînt beți. Boierii cei mari stau la masă pînă se bea paharul al treilea ; după aceea spătarul cel mare dă spada spătarului al doilea. Paharul celui de-al doilea îl dă domnului paharnicul al doilea și ceilalți boieri de starea a doua împlinesc acum slujba celor mari. La urmă, domnul dă fiecăruia dintre aceștia cîte un

blid de la masa sa, ca semn al milostivirii sale, pe care ei îl au — după ce sărută mai întâi mîna domnului — și îl duc în odaia de alături, unde se pune masă osebită pentru ei. Domnul arată aceeași cinstire și altor boieri mai mici care sînt de față, buluc-bașilor și căpitanilor, după aceeași obicei. După ce mănîncă și beau cu toții, se întorc la masa domnească, la slujbele lor și se îngrijesc ca păhărniceii să dea de băut boierilor, stolniceii să ia bucatele de pe masă și să le ducă acolo, cămărășeii să schimbe talgerele și toate să se facă așa cum se cade și cu orînduială. Armașii stau la capătul mesei cu buzduganele lor, străjuindu-l pe domn (fiindcă masa este așezată în lung). După ce toți dimprejurul mesei au băut cîteva rînduri de pahare și capetele încep să se fierbînte, deșartă cu toții un pahar mare de vin, drept mulțumită pentru mila și îndurarea cerească ; al doilea pahar îl beau în sănătatea sultanului, dar nu pomenesc vreun nume. Fiindcă moldovenilor li se pare fără rost și searbăd să bea în sănătatea turcilor ; dimpotrivă, este cu mare primejdie să bei în sănătatea crailor creștini și drept credincioși. Paharul al treilea îl bea mitropolitul, după ce rostește puține vorbe, în sănătatea domnului. Cînd pomeneste numele acestuia, toți boierii se scoală deodată de la masă și se așază în mijlocul divanului, în rînduiala lor cea obișnuită. Cînd isprăvește rugăciunea mitropolitul face semnul crucii asupra domnului și-l blagoslovește iar, în vreme ce domnul duce paharul la gură, se s'obozesc toate tunurile împrejur, cu bubuitul cărora se amestecă muzica, din care însă cei de față nu aud decît răsunetul,

care vine din bolțile largi ale palatului. După domn, mitropolitul deșartă și el un pahar de argint, cam de o sută de dramuri, dar nu se cîntește de la locul lui, ci se scoală numai în picioare. Toți ceilalți boieri, care stau pe scaune sau în picioare, golesc două cîte două paharele care li se dau și, după ce sărută mîna domnului (ținîndu-l postelnicul cel mare de subsuori) se așază iar la locurile lor de mai înainte. După ce au băut așa, mai deșartă paharele în sănătatea doamnei, coconilor și domnițelor și pentru orice le-ar mai pune la îndemîină prilejul ori beția. Fiindcă domnul nu obișnuiește să se scoale de la masă pînă cînd nu se aduc sfeșnicile, pe care le așează medelnicerul cel mare, cînd toți oaspeții se scoală și se închină în fața domnului. Cînd domnul își pune șervetul pe masă însemnează că ospățul s-a isprăvit. Postelnicul cel mare, înțelegînd aceasta, lovește în pămînt cu toiagul de argint pe care îl poartă în mînă ; la acest semn toți cei care se mai pot ține pe picioare se scoală îndată. Iar pe ceilalți care sînt atît de beți că nu-și mai pot duce picioarele, îi ridică alții și-i scot afară. Cînd se scoală domnul, medelnicerul îi aduce apă și un ștergar. Mitropolitul rostește rugăciunea și, după ce domnul își face de trei ori semnul crucii, se întoarce către boieri și, cu capul gol, își ia rămas bun. Cînd se întoarce cu spatele, slujitorii de la curte și cămărașii aflați de față iau cu mare grijă de pe masă ce poate apuca fiecare : căci ei socot că e o cinste pentru ei să mănînce ceva de pe masa domnească. Ca să nu se piardă vreun tacîm de argint, nu le este îngăduit să scoată ceva din odaie ; sau, cînd sînt mai muți la un loc și fiecare vrea să mănînce

ceva deosebit, atunci ei trebuie să arate supraveghetorului
cămării argintăriei câte talgere au luat și să le aducă după
aceea îndărăt. Muzica domnului îi însoțește pe ceilalți bo-
ieri pînă la casa lor. A doua zi se adună cu toții în divan,
intră la domn ca să-i sărute mîna, îi mulțumesc pentru
cîntea de care s-au bucurat și se roagă de iertare pentru
greșelile săvîrșite la beție.

CAPITOLUL AL IX-LEA

Despre vinătorile domnești

După cum toți domnii de pe pământ obișnuiesc să iubească vînătoarea, așa și domnii Moldovei o socotesc foarte plăcută. Să nu se creadă că unui neam plecat cu totul armelor îi place vînătoarea — care este un fel de război — mai mult decît toate celelalte îndeletniciri trupești; la moldoveni ea se bucură de cinste îndeosebi și pentru că le-a dat prilejul să-și găsească și să-și ia iarăși în stăpînire patria. Dar în vremurile care au urmat, domnii au trecut peste măsură și întru acest lucru, iar bieților țărani — locuitori ai cîmpiilor și pădurilor prielnice vînătoarei — de-abia le-au lăsat răgaz cît era de trebuință ca să-și agonisească hrana de toată ziua, și lucrul acesta e pricina că s-au iscat adesea răscoale. Afară de acestea, oamenii înțelepți au luat seama că domnii prea dornici de vînători nu se îngrijesc de trebile țării, le lasă cu totul pe seama sfetnicilor și vremea rînduită pentru trebile obștești o prăpădesc numai cu petreceri de acestea. Domnii următori au înțeles răul dintru aceasta și au pus măsură acestei

îndeletniciri în așa chip că nici țăranul nu a mai fost prea mult împilat și nici domnul nu a fost lipsit de această desfătare. Și ei au rînduit pentru vînătoare vremea dinaintea celor patru posturi ale bisericii Răsăritului, cînd să se adune la vînătoarea domnească toate stările, boieri, oșteni, răzeși și neguțători. În zilele acestea sînt adunați cîteva mii de țărani din satele de pîmprejur, care trebuie să intre în păduri și să gonească fiarele. Dinspre cîmpie, de toate laturile pădurilor, stau la pîndă vînătorii, parte dintre ei cu cîini de vînătoare, parte cu lațuri și, cu chipul acesta, fiarele gonite de strigătele țăranilor sînt prinse fără mare osteneală. Ca să îmbărbăteze sirguința vînătorilor, domnii au rînduit pentru fiecare fiară vînată un dar. Cine prinde un iepure dobîndește bacșiș (așa se numesc în limba turcească aceste mici daruri) de 25 de aspri ; cine prinde o vulpe, 60 de aspri ; pentru un porc sălbatec, un taler ; pentru un urs, un galben, iar pentru o ciută 80 de aspri. După ce se isprăvește vînătoarea, fiarele cele curate, ce sînt bune de mîncat, sînt duse parte la kuhnea domnească și parte sînt împărțite între boierii și căpeteniile oastei ; cele șpurcate însă, cum sînt vulpile, urșii, pisicile sălbatice și alte fiare care viețuiesc în munții Moldovei, sînt lăsate paicilor sau slujitorilor domnești, care trag foloase destul de mari din pieile lor. În afară de aceste vremi obișnuite ale anului rînduite pentru vînătoare, domnul poate, oricît de des pofteste, să adune locuitorii și să-i folosească la vînătoare. (Pentru că nimeni nu poate să-i poruncească ceva sau să se împotrivească vrerei lui, după cum am spus și mai sus.) Dar el și-ar trage prin aceasta nume rău și și-ar acoperi slava de ocară, care nu

s-ar șterge în veci dinaintea ochilor urmașilor. Asemenea el nu poate să fie nici încredințat că nu l-ar pîrî boierii la Poartă pentru asemenea împilare a supușilor. Iar cînd îl îndeamnă ori vremea frumoasă, ori frumusețea locului să se desfăteze, atunci pornește la vînătoare în tovărășia oamenilor săi de la curte și a oștenilor, care trebuie să-l urmeze întotdeauna ; dar nu se întîmplă prea adesea să-și petreacă vremea, pe care trebuie s-o folosească pentru trebile țării, cu vînatul fiarelor.

CAPITOLUL AL X-LEA

Despre îngropăciunea domnilor

Moldovenii își cinstesc domnul nu numai cît este în viață, ci și după ce moare. Cînd un domn își dă obștescul sfîrșit, trupul său — dacă este vară îl bălsămează îndată și stă neîngropat, în palatul său, pînă ce se adună în Iași toți boierii, cei mari și cei mici, arhierii, arhimandriții și stareții tuturor mănăstirilor, precum și călugării vestiți pentru viața lor cucernică și preoții cei mai de frunte. În vremea aceasta îl îmbracă în haine domnești și podoabe, iar boierii, cei mari și cei mici, și ceilalți slujitori stau împrejurul lui cu smerenie, ca și în vremea cînd trăia. Ca să-și arate jalea, tot norodul umblă prin cetate cu capetele goale și în zilele cîte se rînduiesc toate pentru îngropăciune se trag clopotele bisericilor. În ziua îngropăciunii se rînduiește un alai la fel cu acela care îl însoțea pe domn cînd trăia, atunci cînd se ducea undeva. Fețele bisericesti merg în frunte și cîntă cîntările de îngropăciune obișnuite în biserica Răsăritului; de amîndouă laturile pășesc oștenii cu puștile și steagurile întoarse. Obrazele și

straiele tuturor, arată jalca, la care își iau părtași chiar și caii făcându-i să lăcrimeze cu zeamă de ceapă. Năsălia o duc pe umeri boierii de starea întâi, căroră, pînă la cel din urmă, le iau locul, în drum, ceilalți boieri mai mici, ca să arate prin aceasta că ascultă porunca domnului răposat, tot așa ca și atunci cînd era în viață. Alaiul se încheie cu o muzică de oaste, în care sînt amestecate tobe, care, cu sunetul lor înăbușit, dau un cîntec de jale. Cu această rînduială domnul este dus la mitropolie și, cită vreme se cîntă litaniiile, îl pun jos în fața stranei domnești, în care ședea cît era în viață. După aceea, cel care rostește cuvîntul de îngropăciune se urcă în amvon și spune multe vorbe de laudă despre domn, îi pomenește virtuțile, arată ce păgubește țara prin moartea lui și la urmă mîngîie pe ascultători pentru paguba aceea; nădăjduind că vor afla iarăși virtuțile adunate ale celui răposat în fiul și urmașul său. După ce sfîrșește de vorbit, se apropie de năsălie toți arhieriei, stareții, boierii cei mari și cei mici și toți cei care au slujit la curtea lui, sărută mîna dreaptă a mortului și crucea pe care o ține în mîna aceasta. După ce îi arată și această cinstire din urmă, îl duc — dacă a dorit să fie îngropat în cetate — la locul de îngropare hotărît, cu același alai cu care l-au adus în biserică și-l coboară în groapă, cu năframe de mătase, boierii din starea întâi. Mitropolitul aruncă peste sicriu cel dintîi pumn de țărînă. În vremea aceasta se slobozesc tunurile, iar dangătul clopotelor, care face o larmă asurzitoare și care nu se oprește pînă ce nu se umple groapa, se amestecă cu sunetele muzicii. Iar dacă domnul a poruncit ca să-l îngroape într-o mănăstire aflată departe de cetate, atunci numai cîțiva

boieri, împreună cu slujitorii curții, sînt rînduiți să-i duc trupul acolo cu mare fast. Ei arată și acuma domnului răposat aceeași cinstire pe care i-au arătat-o cît era în viață. Dacă drumul lor trece printr-o cetate sau printr-un tîrg ei coboară trupul din car, îl ridică pe umeri și-l poartă pînă la marginea cealaltă a cetății sau tîrgului. Cînd ajung la urmă la mănăstirea hotărîtă pentru îngropare, îl îngroapă cu același fast arătat mai sus și anină stema domnească pe peretele cel mai de aproape de mormînt al bisericii.

CAPITOLUL AL XI-LEA

Despre legile Țării Moldovei

Din pricina tăcerii istoricilor nu se știe ce legi au fost în vremurile vechi în Dacia. După asemănarea obiceiurilor la alte noroade barbare, putem să credem că voia domnilor și dreptul firesc au avut putere ca și legile scrise. Dar când Dacia a fost schimbată în provincie romană și împăratul *Ulpia Traian* a așezat aici romani, după ce l-a biruit pe *Decebal* și s-a stîrpit norodul din locurile acestea, Dacia a luat legile romane de la locuitorii ei cei noi. Acestea ținură atîta vreme cît a stat țara sub stăpînire împăraților romani și bizantini. Iar după ce a fost deșertată de locuitori din pricina năvălirilor barbarilor, împărații bizantini s-au văzut siliți să părăsească această provincie, cugetînd numai la scăparea lor, legile romane au început atunci să se strice și să se schimbe de către daci, pînă într-atîta încît la întemeierea cea nouă a Moldovei cu norocoasa descălecare a lui Dragoș, judecătorii abia mai știau cum să împartă dreptatea. *Alexandru*, cel dintîi despot al Moldovei, care a vrut să lecuiască răul

acesta și pe care ai noștri l-au numit cel Bun pentru faptele mari, a primit de la împărații bizantini, odată cu donăția, și legile grecești *των βασιλικων* cuprinse în Codicilul bazilicalelor, și din cărțile acelea întinse a scos ceea ce aceluia îi cătuiește acum pravila din Moldova. Osebit de aceste feluritele obiceiuri pe care aceștia le-au luat, în timpul rătăcirii lor înapoi și încolo, de la nemurile megieșe, n-au putut fi șterse, așa cum altminteri aproape oricare neam de pe pământ are obiceiurile sale deosebite, cum sînt acele care cu privity la : moștenire, diate, împărțeala moșiilor și la zilele de corvoadă. De aceea la moldoveni s-au ivit două feluri de legi : una scrisă, întemeiată pe legile împăraților romani și țarigrădeni și pe hotărîrile soboarelor bisericărești, și una nescrisă, care ar putea fi numită *datina* noștră de rodului, cum se numește și în limba noastră cu vorbă slavonească *obicei*, care însemnează datină și obicei. Dar pentru că aceste obiceiuri nu sînt scrise și au fost adesea răstălmăcite de către judecătorii cumpărați și folosite ca să sprijine strîmbătatea, *Vasile Lupu Albanezul*, domn al Moldovei, în veacul trecut a pus oameni cinstiți și cunoscînd legile țării să adune laolaltă toate legile scrise și nescrise, alcătuiindu-se din ele un codice deosebit de legi¹, rămas și astăzi călăuza judecătorilor din Moldova pentru împărțirea dreptății.

¹ Pravila, apărută în 1646, în tiparnița de la Trei Ierarhi, poartă titlul : *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudețe cu dzisa și cu toată cheltuiala lui Vasile Voievodul și domnul Țării Moldovei den multe scripturi tălmăcită, den limba ilenească pre limba românească*. Prima parte a pravilei s-a inspirat din legi bizantine, bazate pe legislația lui Iustinian ; partea a doua se bazează pe opera *Praxis et Theorice (Criminalis)* (1616) a juristului italian Prosper Farinaccius. Titlul pravilei indică folosirea acestei lucrări într-o versiune grecească.

CAPITOLUL AL XII-LEA

Despre divanul de judecată al domnului și al boierilor

Domnul ține divan de judecată obștească de trei sau patru ori pe săptămână, în tot cursul anului, afară de zilele pe care biserica le-a hotărît pentru posturile cele mari. Divanul — cu acest cuvânt turcesc numesc moldovenii sala cea mare de primire — se află totdeauna în mijlocul palatului domnesc. Aici, la peretele din fund, este așezat scaunul domnului, avînd aninată deasupra o icoană a lui Isus Hristos în fața judecății și dinaintea ei arde neconținut o lumînare. În partea stîngă, pe care moldovenii o socotesc, după felul turcesc, mai de cinste decît dreapta, se află scaunul mitropolitului, după care urmează boierii dregători după starea lor. În față, lîngă peretele din dreapta al sălii, își au locul boierii fără dregătorii.

În mijloc, lîngă domn, la dreapta sa, șade spătarul cel mare, ținînd spada domnească ; ceva mai departe, tot de această parte, șade postelnicul cel mare, cu un șir lung de postelnice. Ceilalți care sînt de trebuință în divan, aprozi și armași, stau în fața domnului, așa ca să-i aibă el înaintea

ochi or. Îndată ce domnul — după o rugăciune scurtă către Hristos judecătorul — se așază în scaun, toată lumea din sală tace și, la porunca portarului, aprozii aduc înăuntru cîte doi, cîte trei dintre pricinașii adunați în fața porții. După ce li se ascultă jăluirea, aceștia sînt lăsați să iasă afară prin altă ușă a divanului, care dă înspre curtea mică a palatului — dacă nu sînt duși la temniță. După aceștia urmează alții, pînă cînd nu mai rămîne nimeni care să se jăluiască. La amiază se hotărăște jăluitorilor rămasă altă zi ca să se înfățișeze la judecată. Această judecată este însă așa de înfricoșată și nepărtinitoare, încă însuși logofătul cel mare, dacă ar fi pîrît și de un țăran, îndată ce și-auzit numele pomenit trebuie să se scoale de la locul său și să se așeze de-a stînga țăranului, pînă ce isprăvește jăluirea. Pricinile cele mari le judecă domnul însuși, pe cele mai mici le lasă în seama boierilor. Boierii cărora li se înfățișează pricina o cercetează pe la casele lor și hotărăsc. Dacă jăluitorul și pîritul sînt mulțumiți de judecată, atunci ea are aceeași putere ca și cum ar fi fost făcută în divanul domnesc. Dar dacă una din cele două părți socoate că i s-a făcut strîmbătate, poate să se jăluiască iarăși la divanul de judecată al domnului. În fața acestui pricina se cercetează din nou și, dacă se dovedește că un boier a făcut judecată strîmbă, pentru că a luat plocane sau din părtinire, sau fiindcă nu se pricepe să judece, atunci se pedepsește înfricoșat. Iar dacă domnul socoate că acela care s-a jăluit din nou i s-a făcut judecată dreaptă, atunci îl pedepsește să fie bătut cu vergile, pentru că a defăimat judecata boierului, iar după aceea, pentru că nu a băgat în seamă porunca stăpînirii, se mai pedepsește

după socotința domnului, trebuind să plătească îndoit și cheltuielile celeilalte părți. Cînd domnul vrea să asculte el însuși jalbele pe care le socotește mai însemnate sau de mîna întii, poruncește să vină la divan pîrîtul și jălui-torul, îi lasă să spună slobod tot ce gîndesc că ar fi de folos pentru apărarea lor sau pentru învinovățirea părții dimpotrivă. După ce se cercetează pricina, mitropolitul și fiecare din boierii aflați în divan spun ce gîndesc cu glas tare (măcar că știu că domnul are alt gînd) și apoi îl lasă pe pîrît slobod sau îl judecă vinovat. Boierilor fără de slujbe nu li se îngăduie să aducă nimic în fața domnului și nici să-și spună gîndul, decît dacă îi întreabă domnul. Cînd s-au auzit gîndurile tuturor și s-a cunoscut că cineva e vinovat, domnul întreabă pe mitropolit ce pedeapsă i se cade după legile politicești și cele biseri-cești. Mitropolitul citește mai întii cuvîntul legii și după aceea cere mila domnului, căreia legile nu-i pot pune stavilă. Același lucru îl fac îndată și boierii. La urmă, domnul își spune gîndul său și lasă slobod pe pîrît sau îl osîndește la moarte sau la altă pedeapsă. Cei care sînt pîriți pentru vreo fărădelege mare se dau armașului cel mare, ca să-i bage în temniță. Iar aceia care se bagă în temniță din pricina datoriilor se dau pe seama vătăfului de aprozi. Osîndeile sînt de mai multe feluri : pe tîlhari îi spînzură, pe jefuitorii de biserici îi arde, boierului care făcut moarte de om, îi taie capul, pe țărani îi pune în țeapă și-i omoară în chipul acesta cu încetul și în chinuri. Ase-menea fărădelegi numai arareori le pedepsește domnul cu o pedeapsă mai blîndă — doar dacă omorîtorul se învoiește cu rudeniile ucisului și acestea arată în fața domnului și a

celorlalți că îl iartă de vină și de pedeapsă și nu cer să se plătească sîngele cu sînge sau moartea cu moarte. Dacă omorîtorul poate să dobîndească iertare, acesta atunci poate să și nădăjduiască întrucîtva că va afla milă și la domn. Iar el nu poate să fie încredințat că va scăpa cu viață. Iar dacă din faptele lui de pînă atunci domnul știe că răutatea lui nu mai poate fi îndreptată prin nici o pedeapsă sau sînt alte pricini pentru care nu voiește să-i dăruiască viața, atunci obișnuiește să dea răspuns că jăluitoarii și rudeniile ucisului pot să ierte ucigașului fărădelegea săvîrșită, dar el nu poate suferi ca în țara lui să trăiască ucigași și alți ticăloși, ca să se spurce de la stricăciunea lor mădularele cele sănătoase ale țării. Cu acest cuvînt îi osîndește sau la moarte sau îi trimite la ocnă. Boierii care au luat din banii țării sau care au uneltit cu primejdie asupra vieții domnului (lucru care se întîmplă adesea după cugetul cel nestatornic al moldovenilor) domnul poate să-i osîndească la moarte și la pierderea moșiiilor, fără să mai întrebe pe ceilalți boieri. Iar dacă nu are a se teme că tărăgănarea ar aduce vreo pagubă sau primejdie ca uneltitorii ceilalți, văzîndu-se a nevoie, să-și înfăptuiască lucrarea lor, atunci domnul, ca să arate dreptatea judecății sale și ca să bage spaima în ceilalți, poruncește să-l aducă pe răzvrătit în fața divanului de judecată și îi vădește vinovăția cu scrisorile prinse — dacă are asemenea scrisori — sau cu alte mărturii, apoi îl osîndește la moarte sau la altă pedeapsă. Dacă i se cade osînda la moarte, nu poate să-i dea altă pedeapsă decît tăierea capului, iar dacă îl pedepsește cu bătaia, nu o poate împlini nimeni altul decît domnul cu mîna lui, ori cu topuzul (buzdugan dom-

nesc) — care, ce e drept, lovește cel mai tare, dar nu vatămă onoarea — sau cu vergi și bice, care este socotită bătaia cea mai de ocară. Alte pricini nu zăbovesc multă vreme în divan, ci orice pricină care trebuie judecată se isprăvește de obicei în aceeași zi sau, cînd este prea încîlcită, se aduce de trei, patru ori în divan. Dacă domnul nu poate să vină în divan, fiindcă e bolnav sau are alte trebi, boierii se așează pe la locurile lor ca și cînd domnul ar fi de față, ascultă jăluirile și le hotărăsc, trimițînd judecățile lor scrise la domn, arătîndu-i și chipul cum s-a făcut judecata. Afară de aceasta, oricine este slobod să dea jalbă domnului, atunci cînd se duce la biserică sau la preumblare, pe care le ia spătarul al treilea și le pune pe masa domnului cînd se întorc la curte. După aceea vine logofătul de taină, care le citește domnului și scrie pe marginea jalbei hotărîrea acestuia. El rupe jalbele mincinoase sau acelea prin care se cere vreo strîmbătate. După aceea spătarul dă înapoi jalbele celor ce le-au făcut. Mai marele aprozilor are grijă să se îplinească voia domnului. Nu s-a auzit niciodată zicîndu-se că hotărîrea domnului ar fi fost dobîndită prin daruri, nici el că s-ar fi abătut de la calea dreptății ca să părtinească pe careva, deși s-a vădit că lucrul acesta s-a întîmplat de mai multe ori printre boieri. Aceasta este orînduiala cu care jalbele celor asupriți ajung la judecătorul cel mai mare al Moldovei, adică la domn, și chipul în care se judecă.

Acuma trebuie să mai spunem ceva și despre judecățile mai mici. Ele sînt de două feluri : judecăți de obște ale țării, adică judecăți ale unui ținut, și judecăți deosebite, adică ale locului. Toți sfetnicii domnești și boierii diva-

nului din starea întâi au putere să judece și să hotărască pricinile de judecată în toată Moldova, de îndată ce se găsesc afară din Iași ; însă cei doi vornici mari au o putere și mai mare. Nici unul dintre locuitorii ținutului pe care îl au ei în seamă nu se poate trage de la judecata lor ; dar oricare din cele două părți poate să nu primească judecata celorlalți boieri și să se ducă la divanul domnesc ; dacă judecata vornicului nu mulțumește una sau cealaltă din părți. aceasta este slobodă să se jeluiască din nou la divanul domnesc. Dacă s-a înfățișat divanului domnesc, pricina nu se mai cercetează, ci se caută numai să se vadă dacă judecata — așa cum este scrisă în hotărîrea vornicului, ce se dă după obicei la partea câștigătoare — a fost dată după dreptate și după legea țării. O pricină se cercetează din nou numai atunci cînd cineva face jalbă la divanul domnesc după ce a fost judecat de un boier pe care îl primise mai înainte judecător. Dacă judecata boierului se socotește strîmbă — lucru ce se întîmplă adesea — atunci el trebuie să sufere pedepse grele. Dar dacă la cercetare se află că judecata a fost dreaptă și că jăluiitorul pus pe gîlceavă, a vătămat din nehibzuință cîntea boierului, atunci se pedepsește cu bătaia și trebuie să plătească îndoit cheltuielile părții vrăjmașe. Osebit, boierilor din starea întâi li s-a mai îngăduit să judece și să hotărască și în pricinile din cetatea Iași, dacă se învoiesc cele două părți în gîlceavă, fiindcă nimeni nu poate fi împiedicat să se ducă la divanul domnesc. Dacă un boier a judecat în divanul domnesc vreo pricină care i s-a dat lui în seamă, el trebuie să dea hotărîrea lui împreună cu temeiurile ei, printr-un diac al divanului, logofătului cel mare ;

dacă acesta socotește că judecata s-a făcut după dreptate și după legea cea de obște și după cea bisericească, scrie cu mîna lui dedesubt : „*S-a cercetat*“ și o dă logofătului de taină ca să o pecetluiască cu pecetea divanului, după care hotărîrea nu se mai poate schimba. Iar dacă socotește că boierul a judecat cu strîmbătate, atunci logofătul cel mare rupe scrisoarea și trimite pe jăluitoar la divanul domnesc. Însă afară de curte logofătul cel mare nu poate nici să cerceteze iarăși și nici să lepede judecata altui boier. Cu nici un chip nu-i este îngăduit unui boier dintr-un rang mai de jos să răstoarne hotărîrea unui boier mai mare. Iar fiindcă boierii cei mari trebuie să fie aproape neconținut la curtea domnească și nu pot să judece toate pricinile din toată țara, de aceea s-au orînduit în cetăți și ținuturi judecătorești care să judece pricinile locuitorilor Moldovei. În unele locuri aceștia se numesc pîrcălabi, iar în altele vornici și cămărași. La Hotin, Cernăuți, Suceava, Neamț și Soroca sînt cîte doi pîrcălabi, care poartă și numele de oblăduitori, fiindcă aceste cetăți sînt cele mai de frunte ; asemenea mai sînt cîte doi la Roman, Botoșani (țîrg care este în stăpînirea doamnei), Orhei, Chișinău, Lăpușna, Fălci, Galați, Tecuci, Tutova și Putna. Celelalte ținuturi mai mici, cum sînt Bacău, Țîrgul Frumos, Hîrlăul, Căușeni și Vasluiul, au fiecare numai cîte un pîrcălăb. La Bîrlad sînt doi vornici, care judecă pricinile în locul vornicului cel mare din Țara de Jos. Tot doi sînt și în ținutul Dorohoi, în locul vornicului cel mare al Țării de Sus : unul la Cîmpulung și unul la Vaslui. Peste ocnele de sare din ținutul Ocna sînt doi cămărași deosebiți. Aceștia toți pot să judece aproape toate pricinile, dar nu pot hotărî decît

pe cele mai mici. Pe cele mai de seamă trebuie să le trimită ori la vornicul cel mare al ținutului acela, ori, dacă se judecă din nou, la divanul domnesc. Atunci însă ei hotărăsc părților împlicate un soroc, adică o zi cînd amîndouă părțile trebuie să se înfățișeze înaintea domnului. Aceasta se face astfel : pîrcălabul trimite o scrisoare în care vestește că cutare și cutare, care trăiesc în neconținută gîlceavă din cutare pricină, fac jalbă la divanul domnesc și făgăduiesc să se înfățișeze la divan în cutare zi sau la cutare soroc. Această scrisoare o rupe în două și dă cîte o parte fiecăreia dintre părțile împlicate. Dacă vreuna din ele nu se înfățișează la divan la sorocul hotărît, trebuie să plătească o heria, adică gloabă : un țăran 25 de galbeni, un răzeș 100 și un boier 600. De această pedeapsă nu poate scăpa nimeni decît dacă poate să dovedească fie că a fost bolnav, fie că a împlinit vreo slujbă domnească, fie că i-au fost încredințate, de către cei mai mari, trebi ale țării, care l-au împiedicat să se înfățișeze.

CAPITOLUL AL XIII-LEA

Despre veniturile vechi și cele de acum ale Moldovei

Atît cronicile noastre moldovenești, cît și hrîsoavele domnilor de odinioară arată cu prisosință că, altădată, începînd din vremea descălecaturii lui *Dragoș*, toată Moldova era moștenire a domnului¹, căci locuitorii cei noi ai Moldovei nu puteau să-și aleagă moșii anume nici să le stăpînească, ci acestea le erau dăruite de către domn, împreună cu boieria — după cum fiecare izbîndea să se facă vestit prin vitejia sa — și ca să-și țină rangul, primeau în dar sate și moșii. Că lucrul acesta este adevărat arată

¹ La sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, exista, alături de proprietatea domnească, proprietate boierească și mănăstirească, în afară de cea a țăranilor. Afirmatia lui Cantemir că întreaga Moldovă ar fi fost „moștenire a domnului“ este tendențioasă, determinată de intențiile sale politice de a crea un stat centralizat, în care domnitorul să aibă drepturi absolute. Nu este mai puțin adevărat, însă, că domnul răsplătea serviciile boierilor credincioși cu moșii. În majoritatea cazurilor, domnii nu făceau, însă, altceva decît să le întărească boierilor o proprietate existentă de fapt.

hrisoavele neamurilor cele vechi din Moldova, pe care se bizuie stăpînirea lor asupra satelor și din care se lămurește că sînt numai daruri, pentru care au a mulțumi dărnicii domnului. Ca să luminăm mai bine acest lucru, am voi să pomenim aici un hrisov dat strămoșului nostru *Teodor Cantemir* de către *Ștefan cel Mare*, avînd cuprinsul următor : „*Fiindcă Teodor Cantemir, pîrcălab pe Chilia și Smila, s-a arătat a fi o slugă credincioasă și un oștean viteaz al crucii lui Hristos, întru apărarea acestor cetăți împotriva năvălirilor turcești și tătărăști și fiindcă la urmă toate locurile acestea au fost, cu voia lui Dumnezeu, puse și răpite de către turci, fiind silit de puterea acestora să părăsească moșia părintească, dăruită moșului și strămoșului său, pentru slujbele făcute cu credință, de către strămoșii noștri răposați întru domnul, dăruim, de aceea, sus-pomenitului Teodor Cantemir, din dragoste, și milă creștinească, trei sate în ținutul Fălciului cu tot ce ține de ele, păduri, cîmpii, ape și iazuri și-l facem mai mare peste tot codrul Tigheciului și căpitan mai mare al călărimii de acolo*“ (care pe atunci era în număr de opt mii de oameni, după cum mărturisesc cronicarii). În același fel grăiesc și hrisoavele date altor neamuri. Din această pricină aproape că nu întîlnești în Moldova vreun neam de boieri care să nu-și tragă numele de la satul primit de întemeietorul său ca dar de la domn. Așa, mai tîrziu, *Cantemir* s-a numit *Silișteanu* de la satul cu același nume, *Racoviță* de la *Racova* și *Ureche* de la *Urechești*. Dar fiindcă în vremile ce urmară boierii s-au înmulțit foarte mult și se părea că aceste danii vor slei veniturile țării

întregi, domnii au despărțit, pentru binele țării, veniturile care mai înainte intrau în aceeași vistierie atît pentru cheltuielile domnului, cît și pentru cheltuielile țării. Pentru cheltuiala curții lor, domnii și-au oprit toate cetățile și tîrgurile Moldovei, împreună cu douăsprezece sate din apropierea lor ; apoi ocnele de sare, vămile, zeciuiala la oi, porci și stupii de albine de la țărani și de la răzeși pentru că boierii sînt și pînă astăzi slobozi de asemenea dări. Pe toate celelalte le-au lăsat țării și boierilor și au hotărît ca fiecare casă țărănească să plătească, în vreme de pace, pentru trebuințele țării, 80 de aspri, adică un florin, dajdie numită de ei fumărit ; în vreme de război, un taler împărătesc sau 120 aspri, iar la vreme de mai mare nevoie, un galben, care prețuia atunci 200 aspri. Cititorul poate să-și dea lesne seama ce mulți bani se adunau, dacă erau îndestulători pentru a ține 40 000 de oșteni moldoveni și 14 000 de străini : nemți, cazaci, sîrbi, bulgari, alvaniți și greci. Se cunoaște din catastifele cu socoteli ale țării că numai veniturile domnului făceau peste 60 000 taleri împărătești în fiecă an, iar numai din Cîmpulung se strîngeau 24 000 de oi sub numele de zeciuială. Iar acum, vai ! Moldova a căzut într-o sărăcie și ticăloșie așa de mare, încît abia se mai scoate a șasea parte din veniturile de odinioară. Adică se scot din vămi cam 30 000, din ocne 10 000, din cetăți și tîrgurile unde sînt pîrcălabi 15 000, din zeciuiala oilor de obicei 10 000 taleri împărătești ; iar în anul cel dintîi de domnie, cînd și boierii trebuie să dea zeciuială, se scot 20 000 ; din zeciuiala stupilor de albine și a porcilor 25 000, de la curteni sau boierii de starea mai

de jos 15 000 de taleri împărătești, care, socotindu-se laolaltă, fac ceva mai mult ca 100 000 taleri împărătești. Aceste venituri domnul le poate folosi cum îi place, pentru cheltuielile lui și pentru cele ale curții sale. Însă veniturile țării nu sînt hotărîte după puterile supușilor; ci după măsura lăcomiei turcilor. Căci orice ar cere aceștia, nu se poate să nu li se dea, iar domnul nu este dator să dea și el ceva, din veniturile sale, pentru ușurarea locuitorilor. Purtarea de grijă pentru veniturile țării o au în seamă cei șapte boieri de frunte, numiți îndeobște boieri de sfat. Numai lor le este îngăduit să intre în vistierie (odaia în care se ține sfatul țării). Asemenea numai vistiernicul cel mare (mai marele vistieriei) șade între dînșii, fiindcă pe seama lui se află vistieria și are cheia de la cămara acesteia. Cînd sosește vreo poruncă de la Poartă sau cînd domnul socotește că e de trebuință pentru trebile țării, atunci el îi cheamă pe cei șapte boieri prin scrisoare la sfat. Aceștia se adună la vistierie și, după ce se sfătuiesc, îl vestesc pe domn, prin vistiernicul cel mare, despre ceea ce socotesc dînșii că trebuie să se facă. Dacă domnul încuviințează sfatul lor, atunci poruncește să se împlinească lucrul pînă în atîtea zile. După aceea se trimit prin ținuturi doi sau trei dintre ei — sau și mai mulți dacă e de trebuință pentru împlinirea lucrului — ca să adune banii sau zahereaua sau orice li s-a poruncit și dau totul vistiernicului, de la care iau dovadă de ceea ce a primit. Vistiernicul e dator să înfățișeze aceluiași șapte boieri din sfat, la fiecare sfert de an, socoteala veniturilor și cheltuielilor. În vremi liniștite se află întotdeauna în

vistierie de la 30 000 pînă la 40 000 -taleri împărătești.
Dar cînd Poarta trimite domn nou sau cînd înnoiește dom-
nia celui dinainte cu firman nou de domnie, trebuie să se
adune în jur de 50 000 de taleri împărătești și tot acest
bănet trebuie smuls și stors în toate chipurile de la bieții
upuși, numai să sature lăcomia fără margini a curții tur-
cești. De aceea trebuie să ne așteptăm la o decădere și mai
mare, pentru că lipsa și sărăcia cresc din zi în zi.

CAPITOLUL AL XIV-LEA

Despre tributul și peșcheșurile pe care Moldova le plătește Porții

Din vremea cînd oștile turcești s-au ivit la războaiele Dunării și pînă în vremea lui Ștefan cel Mare, moldovenii și-au apărut vitejește slobozenia și nu s-au lăsat înșelați nici de lingușiri, nici de mari făgăduieli și nici de pilda vecinilor lor, a valahilor, ca să-și vîre grumajii în jug străin. Iar dacă cronicile noastre moldovenești cele vechi arată că domnii Moldovei ar fi dat bani turcilor de mai multe ori, de la lucrul acesta nici noi nu ne dăm în lături. Căci domnii noștri cei înțelepți, avînd puțința să răscumpere cu bani suferințele, urmînd pilda senatului venețian, atît de vestit pentru înțelepciunea lui în trebile politicești, mai bucuroși au voit să-și îndurereze punga decît țara și supușii. Dar un tribut care să fi fost statornic și necurmat nu s-a putut pune pînă în vremea lui Ștefan cel Mare. Abia fiul său, *Bogdan cel Chior*, a închinat Moldova turcilor — după cum se zice, în urma diatei lăsate de tatăl său — învîndu-se să le dea, în fiecă an, 4 000 de galbeni, 40 de cai și 24 de șoimi, dar nu ca tribut, ci numai

ca semn de închinare, iar atunci cînd împăratul s-ar duce el însuși la război, să trimită și dînsul în oastea turcească 4 000 de moldoveni, ca să desfunde drumurile și să întocmească podurile. Aceste tocmeli au ținut aproape un veac, iar turcii, mulțumiți că au pus frîu zimbrului moldovenesc, nu îndrăzneau să-i scurteze lațul pînă nu-l îmblînzesc. După răzvrătirea lui *Ioan Armeanul* puterile moldovenilor fiind sleite de tot, ei au început să ceară de la urmașul acestuia, *Petru*, poreclit *cel Șchiop*, 12 000 de galbeni (haraci). Cu toate că boierii s-au învoit cu tributul cel nou, Petru n-a vrut să fie socotit de către urmași drept cel dintîi care a făcut Moldova să plătească tribut și de aceea s-a lepădat de scaunul domnesc și s-a dus în Transilvania, unde avea moșii. Turcii au pus în locul lui pe *Iancul Sasul*, un om hapsîn și crunt, Sardanapalul moldovenilor, care, ca să dobîndească domnia, s-a învoit cu tot ce vroiau turcii, căci el nu se temea că o să-și vatăme cu chipul acesta numele cel bun, pe care nici nu l-a avut vreodată. Pentru că, în vremile care au urmat, domnii au năzuit în mai multe rînduri să scuture jugul, mai ales cînd le-au venit într-ajutor tulburările dinlăuntru, turcii au găsit atunci prilej să mărească tributul, așa încît cei 12 000 de galbeni s-au urcat la 65 000 taleri împărătești care, trebuie să se plătească acum la vistieria curții turcești. Ca să ridice banii, turcii trimit în fiecare an în Moldova, cînd nu se află în război cu alte stăpîniri europenești, pe vreunul din slujitorii de taină ai sultanului, care poartă numele de hasne-agasi (priveghetor al vistieriei). Pe acesta îl duc în cetate cu mare alai și, după ce numără banii, îi dă din nou domnului, ca să-i trimită la

Țarigrad. Pentru această osteneală i se dă din partea
 domnului 7 500 de taleri împărătești, împreună cu o blană
 de samur. Cîteodată trebuie să i se dea și mai mult, dacă
 în scrisoarea vizirului se află vreo poruncă de acest fel
 sau cînd se știe îndeosebi că acel hasne-agasi, are multă
 trecere la împăratul său. Iar cînd capuchehaiele domnului
 plătesc tributul de-a dreptul, ei dobîndesc o dovadă de la
 hasne-agasi, pe care o duc lui madenkalfasi (mai mare
 peste mine) și primesc de la el altă dovadă, în care se
 arată că haraciul s-a plătit pentru tot anul. Amîndouă
 hîrutiile acestea le duc la mehtupci-effendi, logofătul cel
 dintîi al marelui vizir, sau logofătul de taină, care, după
 ce ia scrisorile celorlalți, dă o dovadă din partea sa că
 banii s-au plătit. Cînd capuchehaiele domnului înfățișează
 dovada aceasta vizirului cel mare, acesta poruncește să-i
 îmbrace cu cite un caftan și, împreună cu tefterdarul,
 scrie domnului o scrisoare prea plăcută cu acest cuprins :
 (după titlu) „*Banii pe care voi trebuie să-i plățiți în fie-*
care an s-au adus și s-au plătit deplin, în acest an fericit,
de către hasne-agasi trimis de noi și de către capuche-
haiele tale, care slujesc toată vremea la Poartă. Acum,
cu bine ! Fii din belșug binecuvîntat în toate și pîinea
preaînălțatului nostru împărat, stăpînul nostru cel sfînt,
să-ți priască. Am să te văd. Să faci tot asemenea și de
acum înainte în celelalte slușbe ale sultanului nostru,
punîndu-ți toate puterile, cu poala suflecată, dar să te
păzești să slujești strîmbătății sau să te pui împotriva
poruncilor ce ți se trimit și pașii tăi să fie statornici în
ascultare și credință. Pace ție ! Dată“ etc. Afară de tributul
 de fiecare an despre care am vorbit chiar acum, Moldova

trebuie să mai plătească la Bairam sau Paștele turcilor, drept peșcheș sau dar sultanului, 12 500 taleri împărătești, împreună cu două blăni, una de samur prețuind 1 500 taleri împărătești și alta de rîs ; sultanei valide, adică mamei împăratului, 5 000 de taleri și o blană de rîs ; pentru ceara lumînărilor din palatul împărătesc 6 000 ; pentru seul de trebuință la unsul corăbiilor de război 12 000 de taleri ; pentru cîzlar-agasi (mai marele eunucilor) 2 500 de lei¹ și o blană de samur ; vizirului 5 000 de taleri și o blană de samur de mult preț, pentru chehaia 2 500 de taleri și o blană de samur ; pentru tefterdar 1 000 de taleri, împreună cu o blană de samur ; lui reis-effendi 500 de taleri și o blană de samur. Celelalte daruri ce se împărțesc slujitorilor împăratului și vizirului : postavuri, mătăsuri și blăni mai proaste de samur (pe care le numesc *pacea*, pentru că sînt făcute din picioarele samurului), rareori fac mai puțin de 40 00 de taleri împărătești.

Pe deasupra, atunci cînd se face război cu leșii sau cu rușii, dacă vizirul poruncește să se facă pod peste Dunăre, sau să se adune cai pentru grajdul împărătesc sau pentru trasul tunurilor mari, sau să se dea zaherea, țara trebuie să se îngrijească de toate acestea. Dar toate cheltuielile se scad din haraci. Cînd se așază domnul nu se plătește totdeauna aceeași sumă de bani, ci se potrivește după lălocmia de bani a vizirului cel mare și după ambiția celui ce năzuiește la domnie. Dar este obicei să se plătească împăratului 25 000 de taleri, mamei sultanului 5 000, vizirului 15 000, chehaiei pe jumătate atîția. Tefterdarul dobîndește 1 000, reis-effendi 500 de taleri. Darurile pen-

¹ *Leonines* — monede olandeze în circulație la acea vreme.

tru ceilalți slujitori ai curții și pentru dregători, cum este bairam peșcheșul, adică darul de Paști, se urcă la 4 000 taleri. Ischimne-agasi, care îl duce pe domn la scaun, dobîndește un dar de 10 000 de lei. De multe ori toate cheltuielile acestea ajung la 300 000 de lei, pe care trebuie să-i dea țara, nu domnul din punga sa. Asemenea și înnoirea sau întărirea domniei se face cu cheltuială. Cum am pomenit mai sus, este un mucarer mic și unul mare. Cel mic este hiucm-firmanul sau firmanul de domnie, ce se plătește 25 000 de taleri, iar cînd vizirul este binevoitor domnului, și mai puțin. Dar mucarerul mare, prin care se înnoiește firmanul de domnie după trei ani, se face tot cu atîta cheltuială ca și punerea unui domn nou. Afară de aceasta, cînd un capugi-bașa sau alt slujitor de la curtea împărătească se trimite la domn cu vreo poruncă, nu se poate să plece fără să i se dea daruri.

CAPITOLUL AL XV-LEA

Despre boierimea moldovenească

Cine vrea să cerceteze de unde se trage boierimea moldovenească nu are trebuință să alerge, după pilda altor neamuri, la născociri îndoielnice și întunecate. Scriitorii greci și latini, pe care toți învățații lumii îi știu că sînt pricepuți, ne dau în privința aceasta lumina cea mai limpede. Pentru că noi credem că cineva ar putea să tăgăduiască că au fost soldați și cetățeni romani aceia pe care *Traian* — după ce a biruit pe regele *Decebal* și a nimicit țara dacilor — i-a strămutat în Dacia ca locuitori noi. Dacă ne-ar lipsi alte mărturii, numai faptul că *Adrian*, după moartea lui *Traian*, lăsînd barbarilor alte ținuturi asiatice, s-a oprit să părăsească Dacia, numai fiindcă se temea să nu ducă la pieire atîtea mii de cetățeni romani care erau acolo și încă ar fi destul pentru cititorul care cunoaște vremurile vechi ca să se încredințeze de adevărul lucrurilor, dacă și-ar aduce aminte și de obiceiul statornic la romani, după care nu era îngăduit să se primească cineva într-o legiune, dacă nu era cetățean și deci de neam

bun. De aceea noi socotim că e de prisos să ne împotrivim născocirii lui *Aeneas Sylvius*, care zice că Moldova ar fi fost numai un loc de scăpare pentru romanii surghiuniți. De altminteri n-a fost niciodată obiceiul ca să se socotească mărturia unui scriitor din vremea aceea mai prejos decît închipuirea și prepusul după bunul plac al altuia care a trăit o mie de ani mai tîrziu. Noi nu avem de gînd să vădăm mai pe larg în ce chip s-a păstrat neamul roman colonizat în Dacia atîtea veacuri de-a rîndul de la *Traian* și pînă în vremurile noastre. Vrem să facem acelora care mai au vreo îndoială o singură dovadă și anume că limba molodovenească, ce se potrivește mai mult decît oricare altă limbă cu cea romană, ne duce prea lămurit la strămoșii neamului nostru, fără ca cineva să mai poată tăgădui în vreun chip. Dar cu toate acestea noi nu cutezăm să spunem că neamurile boierești cele mai de frunte, vestite în zilele noastre în Moldova, ar fi întrecut în faimă pe altele la fel cu ele, atunci cînd romanii stăpîneau încă Dacia. Noi cunoaștem mult prea bine nestatornicia lucrurilor pămîntești și știm prea bine că *Dragoș*, descălecătorul Moldovei, nu a pus în locurile cele mai de cinste și în dregătorii ale trebilor politicești și ale oastei pe aceia care puteau să înșire nume cît mai multe ale înaintașilor lor, ci pe aceia care-i întreceau pe ceilalți în viteză și credință. Asemenea mai știm despre ei că în satele din Moldova, pustiite de năvălirile tătarilor, au așezat țărani goniți din Țara Leșească, iar satelor ridicate din nou de dînșii, fie că le-au adăugat numele lor, fie că — lucru mai de crezut — au luat satele ca semn al boieriei lor. Asemenea se știe prea bine că în vremea care a urmat —

cînd țările sîrbilor și bulgarilor au fost nimicite de puterea turcească și a căzut sub stăpînirea străină și cetatea de scaun a grecilor, multe din neamurile boierești cele mai de frunte ale acestor neamuri au fugit în Moldova, care, era locul de scăpare al tuturor în vremea aceea și pentru credința lor au dobîndit împămîntenirea și boieria. Asemenea s-a întîmplat și cu cîteva neamuri boierești ale tătarilor, care au fost luate ostatece în războaiele neconținute dintre sciți și moldoveni sau care din pricina gilcevilor dintre ei s-au plecat domnilor de bunăvoia lor, s-au creștinat și s-au socotit vrednice să slujească țara în dregătorii politice sau ale oastei. După aceea, cu deosebire în veacul din urmă, de cînd s-a început să se trimită domni în Moldova de la Țarigrad, aceștia își cumpărau robi cerchezi și abasieni (în vremea cînd nu erau încă domni și se aflau în Țarigrad) și după ce își arătau credința față de stăpîn, slujindu-i multă vreme, îi puneau mai întîi în slujbele curții domnești, iar pe urmă îi ridicau și în rîndul boierilor, care le aducea privilegiile nobilimii. Domnii au primit în rîndurile boierilor și vreo cîteva neamuri leșești, cu deosebire pe acelea care erau cele mai cu priință țării Moldovei, tot așa după cum, dimpotrivă, mulți moldoveni au fost primiți în boierimea leșească. Înmulțindu-se în felul acesta prea mult numărul boierilor, domnul a socotit să împartă boierimea în trei stări. În cea dintîi s-au pus boierii aceia pe care îi puneau domnul însuși în dregătoriile cele mai înalte ale țării sau urmașii lor. Rangul lor este cam același cu acela pe care îl au în Rusia *boiarii* față de ceilalți boieri mai de jos. În starea a doua stau curtenii sau oamenii de la curte, care au moștenit un sat

sau altul de la înaintașii lor. În starea a treia intră călărașii, care pentru folosul moșiilor ce li s-a dăruit de domni, trebuie să-l însoțească totdeauna la război cu cheltuiala lor. Cei din urmă sînt razeșii, pe care i-am putea numi mai bine țărani slobozi decît boieri. Ei sînt aproape la fel cu odnodvortzii ruși; nici ei nu au gospodării țărănești mari, ci locuiesc mai mulți laolaltă într-un sat și-și lucrează moșiile fie ei înșiși, fie cu slugile nămite. Neamurile boierești pe care istoria moldovonească le pomeneste de la început s-au păstrat toate și astăzi și, lucru de mirare, nici unul dintre neamurile vechi moldovenești nu a pierit de tot în atît de multe războaie și în atît de multe prădăciuni ale tătarilor, afară de un singur neam, al domnului moldovean — *Vasile Lupu Albanezul*, care era pe vremuri mai numeros decît toate celelalte, iar astăzi s-a stins de tot. Cu toate că unele dintre neamurile acestea au ajuns într-o sărăcie atît de mare că din 5 000 de gospodării pe care le aveau mai fiecare în stăpînire altădată, abia le-au mai rămas cîte vreo cinci, dar măcar neamul însuși s-a păstrat. Vrem să arătăm aici numele acestor neamuri și, fiindcă toate sînt deopotrivă între ele, le vom numi în rînduiala albașetului.

Abazeștii

Arbureștii

Asanii, care se trag din Asan, frate al lui Ioan, domn al Valahiei, pomenit de Choniates.

Arăpeștii

Bantașeștii

Bașoteștii

Bogdăneștii

Bubușeștii

Bălșeștii, două neamuri

Bouleștii

Buțurenii

Burguleștii

Cantacuzinii, greci după naștere, care se trag din Ioan
Cantacuzen, împărat la Țarigrad.

Cantemirii, care se trag din Tataria Crimeii.

Carabașeștii

Carpeștii

Catargieștii

Cerchezeștii, cerchezi

Ciaureștii

Ciobăneștii

Ciogoleștii

Clucereștii

Costăcheștii sau *Gavrileștii*

Costineștii, sîrbi

Chiriacheștii

Crupenscheștii, leși

Darieștii

Doniceștii

Drăgoșeștii

Drăceștii sau *Doneștii*

Fraticeștii

Găneștii

Ghengheștii

Goieneștii

Hăbășeștii

Hinceștii

Hăzăreștii

Hrysoverghii, grec, neam împărătesc
Isăceştii
Minuleştii
Micleştii
Mileştii
Mireştii
Movileştii. Din neamul acesta au fost cinci domni.
Motoceştii
Murguleştii
Năculeştii
Neculeştii, greci
Paladeştii, greci
Petralifii, greci
Pilateştii
Pisoschieştii, leşi
Prăjeştii
Racoviţeştii
Ruzii, greci
Ropceneştii
Ruseteştii, greci
Septiliceştii
Şoldăneştii
Şipoteneştii
Stirceştii
Sturzeştii
Tălăbeştii
Talpeştii
Tămăşeştii
Tenskii

Tautuleștii

Totoeștii

Tudorești, greci

Turculețeștii.

Țifeștii

Uricheștii

Virlăneștii

Zoreștii

Zorileștii

Odinioară era la moldoveni obiceiul — care trecînd vremea a dobîndit putere de lege — să nu se dea dregătorii oamenilor tineri, măcar de se trăgeau din neamurile cele mai de frunte, pînă nu-și dovedeau credința în alte slujbe mai mici și dacă nu ajungeau iscusiți îndeletnicîndu-se multă vreme cu acele lucruri. De aceea boierii cei mai mici, îndată ce fiii lor treceau de vîrsta copilăriei, îi dădeau să slujească pe la boierii din starea întii. Aceștia nu-i puteau însă folosi la altceva decît să slujească la masă și să străjuiască la ușă. După ce învățau, vreme de trei ani, obiceiurile curții și purtarea aleasă, boierul însuși îi înfățișa domnului și, prin rugămintea lui, dobîndea ca ei să fie primiți în rîndul cămărașilor divanului cel mare, de unde după un an îi schimba în divanul cel mic și de aici în spătărie. Dacă unul dovedea acolo cuget curat și purtare cinstită, ca să se poată trage nădejde de la el, atunci era primit printre slujitorii cămării mari. După ce mai treceau cîțiva ani, prin rugămintea altui boier (căci dacă părinții înșiși se rugau domnului pentru fiul lor se socotea lipsit de cinste), el ajungea postelnicel, adică postelnic mic;

dintre aceștia sînt doisprezece și poartă în mîini toiege albe și subțiri, cît ei de înalte, înaintea domnului. După ce dovedea domnului în această slujbă credință și îndemînare, atunci se folosea și în alte slujbe de taină ale curții, iar după ce-și petrecea în chipul acesta tinerețea, îl ridica mai întîi în starea a treia a boierilor și la urmă în starea cea dintîi. Dacă domnul afla că vreunul are virtuți deosebite, atunci putea să ridice chiar pe un boier din starea cea mai de jos, în răstimp de cîtiva ani, pînă la boieria cea mai înaltă. În zilele noastre, cînd semeția crește odată cu sărăcia, un boier cugetă că și-ar rușina starea, dacă ar trebui să slujească la alt boier. Dar pentru că ambiția nu-i îngăduie să-și ducă viața tras deoparte, el caută în fel și chip să fie primit dintr-o dată, cu mijlocirea rudeniilor sale, în rîndul slujitorilor de taină, care se numesc boiernași. Dar fiindcă starea aceasta este ca și o școală pentru cîrmuitori, din care se împlinește de obicei numărul boierilor mari, aproape că nu se poate spune ce ne-oameni ajung la locurile de cînte cele mai înalte. Din această pricină se întîlesc adesea, printre boierii din rangul cel mai înalt, oameni plini de trufie, semeți, îndărătnici și care nu numai că nu se pricep cum să se descurce în trebile țării, dar le lipsesc și năravurile bune și nu au deprinderea unei vieți cinstite, la care nu se găsește nimic vrednic de laudă, decît ce e bun la unul și la altul, dăruit de fire, și la care nu s-a venit în ajutor cu nici un fel de învățătură dinafără. Cu prilejul acesta socotim că nu este rău să povestim în ce chip boierește domnul pe boierii din Moldova. În ziua cea de pe urmă

a lunii decembrie, în ajunul prăznirii sfântului Vasile, la porunca spătarului cel mare toți boierii își lasă semnele boieriei lor în spătărie sau în divanul domnesc. A doua zi, adică în ziua cea dintîi a lui ghenar — cu trei sau patru ceasuri mai înainte să se crape de ziuă — se adună la curte toți boierii, atît cei care sînt în slujbă, cît și cei mazi-liți, și-l petrec pe domn în biserică la utrenie fără semnele boieriei lor, ca și cum ar fi scoși din dregătorii. După ce se isprăvește utrenia, domnul se duce în spătărie și se așază în scaun, iar toți boierii rămîn afară, în divanul cel mic. După aceea domnul poruncește cămărașului de taină să-l cheme la el pe postelnicul cel mare, dacă vroiește să-l lase în dregătoria sa ; de nu, atunci îl cheamă pe acela pe care a hotărît să-l pună în locul lui. Cînd intră acesta înlăuntru, domnul îi vorbește pomenindu-i slujbele făcute țării de către părinții săi sau de el însuși, îi arată pentru ce l-a dăruit cu această dregătorie, ori de ce i-o întărește din nou, îl îndeamnă să fie cu credință și de aci înainte, prin făgăduieli ori amenințări, și-i spune ce are de făcut. După aceea îi întinde un toiag de argint, pe care acesta luîndu-l, sărută mîna și poala hainei domnului și se trage puțin îndărăt ; apoi cămărașul cel mare îl îmbracă cu un caftan. Postelnicul cel mare își primește cel dintîi semnele dregătoriei sale (nu pentru că ar fi mai mare decît ceilalți, căci, după rînduială, el este al cincilea, așa cum s-a arătat mai sus, dar pentru că el are datoria să cheme înlăuntru pe ceilalți) și, îndată ce este întărit din nou, aduce înlăuntru, la porunca domnului, pe acela pe care domnul voiește să-l cîntească cu dregătoria logofă-

tului cel mare. După ce îi spune puține vorbe, domnul dă acestuia un toiag aurit ; iar postelnicul cel mare îi pune atunci pe umeri un caftan, îl ia cu blindețe de subsuoară și-l duce către domn, ca să-i sărute mîna și poala hainei. Aceeași slujbă o face postelnicul cel mare și celorlalți sfetnici și boieri de starea întîi, pe boierii de starea a doua îi cheamă înlăuntru și-i îmbracă cu caftan postelnicul al doilea ; pe cei de starea a treia, postelnicul al treilea ; dar pe aceștia din urmă nu-i îmbracă cu caftan, ci se întăresc numai la porunca domnului în dregătoriile lor. După aceea toți merg cu domnul la liturghie ; acolo, în biserică, boierii cei noi se așază pe la locurile celor scoși din slujbe ; iar cei scoși din slujbe rămîn cu ceilalți boieri în tinda bisericii. După ce se isprăvește liturghia, domnul poștește la masă pe cine voiește el ; către seară el dăruiește fiecărui sfetnic și boier de starea întîi cele două pahare de argint, cam de cîte două măsuri fiecare ; acelor de starea a doua cîte unul, pe care apoi le beau cu toții, pline cu vin, în fața domnului. Jupînesele boicrilor de starea întîi primesc în dar în aceeași zi, de la doamnă, cîte un pahar puțin mai mic. A doua zi boierii se adună din nou la curte, mulțumesc domnului pentru milostenia ce le-a făcut și fiecare îi trimite în dar, prin postelnic, cîte un cal de mult preț sau alt lucru frumos ce are fiecare.

Aceeași cinstire îi arată, în aceeași zi, doamnei, jupînesele boierilor, în sala cea mare a gineceului ei. În vremea cealaltă a anului domnii rar obișnuiesc să schimbe ceva în dregătoriile țării, cu toate că nimic nu poate să-i îm-

piedice să scoată din slujbe pe boierii vechi și să pună în locul lor pe alții noi, oricînd ar vroi. Dar fiindcă domnii s-au obișnuit să boicrească și să schimbe dregătorii o singură dată, la începutul anului, au hotărît pentru aceste ceremonii — poate din cinstire pentru vechiul obicei — acea vreme a anului pe care înaintașii lor au socotit-o cea mai potrivită.

CAPITOLUL AL XVI-LEA

Despre ceilalți locuitori ai Moldovei

Nu cred să mai fie vreo altă țară de mărimea Moldovei, în care să întâlnești neamuri atât de multe și atât de deosebite. Afară de moldoveni, ai căror strămoși au venit îndărăt din Maramureș, mai locuiesc în Moldova și greci, albanezi, sîrbi, bulgari, leși, cazaci, ruși, unguri, nemți, armeni, evrei și țigani cei cu mulți copii. *Grecii, albanezii, sîrbii și bulgarii* trăiesc slobozi în Moldova și parte se îndeletnicesc cu neguțătoria, parte slujesc cu leafă domniei. *Nemții, leșii și cazacii* sînt puțini, fie oșteni, fie slujitori la curte ; dintre leși, cîțiva au fost ridicați în rîndul boierilor. *Armenii* se socotesc supuși, la fel ca și *tîrgoveții și neguțătorii* din alte cetăți și tîrguri ale Moldovei și plătesc domnului aceeași dajdie. Ca și papistașii, ei au biserici tot atât de mari și la fel de împodobite ca și bisericile dreptcredincioșilor și își urmează slobozi legea lor. Asemenea și *evreii* se socotesc supuși ; ei trebuie să plătească o dajdie deosebită în fiecare an, mai mare decît aceea obișnuită. Nu au altă îndeletnicire decît neguțătoria

și să-țină hanuri. Pot să-și facă sinagogă oriunde voiesc, însă nu de piatră, ci numai de lemn. *Rușii și ungurii* au fost totdeauna în Moldova vecini. *Țiganii* sînt împrăștiați ici și colo în toată Moldova și nu află boier care să nu aibă în stăpînirea sa cîteva sălașe de-ale lor. De unde și cînd a venit acest neam în Moldova ? Nu știu nici ei înșiși și nici nu se găsește nimic despre dinșii în cronicile noastre. Toți Țiganii, din toate ținuturile, au același grai, care este amestecat cu multe cuvinte grecești și, pe semne și persienești. Ei nu au altă îndeletnicire afară de fierărie și zlătărie. Au aceeași înfățișare și aceleași năravuri ca și Țiganii din alte țări ; însușirile lor cele mai de seamă și ceea ce îi deosebește de alții sînt trîndăvia și furțișagul. Asemenea în Iași și în alte ȋrguri trăiesc mulți *turci*, care fac neguțătorie ; însă nicăieri nu le este îngăduit să-și cumpere moșii sau vreo casă la sat sau la ȋrg ; cu atît mai puțin să-și zidească moschei sau să-și facă rugăciunile la vedere după slujba lor religioasă plină de eresuri. Poarta turcească nu a stăruit vreodată să li se îngăduie aceasta. Deie domnul să tacă pe vecie !

Moldovenii adevărați sînt — afară de boieri, ale căror stări le-am arătat mai sus — fie ȋrgoveți, fie țărani. *ȋrgoveți* le zicem acelor ce trăiesc prin cetăți și prin ȋrguri ; *țărani*, acelor care locuiesc prin sate. Cei din ȋrguri nu sînt supuși nimănui decît domniei și-și plătesc dajdiile numai acesteia. Toți sînt meșteșugari. Rareori află un moldovean neguțător, pentru că semeția sau, mai bine zis, lenevia le este născută din fire, încît orice neguțătorie o socotesc lucru de ocară, afară de neguțătoria cu roadele pe care le dobîndesc de pe pămînturile lor. Și eu socot că aceasta

este pricina cea mai de seamă de nu se poate afla decît rareori un tîrgoveţ moldovean bogat şi în ţara noastră este neconţinut lipsă de bani, cu toate că se trimite peste hotare mai multe lucruri decît se aduc în ţară. Căci neguţătorii străini : turci, evrei, armeni şi greci, pe care noi avem obicei de-i numim *gelepi*, au apucat în mînă, din pricina trîndăviei alor noştri, toată neguţătoria Moldovei şi duc cirezi întregi de vite mari şi mici, pe care le cumpără în Moldova cu preţ foarte mic, la Stambul şi în alte cetăţi şi le vînd acolo de două sau de trei ori mai scump. Dar fiindcă celor mai înstăriţi dintre aceştia nu le este îngăduit să aibă în stăpînire nici pămînt şi nici case în Moldova, cei mai mulţi bani se trec în afară din ţară ; prea puţini din aceşti se mai întorc îndărăt peste Dunăre şi abia de sînt îndestulători ca să se poată plăti cu ei haraciul turcilor şi ca să se împlinească alte cheltuieli obşteşti. Ţărani moldoveni adevăraţi nu sînt deloc. Cei pe care îi aflăm se trag din ruşi sau din ardeleni sau ungurani, cum avem noi obicei să le zicem. Căci în veacul cel dintîi după descălecatul Moldovei *Dragoş* o împărţise toată între cei ce-au venit cu el, cînd a găsit ţara cea nouă pustie de locuitori¹. Dar fiindcă se părea că nu e cu dreptate ca un boier să muncească la alt boier (pentru că toţi cei

¹ Teza potrivit căreia *Dragoş* ar fi găsit în Moldova o ţară pustie este greşită. Aproape întreg teritoriul era locuit. Toponimia indică, pe acest teritoriu, continuitatea elementului autohton. Pentru unele regiuni — Vrancea, oraşele Baia, Siret etc. — există atestări documentare anterioare anului venirii lui *Dragoş*, în aceste locuri. În *Hronic*, Cantemir revine asupra acestei afirmaţii, întreaga lucrare propunîndu-şi să demonstreze tocmai continuitatea românilor în Dacia.

ce se trăgeau din sîngele lui Roman se socoteau boieri) și fiindcă neamul deprins cu armele se socotea prea bun pentru ca să fie folosit la lucrarea pămîntului, atunci urmașii lui *Dragoș* au fost nevoiți să aducă, cu învoirea domnului, oameni din țările învecinate — unde șerbia țăranilor era în obicei — și să-i așeze pe moșiile lor. Că lucrul acesta este adevărat, o dovedește însuși numele de țăran, care în graiul moldovenesc se zice *vecin*¹ și din care se vedește că aceia pe care armele moldovenești învingătoare i-au silit să muncească pămîntul au fost mai întii vecini. Tocmai din această pricină în Țara de Sus, cea dintii unde s-au așezat Drăgoșeștii, se află multe așezări țărănești; iar în Țara de Jos, unde s-au așezat mai în urmă, nu sînt alți țărani decît aceia pe care boierii din acest ținut i-au cumpărat cu bani din Țara de Sus și i-au adus pe moșiile lor sau aceia pe care i-au cumpărat dintre răzeșii care și-au înstrăinat moșia lor strămoșească din pricina sărăciei și care asemenea au fost siliți cu strîmbătate să-și pună grumazul în jugul șerbiei. De aceea lesne se poate vedea din ce stare este cineva, cînd un boier îl trage la judecată ca să i se supună șerb. Dacă pîrîtul poate să arate că înaintașii săi fie că au stăpînit înainte vreme vreo moșie (chiar de au pierdut-o din pricina sărăciei sau din pricina vremurilor tulburi), fie că au fost primiți în rîndurile călărașilor, curtenilor și aprozilor, atunci el este socotit om slobod. Căci nimeni nu poate dobîndi asemenea slujbe dacă nu e om slobod. Însă acela care nu poate face asemenea dovadă atuncea trebuie să rămînă în stăpînirea

¹ Era denumirea dată șerbilor.

boierului. Aceia care au fost aduși din Țara Leșească în mijlocul Moldovei și-au uitat, cu scurgerea vremii, limba lor și și-au însușit-o pe cea moldovenească; iar aceia care locuiesc la hotarul Podoliei vorbesc și astăzi leșește și rusește. Fiindcă unguriți au rămas neclintiți în legea lor papistăsească, și-au păstrat și limba țării lor: dar ei înțeleg cu toții și limba moldovenească. Toți, de orice neam ar fi, sînt siliți să muncească cu sîrguință pentru stăpînii lor; nu li se hotărăște dinainte cît să lucreze, ci stă la bunul plac al stăpînului să hotărască cîte zile trebuie să fie puși la muncă. Acesta nu poate să le ia cu sila banii sau dobitoacele. Oricît de mare ar fi bogăția pe care și-a agonisit-o un țăran, stăpînul său nu poate să-i ia nici o parte dintr-însa: dacă i-o ia cu sila, judecata îl osîndește s-o dea îndărăt. Iar dacă stăpînul vrea să-i facă strîmbătate, atunci îl bate pe țăran pînă cînd acesta îi dă de bună-voia lui ceea ce vrea să dobîndească boierul. După lege, el nu-l poate omorî pe țăran. Și dacă totuși îl omoară în vreun chip, atunci nu numai că stăpînul e osîndit la moarte, dar el trebuie să slobozească și muierea și copiii ucisului. Fiindcă nimeni nu are putere asupra vieții și morții vreunui moldovean; numai domnul are ¹. Un boier poate, ce-i drept, să vîndă un vecin moldovean, însă nu afară din satul în care acesta s-a născut. Dacă își vînde însă toată moșia, cu țărani cu tot, vînzarea aceasta se socotește dreaptă și se ține în seamă. Țăranul plătește atîtea

¹ Sistemul juridic descris de Cantemir este valabil pentru vremea lui. Într-o etapă anterioară judecata o făcea fiecare boier pe moșia sa, iar într-o epocă mai veche, în cadrul obștiilor, dreptatea o împărțea sfatul obștei.

dări, cîte voieşte domnia să-i pună ; la acestea nu se hotărăşte nici felul şi nici sorocul de plată. Eu i-aş socoti, desigur, pe ţăranii moldoveni că sînt cei mai nenorociţi ţărani din lume, dacă belşugul pămîntului, şi secerişurile bogate nu i-ar scoate din sărăcie aproape fără voia lor.

La muncă sînt foarte leneşi şi trîndavi¹ ; ară puţin, seamănă puţin şi totuşi culeg mult. Nu se îngrijesc să dobîndească prin muncă ceea ce ar putea să aibă, ci se mulţumesc să adune în jitniţe numai atît cît le trebuie pentru hrana lor vreme de un an sau, cum au ei obiceiul să zică, pînă la piinea cea nouă ; de aceea, cînd vine vreun an neroditor sau cînd o năvălire a vrăjmaşului îi împiedică să secere, sînt în primejdie să moară de foame. Dacă ţăranul are o vacă sau două, socoteşte că are destulă hrană pentru el şi pentru copiii săi, pentru că unele vaci dau 40 sau cel mai puţin 24 de măsuri de lapte pe zi. Iar dacă vreunul are 20 de stupi de albine, atunci el poate plăti lesne din venitul lor dările pentru tot anul. Fără să mai vorbim că fiecare stup roieşte, dacă vremea e după pofta ţăranului, în fiecare an alţi şapte ; şi este de ajuns ca fiecare stup să dea, cînd se taie, două sau mai multe măsuri de miere, căci fiecare măsură se vinde cu un taler. Cei ce locuiesc în munţi au oi, miere şi poame din belşug ; cei de la cîmpie au grîu, boi şi cai. Cel mai rău e de cei care au ca vecini pe tătari, pentru că aceştia nu numai că îi pradă de tot ce pot să apuce, dar şi săvîrşesc uneori — cu chip că pornesc asupra Lehie, cînd le este îngă-

¹ Din acest punct de vedere, Cantemir se situează pe poziţia marii boierimi care considera cu dispreţ că iobagii sînt săraci nu din cauza exploatării şi a lăcomiei boierilor, ci a lenei.

duit să treacă prin Moldova — cele mai mari prădăciuni, iau ostateci pe toți locuitorii de prin sate, pe care îi duc cu ei și-i vînd la Țarigrad, zicînd că sînt ruși. Asemenea năvăliri, ce-i drept, nu mai sînt de multă vreme îngăduite, fiind oprite de multe ori prin porunci date de sultan ; dar cine poate să se păzească aici de vicleșugurile tătarilor ? Cei mai norociți sînt aceia pe care soarta îi duce la Țarigrad, căci acolo capuchehaiele domniei pot să ia fără plată pe oricare moldoveam rob, oriunde ar da de el, și să-l slobozească.

Ceea ce am spus mai sus despre țărani vecini moldoveni nu se potrivește pentru locuitorii din trei ținuturi ale Moldovei, care, ce-i drept, nu țin de boierime, dar nu sînt supuși nici unui boier și fac la un loc un fel de republică¹. Cel dintîi este *Cîmpulung*, în ținutul Sucevei, împresurat de piscurile unor munți foarte înalți. Acest ținut are cam 15 sate, toate cu obiceiurile și judecățile lor deosebite. Uneori primesc și doi vornici trimiși de la domnie ; însă de multe ori îi gonesc afară din ținut, la cîmpie, cînd aceștia întărită cugetele locuitorilor și se bizuie pe întăriturile ce le-a dat lor firea. Nu se pricep la meșteșugul lucrării pămîntului cu sapa, fiindcă în munții lor nu au de fel țărini ; toată munca lor este păstoritul oilor. Plătesc o dajdie în fiecare an, însă nu atît cît le cere domnia, ci numai cît făgăduiesc ei domnilor ; iar această învoială o înnoiesc, prin trimișii lor, de cîte ori se așază domn nou peste Moldova. Dacă un domn vrea să se poarte mai aspru cu ei și să le pună biruri noi, ei nu stau mult la tocmăală,

¹ De fapt asociații de obștii libere țărănești.

ci cu toții nu mai vroiesc să le plătească și fug în părțile cele mai neștrăbătute ale munților. De aceea nici domnii nu au cerut de la ei mai mult decît au făgăduit ei să dea. Uneori, ațîțați de cîteva capete tulburi, s-au răzvrătit împotriva domnului și au trecut sub aripa leșilor, care înțîmplare a dat prilej unor cronicari leși să spună că Moldova plătea tribut Lehie. Dar oricine știe și însuși episcopul S. Piasecius, aduce mărturie, cu toate că îi stau împotrivă Dluș, Sarnicius și Orichovius, că Moldova, mai înainte de a cădea sub stăpînirea turcilor, avea învoieli de pace cu Lehia. După aceea însă, cînd Moldova a început să plătească haraci turcilor, leșii nici nu s-au gîndit măcar să o silească să treacă sub ascultarea lor, cu toate că unii crai ai lor au umblat în cîteva rînduri ca s-o aducă la slobozenia ei de odinioară.

A doua republică, dar mai mică, din Moldova este *Vrancea*, din ținutul Putnei, la hotarul Valahiei, înconjurat din toate părțile de munții cei mai sălbatici. Aici sînt douăsprezece sate și două mii de case și fiindcă se mulțumesc, ca și cei din Cîmpulung, cu păstoritul, locuitorii nu au știință despre plug. Asemenea și ei plătesc domniei în fiecare an o dajdie știută ; altminteri se țin de legile lor și nu primesc nici poruncile și nici judecători de la domnie. A treia este *Tigheciul*, în ținutul Fălciului, un codru aflat la hotarul cu tătarii din Buceag. Este pavăza cea mai tare a Moldovei între Prut și Basarabia. Locuitorii plătesc domniei în fiecare an o dajdie mică, toți sînt călărași sau călăreți. Înainte vreme erau o oaste de 8 000 de oameni ; dar acuma abia mai pot aduna la nevoie 2 000 ;

de altminteri întrec în vitejie pe toți ceilalți moldoveni, încît este și o zicală : „*cinci tătari din Crimeia prețuiesc mai mult decît zece tătari din Buceac ; cinci moldoveni biruie zece tătari din Crimeia, iar cinci codreni (pădureni, căci așa sînt numiți cei din Tigheci) bat zece moldoveni*“. Ceva mai mult am vorbit despre ei mai sus, în partea întâia a capitolului al cincilea.

CAPITOLUL AL XVII-LEA

Despre năravurile moldovenilor

În vreme ce încercăm să descriem năravurile moldovenilor (lucru despre care nimeni sau numai puțini străini au o imagine adevărată), dragostea ce avem pentru patria noastră ne îndeamnă pe de o parte să lăudăm neamul din care ne-am născut și să înfățișăm pe locuitorii țării din care ne tragem, iar pe de altă parte, dragostea de adevăr ne împiedică, într-aceeași măsură, să lăudăm ceea ce ar fi, după dreptate, de osîndit. Le va fi lor mai folositor dacă le vom arăta limpede în față cusururile care-i slutesc, decît dacă i-am înșela cu lingușiri blajine și cu dezvinovățiri dibace, încît să creadă că în asemenea lucruri ei se conduc după dreptate, în vreme ce toată lumea mai luminată, văzîndu-le, le osîndește. Din această pricină vroim să mărturisim curat că noi, în năravurile moldovenilor, în afară de credința cea adevărată și ospetie nu găsim prea lesne ceva ce am putea lăuda. Din toate cusururile obișnuite și pe la ceilalți oameni, au și moldovenii dacă nu prea multe, totuși nici prea puține. Năravurile bune sînt rare

la ei și întrucît sînt lipsiți de o adevărată creștere bună și de deprindere a năravurilor bune, va fi anevoie să găsim un om cu năravuri mai bune decît ceilalți, dacă firea cea bună nu i-a venit într-ajutor.

Trufia și semeția sînt muma și sora lor. Dacă moldoveanul are un cal de soi bun și arme mai bune, atunci el gîndește că nimeni nu-l întrece și nu s-ar da în lături să se ia la harță chiar și cu Dumnezeu, dacă s-ar putea. Cu toții sînt mai cu seamă cutezători, semeți și foarte puși pe gilceavă ; cu toate acestea se liniștesc lesne și se împacă iarăși cu potrivnicul. Vorba duel încă nu le este cunoscută. Tăranii trec rareori de la vorbe la arme, însă astupă gura semeață a potrivnicului cu ciomagul, cu bîta și cu pumnii. Asemenea fac și oștenii ; foarte rar trec de la sfadă la sabie și dacă, totuși, acest lucru se întîmplă vreodată, ei trebuie să ispășească cu pedepsele cele mai strașnice. Sînt glumeți și veseli ; ceea ce au în suflet le stă și pe buze ; dar, așa cum uită ușor dușmăniile, tot așa nu țin multă vreme nici prietenia. De băutură nu au prea multă greață, dar nici nu-i sînt plecați peste măsură. Desfătarea lor cea mai mare este să petreacă în ospete, uneori de la al șaselea ceas al serii pînă la al treilea ceas după miezul nopții, alteori și pînă ce se crapă de ziuă, și să bea pînă ce varsă. Atîta că nu au obicei să facă petreceri în fiecare zi, ci numai la sărbători sau cînd e vreme rea, iarna, cînd gerul silește oamenii să stea pe acasă și să-și încălzească mădularele cu vin. Rachiul nu-l iubește nimeni, afară de oștean ; ceilalți beau numai un pahar mic înainte de masă. Locuitorii Țării de Jos, de la hotarul cu Valahia, iubesc vinul mai mult decît ceilalți. Odată s-a iscat sfadă dacă moldo-

venii sau valahii sînt cei mai mari bețivi. Cei ce se luaseră la sfadă au mers pe podul de la Focșani (la hotarul dintre Moldova și Valahia), unde atîta s-au sfădit amîndoi cu paharele pînă cînd valahul a căzut jos de prea mult vin ce băuse. Drept plată pentru izbînda lui moldoveanul a fost dăruit de domnie cu boieria.

Arcul îl întind foarte bine, asemenea se pricep să poarte sulița ; dar totdeauna au izbîndit mai mult cu spada. Numai vînătorii poartă puști și moldovenii socotesc că e un lucru de ocară să folosească această unealtă împotriva dușmanului, la care nu ajungi nici prin meșteșugul războiului și nici prin vitejie. La începutul luptei sînt totdeauna foarte viteji, iar de-al doilea sînt mai moi ; dacă și după aceea sînt din nou împinși îndărăt, atunci rar mai cutează să înceapă a treia oară. Însă de la tătari au învățat să se întoarcă iar din fugă și cu acest meșteșug au smuls adesea izbînda din mîna dușmanului. Față de cei învinși se arată cînd blînzi, cînd cruzi, după firea lor cea nestatornică. Ei socotesc că este o datorie creștinească să ia viața unui turc sau tătar și pe acela care se arată blînd cu aceștia îl socotesc că nu este bun creștin. Ce gîndesc ei despre acest lucru, au arătat îndeajuns la pustiirea cea din urmă a Bugeacului cînd Petriceicu a năvălit în Basarabia după bătălia de la Viena.

Moldovenii nu cunosc măsura în nimic ; dacă le merge bine, sînt semeți, dacă le merge rău, își pierd cumpătul. Nimic nu li se pare anevoie la întîia aruncătură de ochi ; iar dacă se ivește ceva cît de cît să le stea împotrivă, atunci se zăpăcesc și nu știu ce să facă. La urmă, cînd văd că străduințele lor sînt zadarnice, se căiesc pentru ceea

ce au săvîrșit, dar prea tîrziu. De aceea nu putem face nimic alta, decît să punem pe seama osebitei și nemărginitei pronii că împărăția atît de mare și înfricoșată a turcilor — după ce răsturnase cu armele toată puterea românilor în Asia și o bună parte din Europa, Ungaria, Serbia, Bulgaria și alte nenumărate împărății și pusese stăpînire cu sila pe neamul cel mai înțelept — grecii — nu a fost în stare să silească un norod atît de prost și fără de putere să i se plece sub stăpînire, norod care a umblat de atîtea ori să lepede jugul pe care l-a primit de bunăvoie, dar și-a păstrat întreagă și nevătămată rînduiala sa politicească și bisericească.

De altminteri moldovenii nu numai că nu sînt iubitori de învățătură, ci chiar le e urîtă aproape la toți ¹. Chiar și numele meșteșugurilor cele frumoase și ale științelor nu le sînt cunoscute. Ei cred că oamenii învățați își pierd mintea și atunci cînd vor să laude învățătura cuiva, zic că „a înnebunit de prea multă învățătură. Despre lucrul acesta moldovenii vorbesc fără cuviință zicînd că „*învățătura este treaba popilor ; pentru un om de rînd este de ajuns dacă știe să citească și să scrie, să-și scrie numele, să-și treacă în condica lui un bou alb, negru și cu coarne, caii, oile și alte dobitoace de povară, stupii și orice alte lucruri de acestea ; toate celelalte sînt netrebuincioase*“.

¹ Această imputare făcută moldovenilor de rînd este nedreaptă. Condițiile social-politice au împiedicat răspîndirea învățaturii în rîndul maselor. În secolul al XVII-lea, învățămîntul căpătase oarecare extindere, prin înființarea unor școli, pe care, însă, nu le frecventau decît fiii boierilor și chiar dintre ei, un număr destul de mare își făceau studiile în Polonia.

Cu toate că femeile nu stau ascunse față de bărbați cu aceeași băgare de seamă ca la turci, cu toate acestea, dacă sînt cît de cît de neam bun, ies rareori afară din casele lor. Jupînesele boierilor au, ce-i drept, o înfățișare plăcută, dar cu frumusețea stau mult în urma nevestelor oamenilor de rînd. Căci acestea au chipul mai frumos, însă sînt în cea mai mare parte desfrîinate. Unele beau pe acasă mult vin ; dar în adunări rareori vezi o femeie beată : căci o femeie este socotită cu atît mai vrednică de cinste, cu cît mîncă și bea mai puțin la ospete. De aceea rar va vedea o cineva ducînd îmbucătura la gură sau deschizîndu-și buzele atît ca să i se poată vedea dinții ; ea își vîră îmbucătura în gură cît poate mai în taină. Ei nu socotesc nimic mai de ocară decît să se vadă părul unei femei măritate sau al unei văduve ; și se socotește fărădelege să descoperi la vedere capul unei femei. Dimpotrivă fetele socotesc că e rușine să-și acopere capul, chiar și cu pînza cea mai subțire, căci ele socotesc că a umbla cu capul gol este semnul curăției. Altminteri, obiceiurile sînt tot atît de deosebite, cît este de deosebit acru de la un ținut la altul al țării.

Locuitorii din Țara de Jos, de multă vreme obișnuiți să trăiască în război cu tătarii, sînt oșteni mai buni și de asemenea oameni mai minioși decît ceilalți : se răzvrătesc mai lesne și sînt mai nestatornici, iar dacă nu au un dușman dinafară cu care să se bată, sînt lesne ispitiți de lenevie ca să stîrnească o răzvrătire împotriva căpeteniilor, ba chiar și împotriva domniei însăși. Despre slujba religioasă știu puțin lucru. Cei mai mulți dintr-înși și aproape tot norodul de rînd crede că fiecărui om Dumnezeu îi hotărăște ziua morții ; iar înaintea acesteia nimeni nu poate să moară

sau să piară în război. Aceasta le dă o îndrăzneală așa de mare, încît se năpustesc uneori nebunește asupra dușmanului. Să omoare sau să prade un turc, un tătar sau un evreu socotesc că nu este păcat și cu atît mai puțin fără-delege. Cei ce locuiesc mai aproape de tătari pradă și omoară cu vrednicie ; și atunci cînd năvălesc în țara tătarilor, ei zic că n-au prădat, ci că și-au luat înapoi numai ce era al lor, fiindcă tătarii nu ar avea în stăpînire astăzi nimic afară de ceea ce au răpit cu sila de la strămoșii lor. Preacurvia este rară la ei. Însă tinerii socotesc nu numai că nu este rușine, ci că este de laudă să preacurvească în taină pînă se însoară, ca și cînd n-ar fi ținuți să asculte de vreo lege. De aceea la ei se aude adesea vorbindu-se în chipul acesta : „Fătul meu iubit ! ferește-te de furtisag și de ucidere, pentru că eu nu te voi putea scăpa de la spînzurătoare ; dar pentru împreunare neîngăduită, nu ai a te teme de vreo primejdie de moarte, cîtă vreme vei plăti banii la șugubinat (așa se cheamă acela care îi duce la femei desfrîcate)“. Chipul cu care primesc oaspeți străini și drumeți e vrednic de cea mai mare laudă ; căci deși foarte săraci din pricina învecinării cu tătarii, totuși nu se dau înapoi niciodată să dea mîncare și găzduire unui oaspe și-l adăpostesc fără plată timp de trei zile, împreună cu calul său. Pe străin îl primesc cu fața voioasă, ca și cînd le-ar fi frate sau altă rudenie. Unii așteaptă cu masa de prînz pînă la al nouălea ceas din zi și, ca să nu mînnince singuri, își trimit slugile pe ulițe și le poruncesc să poftească la masă drumeții pe care îi întîlnesc. Numai vasluienii n-au fama aceasta ; aceștia nu numai că închid casa și cămara în fața oaspetelui lor, ci se ascund cînd

văd pe cineva venind, se îmbracă în haine zdrențăroase, vin apoi în chip de calici și cer ei înșiși pomană de la străin.

Locuitorii din Țara de Sus se pricep mai puțin în ale războiului și nici nu sînt prea deprinși cu armele ; mai degrabă își mănîncă pîinea în sudoarea frunții și în liniște. Sînt înverșunați aproape pînă la eres în credința lor, de aceea se găsesc peste 60 de biserici din piatră numai în ținutul Sucevei, peste 200 de mănăstiri mari, clădite din piatră, în toată Țara de Sus, iar munții sînt plini de călugări și pustnici, care își jertfesc acolo, în liniște, lui Dumnezeu viața smerită și singuratecă. Furtișaguri nu se săvîrșesc decît puține sau deloc la ei. Totdeauna s-au arătat cu credință către domn, iar dacă s-au iscat și unele tulburări printre ei, aceștea au fost stîrnite numai de boierii din Țara de Jos. Asemenea și înainte de înșurătoare păzesc curăția și au năravuri bune — lucru prea rar în Țara de Jos. În trebile țării sînt mai vrednici decît ceilalți ; trebile casei le fac cel mai bine ; poruncile primite le împlinesc cu cea mai mare rîvnă, iar oaspeții îi primesc mult mai bine decît locuitorii din Țara de Jos.

Jocurile sînt la moldoveni cu totul altfel decît la celelalte neamuri. Ei nu joacă doi sau patru inși laolaltă, ca la franțuji și leși, ci mai mulți roată sau într-un șir lung. Altminteri, ei nu joacă prea lesne decît la nunți. Cînd se prind unul pe altul de mîină și joacă roată, mergînd de la dreapta spre stînga, cu aceiași pași potriviți, atunci zic că joacă *hora* ; cînd stau însă într-un șir lung și se țin de mîini așa fel că fruntea și coada șirului rămîn slobode și merg împrejur făcînd felurite întorsături, atunci acesta

se numește, cu un cuvînt luat de la leși „danț“. La nunți, înainte de cununie au obicei să joace în ogrăzi și pe ulițe în două șiruri, unul de bărbați, iar celălalt de femei. La amîndouă se alege o căpetenie, un om bătrîn și cinstit de toți, care poartă în mînă un toiag poleit cu aur sau unul pestriț, legat la capăt cu o năframă cusută frumos. La pasul cel dintîi una dintre căpetenii trage pe ceilalți, care trebuie să vină după ea, de la dreapta spre stînga, cealaltă îi trage de la stînga spre dreapta, astfel încît ajung să stea față în față ; după aceea se întorc spate la spate, apoi se învîrtesc fiecare șir în șerpuiți arcuite și, ca să nu se încurce, se mișcă așa de încet, încît mai că nu se poate vedea că șirurile se mișcă. În amîndouă șirurile fiecare își ia locul după rangul lui. Jupîneșele și jupînițele boierilor au locul după starea bărbaților și părinților lor. Totuși căpetenia are totdeauna locul cel dintîi, locul al doilea îl ia nunul, iar pe al treilea mirele. Aceleași locuri le iau în șirul femeilor nuna și mireasa, chiar dacă acestea sînt dintr-o stare mai de jos decît celelalte. Pînă la urmă, însă, cele două rînduri se amestecă și joacă roată, în așa chip că fiecare bărbat însurat ține de mîna dreaptă pe nevasta lui, iar holteii țin fiecare de mînă cîte o fată de seama lor și le învîrtesc împrejur. Uneori hora se învîrtește în trei colțuri, în patru colțuri sau în forma unui ou, după voia și iscusința căpeteniei. Afară de aceste feluri de jocuri, care se joacă pe la sărbători, mai sînt încă alte cîteva aproape un eres, care trebuie alcătuite din numerele fără soț 7, 9 și 11. Jucătorii se numesc „călușari“, se adună o dată pe an și se îmbracă în straie femeiești. În cap își pun cunună împletită din pelin și împodobită cu flori ;

vorbesc ca femeile și, ca să nu se cunoască, își acoperă obrazul cu pînză albă. Toți au în mîină cîte o sabie fără teacă, cu care ar tăia îndată pe oricine ar cuteza să le dezvelească obrazul. Puterea aceasta le-a dat-o o datină veche, așa că nici nu pot să fie trași la judecată, cînd omoară pe cineva în acest chip. Căpetenia cetei se numește stariț, al doilea primicer, care are datoria să întrebe ce fel de joc poștește starițul, iar pe urmă îl spune el în taină jucătorilor, ca nu cumva norodul să audă numele jocului mai înainte de a-l vedea cu ochii. Căci ei au peste o sută de jocuri felurite și cîteva așa de meșteșugite, încît cei ce joacă parcă nici nu ating pămîntul și parcă zboară în văzduh. În felul acesta petrec în jocuri necontenite cele zece zile între Înălțarea la cer a lui Hristos și sărbătoarea Rusaliilor și străbat toate tîrgurile și satele jucînd și sărînd. În toată vremea aceasta ei nu dorm altundeva decît sub acoperișul bisericii și zic că, dacă ar dormi într-alt loc, i-ar căzni de îndată strigoaicele. Dacă o ceată de acestea de călușari întîlnește în drum alta, atunci trebuie să se lupte între ele. Ceata biruită se dă în lături din fața celeilalte și, după ce fac învoieli de pace, ceata biruită este supusă celeilalte cete vreme de nouă ani. Dacă vreunul este omorît într-o astfel de încăierare, nu se îngăduie judecată și nici judecătorul nu întreabă cine a săvîrșit fapta. Cine a fost primit într-o asemenea ceată trebuie să vină de fiecare dată, vreme de nouă ani, în aceeași ceată ; dacă lipsește, ceilalți zic că îl căznesc duhurile și strigoaicele. Norodul lesne crezător pune pe sama călușarilor puterea de a izgoni boli îndelungate. Vindecarea o fac în acest chip : bolnavul îl culcă la pămînt, iar

călușarii încep să sară și, la un loc știut al cîntecului, îl calcă, unul după altul, pe cel lungit la pămînt începînd de la cap și pînă la călcîie ; la urmă îi mormăie la urechi cîteva vorbe alcătuite într-adins și poruncesc boalei să slăbească. După ce au făcut aceasta de trei ori în trei zile, lucrul nădăjduit se dobîndește de obicei și cele mai grele boli, care s-au împotrivit lungă vreme meșteșugului doftoricesc, se vindecă în acest chip, cu puțină osteneală. Atîta putere are credința pînă și în farmece.

CAPITOLUL AL XVIII-LEA

Despre obiceiurile de la logodnă și de la nuntă

După ce am arătat sufletul și năravurile moldovenilor, cititorul poftitor să știe nu va fi cu siguranță nemulțumit, dacă îi vom arăta pe scurt și obiceiurile de care țin aceștia seamă la logodne și la nunți. Moldovenii își însoară copiii la vîrsta la care trebuie să se facă, după legile bisericești, cununia. Însă se socotește că e rușine dacă o fecioară cere pe un bărbat ; iar obiceiul țării a statornicit că flăcăii trebuie să-și aleagă ei înșiși neveste și nu să-și aleagă părinții fetei ginerele. Drept aceea, dacă unui flăcău îi place o fată, atunci el trimite la părinții ei oameni pe care ei îi numesc, cu o rostire latincească stricată, pețitori, adică *petitores*. Aceștia iscodesc mai întîi pe departe gîndurile bătrînilor, ca să nu pățească rușinea să nu vrea părinții fetei. Dacă bagă de seamă însă că aceștia vor s-o dea atunci se duc cu toate rudeniile mirelui în casa fetei. Cel mai de frunte dintre pețitori, numit staroste, începe să rostească vorbele pe care vrem să le dăm aici, fiindcă aproape pretutindeni sînt la fel : „*Moșii și strămoșii părin-*

ților noștri, umblind la vînat prin codri au dat peste țara în care locuim noi acum și în țara asta trăim, ne hrănim și ne întărim cu laptele și mierea ei. Îmboldit de pîlda lor, măritul boier cutare, în vreme ce umbla după vînat pe cîmpii, prin codri și prin munți, a dat de o ciută, care, sfioasă și cuminte nu i-a îngăduit să-i vadă fața, ci a luat-o la fugă și s-a ascuns. Am pornit pe urmele lăsate de copitele ei, care ne-au adus pînă în casa aceasta ; de aceea voi trebuie sau să ne dați sau să ne arătați încotro a fugit vînatul pe care l-am gonit cu osteneală și sudoare din pustietăți". Acela ce rostește vorbele acestea mai adaugă încă vreo cîteva alte vorbe cu tîlc și înflorite, pe care le poate ticlui. Părinții răspund la început că în casa lor n-ar fi venit acest fel de vînat ; oaspeții s-au încurcat în urmele pe care au venit, ciuta ar putea fi ascunsă pe la vecini. Iar dacă pețitorii stăruie să li se arate vînatul, atunci se aduce o fată bătrînă, urîță și îmbrăcată în zdrențe și îi întreabă dacă aceasta e ciuta pe care o urmăresc. Pețitorii răspund : „nu" ! și adaugă că vînatul lor are plete bălaie, ochi de șoim, dinți ca șiragul de mărgele, buze mai roșii decît cireșile, trup ca de leoaică, pieptul ca de gîscă, gît ca de lebădă, degete mai netede decît ceara și fața mai strălucitoare decît soarele și luna. Dacă părinții tăgăduiesc din nou că un astfel de vînat s-ar fi arătat vreodată la ei, pețitorii le dau răspuns că ei au cei mai buni cîini de vînătoare, care nu i-au înșelat niciodată și care le au dat semnele cele mai adevărate că ciuta pe care o caută ei se află tăinuită aici.

La urmă, cînd pețitorii se laudă cu sila și cu armele, atunci părinții scot fata la iveală, împodobită după pu-

terile lor. Cînd o văd, pețitorii spun îndată că ea este ciuta căutată. Apoi cheamă un preot sau, dacă acesta este prins cu alte trebi, pe cei mai bătrîni dintre vecini și înaintea lor logodnicii își schimbă inecele. Isprăvindu-se aceasta, părinții ascund îndată fata și se întinde masă, la care, înainte să se scoale, se hotărăște ziua nunții.

Cînd mirii sînt copii de boieri, atunci nu se poate face nici logodna și nici binecuvîntarea preotului fără încuviințarea domnului și mărturia arhiereului. Prin aceasta de la urmă se caută să nu se facă vreo nuntă neîngăduită de legile creștinești și preoțești ; iar prin cea dintîi, să nu se unească mai de aproape prin această legătură mai multe neamuri boierești fără de voia domnului. Cînd se hotărăște vremea să se facă nunta, atunci rudeniile se adună în luna dinainte, după liturghie, atît în casa mirelui, cît și în cea a miresei, aduc lăutarii din locul acela, care mai întotdeauna sînt țigani și se ospătează în casă în cîntările din gură și din instrumente, ale acestora. După ce se ridică de la masă, fetele și alte femei cern făina aleasă pentru nuntă, din care pricină ziua aceasta este numită îndeobște ziua cernutului. Dacă se află în același tîrg sau în același sat casele celor logodiți, ori nu sînt mai departe una de alta decît cale de două sau trei zile, atunci ospățul de nuntă începe de joi în amîndouă casele și ține pînă sîmbătă. Duminica se strîng toate rudeniile mirelui ca să aducă mireasa și trimit înainte colăcari ca să vestească sosirea mirelui. Cei ce sînt adunați la casa miresei îi pîndesc în cale și caută să-i prindă înainte să ajungă la casa miresei. Ca să se ferească de acest lucru colăcarii folosesc de obicei cai foarte iuți. Dacă se întîmplă să-i prindă, cînd

este vorba de oameni din norod, îi leagă vîrtos și-i pun de-a-ndăratelea pe cal ; la cei de frunte, însă, pe aceștia îi impresoară prietenii miresei și îi duc îndată, cu chip că i-au robit, pînă la casa acesteia. Odată ajunși acolo, îi întreabă ce caută ? Ei dau răspuns că au fost trimiși să vestească război și că oștenii vor sosi curînd ca să ia cetatea. După ce spun acestea, îi duc înlăuntru și îi silesc să deșarte cîteva pahare cu vin și îndopați astfel cu vin, îi trimit îndată îndărăt cu cîtiva oaspeți ai miresei. Cînd aceștia văd că vine mirele, îi lasă pe colăcari — nu fără ocări — și se grăbesc spre casă. Dacă aceia care îl însoțesc pe mire pot să se ia după dînșii și să-i înhațe, atunci obișnuiesc să-i lege vîrtos și să-i ia cu ei. La urmă, cînd oaspeții celor două părți se adună în casa miresei, se pune la cale o întrecere de cai, hotărîndu-se o răsplată și anume : la oamenii de rînd, o năframă cusută frumos, iar la cei mai avuți, o bucată de pinză sau de mătase de bun preț. Apoi trimit înainte oameni care hotărăsc ținta și, după ce dau semn de pornire printr-unul dintr-înșii care fac strigare, aceia ce cred că au caii cei mai buni le dau pînteni. Învingătorul primește răsplata din mîna miresei, iar calul e împodobit cu o cunună de flori împletită meșteșugit. Spre seară, după vecernie, logodnicii sînt duși la biserică cu cît alai le stă în puteri, ca să primească binecuvîntarea bisericească. În mijlocul bisericii se așterne un covor, pe care stă la dreapta mirele, iar la stînga mireasa. În vreme ce stau acolo, li se pun sub amîndouă tălpile galbeni, iar la oamenii de rînd, lei prin care se înțelege că s-au lepădat de lume și că trebuie să calce în picioare măreția acesteia. Îndărătul lor stau nuna și nuna, ținînd două

luminări la fel de mari și de grele. În vremea aceasta preotul rostește rugăciunea obișnuită la cununie și le schimbă de trei ori inelele. După ce pune celor doi miri cununile pe cap, îi poartă prin mijlocul bisericii la fel ca la danț, în vreme ce cîntăreții înalță cîntarea obișnuită la acest prilej. În această vreme rudele împraștie printre cei din jur bani mărunți, nuci și hamei uscat, ca să arate prin asemenea pilde că se roagă lui Dumnezeu dătătorul de viață pentru rodnicia hameiului și a nucilor, iar de toate avuțiile și semețiile acestei lumi trebuie să se lepede. Preotul dă la urmă celor doi cununați să guste de trei ori pîine întinsă în miere, semn al dragostei și unirii veșnice. Și ca să dea prilej celor dimprejur să rîdă la această ceremonie voioasă, îi lasă pe miri să încerce de trei ori în zadar să apuce din îmbucătură. După ce se sfîrșesc toate, toți se întorc, în aceeași rînduială în care au venit, la casa miresei, a cărei față e acoperită cu o pînză subțire de mătase roșie, prinsă cu două bolduri, pe care la urmă, cînd mireasa e dusă la culcare, frații sau rudeniile miresei le infig în perete deasupra capului mirilor. În vremea aceasta mănîncă și bea, cîteodată pînă la al treilea ceas al dimineții. După acest ceas, bucătarii pun pe masă un cocoș fript cu pene cu tot ; unul dintre oaspeți se ascunde sub masă, cîntă cocoșește și vestește zorii zilei. Oaspeții dau după aceea bucătarului bacșiș și se ridică cu toții de la masă ; iar mirele, care își ține mireasa de mînă, se așază în mijlocul camerei. Apoi un diac citește cu glas tare foaia zestrei, iar toate aceste lucruri, care au fost puse într-o cameră deosebită ca să poată fi văzute de fiecare, sînt încărcate într-o căruță și duse acasă la mire. Apoi acela

care vorbește părinților miresei în numele ei pomenește nașterea, creșterea și toate celelalte binefaceri primite de la ei ; le mulțumește pentru toate și le cere binecuvântarea, pe care părinții i-o dau ei înșiși sau pun pe altcineva să i-o dea în numele lor și roagă pe Dumnezeu și pe îngerul lor păzitor să le dea celor cununați dragoste credincioasă și așternut nespurcat, iar la urmă le aduce paharul de despărțenie — care se numește paharul căii albe — lăsându-i apoi să plece din casa lor. Când dau să păsească peste pragul casei, îi opresc frații miresei sau, dacă aceasta n-are frați, frații părinților ei, cu sabia goală, pe care o înfig de-a curmezișul în stîlpii ușii. Mirele scapă de ei dîndu-le fie un cal, fie un alt dar pe care îl are la îndemînă. Mireasa se urcă singură (pentru că nu-i este îngăduit să ia din casa părintească nici o slugă) într-o căruță, însoțită de mama sau sora mirelui, și îl urmează pe bărbatul ei, care merge înainte. Când ajung la casa mirelui — după ce se mai deșartă încă vreo citeva pahare de vin — pe tineri îi duc nașii în odaia de culcare. Mirele se îngrijește cu multă luare-aminte ca a doua zi părinții miresei să nu afle nimic despre fiica lor ; pentru că aceștia trebuie să-și vadă fiica, împreună cu toți prietenii apropiați, a treia zi după nuntă, drum care se numește drumul cel mare, fiindcă acumă părinții pot să aibă parte — după cum se întîmplă — sau de multă cinste, sau de rușine. Căci, dacă fiica lor s-a aflat fecioară, nu numai că toate sînt bune, dar și părinții sînt ospătați cu o masă strălucită, la care, după ce mănîncă al doilea fel de bucate, se arată fiecăruia pe un taler cămașa cu semnele fecioriei, pe care toți obișnuiesc

să pună un mic dar. Dar aceasta se întâmplă numai la oamenii de rînd, căci la cei mai de sus nu pot să vadă cămașa decît socrii. Iar dacă fiica lor s-a făcut de ocară din pricina unei împreunări neîngăduite, mirele își adună a doua zi prietenii apropiați, cărora le arată că și-a găsit mireasa spurcată (cu acest cuvînt numesc ei femeile necinstite). Aceștia aduc pentru ea cea mai proastă căruță și, cu hamuri rupte, înhamă în locul cailor pe părinții ei și-i silesc cu bătaia să-și ducă înapoi acasă, ca pe o curvă, fiica așezată în căruță. Nimănui nu-i este îngăduit să împiedice acest lucru pe drum și dacă cineva ar cuteza să slobozească pe părinți, acela ar fi pedepsit nu numai cu bătaia, ci și de către judecător, ca un călcător al legii și al obiceiurilor țării. Bărbatul oprește toată zestrea ; și, dacă el a făcut cheltuiești cu nunta, le primește îndărăt, la porunca judecătorului, de la părinții care nu și-au păzit fata. Așa se întâmplă printre țărani cu oamenii aceia sărmani ; dar nu și printre boieri care își priveghează fetele mult mai îndeaproape, așa că nu li se poate întâmpla lesne asemenea lucru. Cînd află că fata lor s-a găsit spurcată, răscumpără necinstea fiicei lor cu o zestre mai mare în sate sau bani ; iar dacă ginerele nu se mulțumește în nici un chip cu aceasta, își iau fata acasă și dau mirelui slobozenie să se însoare cu alta.

Cînd domnul însuși este naș, atunci ospățul de nuntă se face la curtea domnească. Mirele primește din partea domnului un gugiuman la fel cu al domnului și un oal, iar la masă toată vremea stă de-a dreapta domnului cu capul acoperit. Toți slujitorii curții îl slujesc, ca și pe

domn ; iar cînd mirele se duce la biserică sau la casa sa, toată curtea domnească — cu țimbale și alte instrumente moldovenești și turcești — îl însoțește ca pe domnul însuși. A treia zi după nuntă mirele se duce împreună cu mireasa la domn și la doamnă ca să mulțumească pentru cîntea atît de mare ce li s-a făcut — dar fără să aducă daruri.

CAPITOLUL AL XIX-LEA

Despre obiceiurile de îngropăciune la moldoveni

Moldovenii își îngroapă morții după rînduiala bisericii răsăritene. Îndată ce moare cineva, se spală cu apă caldă și, înainte de a-i înțepeni mădularele, îl îmbracă cu hainele cele mai noi și cele mai bune pe care le-a avut ; se așază apoi trupul pe năsalie în mijlocul pridvorului. Trupul mortului nu se îngroapă chiar în ziua cea dintîi, ci se așteaptă pînă a treia zi, ca nu cumva să se socotească mort un bolnav căzut numai în nesimțire și să se îngroape de viu. Vecinii se adună cînd aud clopotele și își arată întristarea către rudele de sînge care stau în jurul mortului. În ziua sorocită pentru îngropăciune, toți vecinii se adună și-l petrec pe mort, după ce se isprăvește slujba la biserică, în vreme ce preoții merg înaintea lui, iar rudele în urmă. După ce se împlinesc datinele bisericesti, trupul mortului este îngropat în curtea bisericii. Iar cînd moare vreo căpetenie a oastei, atunci caii lui se acoperă cu pînză neagră

și hainele cele mai scumpe i se pun deasupra ; înaintea mortului este purtată o sulită de care atîrnă o sabie fără teacă și cu mînerul în jos. De o parte și de alta pășesc vreo cîțiva oșteni, îmbrăcați în zale și cu coifuri. Ei pun în ochii cailor zeamă de ceapă sau praf de pușcă, ca să se arate ca și cînd caii ar plînge în folul oamenilor moartea stăpînului lor. Trupul unui boier îl petrece de obicei domnul însuși, împreună cu toată curtea lui. Dacă mortul a fost unul dintre cei mai de frunte, atunci semnele dregătoriei lui sînt purtate înaintea năvăliei pînă la groapă ; iar după aceea sînt așezate în spătarie sau în divan. Locul său trebuie să rămînă gol măcar vreme de trei zile. Doliul nu este același pentru toți. Dacă moare un țaran, atunci feciorii lui trebuie să umble cu capul gol șase luni de-a rîndul, chiar dacă este în toiul iernii, și să-și lase să crească părul și barba ; nu pot să-și acopere cu nimic capul, chiar dacă au de mers cale cît de lungă. Altminteri același lucru îl făceau îndeobște și boierii vreme de 40 de zile de-a rîndul ; însă acuma au lepădat asemenea obiceiuri și se mulțumesc să îmbrace haină cernită și să-și lase părul să cadă în plete. Dacă a murit fratele unei fete de țaran, după obicei ea își taie o șuviță de păr și o atîrnă pe crucea ce se pune la groapa lui și poartă grijă un an întreg ca nu cumva să se piardă sau să cadă ; dacă se întîmplă totuși acest lucru, ea atîrnă iară o șuviță pe cruce. De obicei se adună cu toții în fiecare duminică la groapă vreme de un an și-și plîng morții. Cei bogați năimesc bocitoare, care știu felurite cîntece de jale, în care arată ticăloșia și de-

șartăciunea vieții, după cum se poate vedea din versurile acestea cu care fac de obicei începutul :

Cînt cu jale viața rea a lumii acesteia,

Cum se sfarmă și se rupe ca un fir de ață.¹

Apoi ele închipuiesc ființa celui mort ca fiind de față; îl întreabă tot felul de lucruri și spun că din ură pentru lumea aceasta nu vroește să răspundă la întrebările puse, dar, în cele din urmă, înduplecat de rugămințile rudelor, rostește cîteva cuvinte. Le dă învățătură ce trebuie și ce nu trebuie să facă și le spune că de aici înainte nu va mai vorbi cu dînșii și nici nu se va mai întoarce pe pămînt, fiindcă a și început să guste desfătările raiului, pe care Dumnezeu le-a gătit slugilor lui credincioase — și alte bazaconii de acestea de-ale femeilor limbute.

¹ În ediția latină Cantemir a tălmăcit versurile cu care se începe poemul filozofic *Viața lumii* de Miron Costin astfel :

A lumii cînt cu jale

Cumpîlta viață,

Cum se rupe și se taie

Ca cum ar fi o ață

Nu este exclus ca motivul acesta, care descinde în literatura cultă din lirica lui Ovidiu, să fi avut și o circulație populară. În nici un caz, forma utilizată de Cantemir, nu pare a indica o proveniență populară.

III

DESPRE CELE BISERICESTI ȘI ALE ÎNVĂȚĂTURII ÎN MOLDOVA

CAPITOLUL I

Despre religia moldovenilor

Lenevirea strămoșilor noștri este de vină că nu putem spune ce fel de religie au avut odinioară moldovenii, mai înainte ca soarele dreptății să fi răsărit pe cerul nostru. Iar dacă vroim să credem că dacii cei vechi se trăgeau din sciți — cum zic toți istoricii pe care îi cunoaștem — atunci se poate prepune, fără teamă că vom greși, că moldovenii s-au închinat la aceeași zei la care s-au închinat — după cum se vede din cele ce spun cronicile rusești — neamurile scite, cum sînt : *Peruna*, zeul tunetului, *Volos*, zeul dobitoacelor, *Pohrist*, zeul văzduhului, *Lado*, zeul veseliei, *Kupalo*, zeul secerișului, și alți zei ca aceștia, precum : *Oslado*, *Chorsa*, *Dașuba*, *Striba*, *Semargle* și *Mocosa*. Asemenea se vede că și românii, pe care nu i-a întrecut nici un alt neam cu eresurile, nu numai că nu au nimicît religia cea veche, ci dimpotrivă au mai sporit-o cu zei noi de-ai lor. Acest lucru îl va vedea lesne oricine își amintește că românii, ori de cîte ori supuneau o țară nouă, aduceau jertfe atît zeilor neamului biruit, cît și zeilor lor : ba

încă după ce au biruit Egiptul, muma cea roditoare a idolilor, au adus de acolo la Roma idoli de tot felul, cărora li s-au închinat de asemenea. Se mai adaugă la aceasta și credința tuturor celor ce se închinau la idoli că nu numai fiecare țară ar avea zeii ei, ci și că fiecare familie ar avea zeii casei și zeii păzitori, despre care credeau că le-ar purta o grijă deosebită și că cel ce nu se înțelege cu ei nu poate nici să-și stăpînească cu norocire țara sa și nici să trăiască în pace în casa lui. Nu se poate dovedi cu nici un fel de mărturii limpezi ale cronicarilor cam în ce vreme a încetat în Moldova eresul păgînesc și s-a primit legea cea creștinească ; cu toate acestea, pesemne că religia creștinească a fost adusă pe față în Dacia abia în vremea domniei lui *Constantin cel Mare*, fiindcă sub *Constantiu*, fiul lui *Constantin cel Mare*, amîndouă Daciile își aveau arhieriei lor, după cum arată tipicul soborului ținut la Sardes. Și se poate ca mulți daci să se fi plecat cu multă vreme înainte asupra învățăturii sîngerate a mîcenicilor, ca să urmeze steagul lui Hristos. În zilele noastre tot norodul ține de biserica creștinească a Răsăritului. Nu se îndoiește nimeni de slova credinței, nimeni nu se arată fără luare-aminte față de vreuna din porunci și nu face nimic din cele oprite de biserică. O erezie sau un eretic nu s-au arătat vreodată în Moldova și cu atît mai puțin s-ar fi putut răspîndi ¹. Poate că pricina este și că norodul nu

¹ D. Cantemir are în vedere faptul că românii ca popor nu au acceptat catolicismul și nici alte culte, cu toate încercările care s-au făcut. În același timp, dovedindu-se statornici în credința lor, și nu i-au împiedicat pe alții să-și exercite religia în care credeau, dovedind un spirit de toleranță exemplar.

a primit niciodată învățătură scolastică și cea vicleană a cleveților, ci a crezut că simplitatea Evangheliei și învățătura sfinților părinți bisericești sînt îndestulătoare pentru mîntuirea sufletului și fără școală. Nici o altă religie nu este mai urîită de moldoveni ca religia papistașilor, deși țin de ea aproape toți supușii moldoveni de neam unguresc, care au și un episcop al lor la Bacău. Adică ei spun că celelalte erezii se cunosc de la sine, iar îndepărtarea lor de la biserică cea adevărată se poate înțelege lesne ; papistașii însă sînt lupi îmbrăcați în piele de oaie (căci ei nu știu nimic despre alți papistași decît despre cei crescuți în biserică Răsăritului) ; iar papistașii le zic celor ce țin de biserică grecească uneori frați, alteori schismatici și ἀκέφαλον ¹ pentru că nu cinstesc capul văzut al bisericii, adică pe papa ; alteori îi numesc chiar eretici. De aceea se întîmplă că norodul cel prost abia poate să deosebească adevărul de înșelăciune, ca să se poată păzi de otrava ei. Pricina cea mai de seamă împotriva oricăror înnoiri, ca să vorbim în treacăt, pare că se află în statornicia cu care moldovenii s-au plecat totdeauna către biserică Răsăritului. Pentru că știe oricine a învățat istoria bisericii că țara ungurească și Transilvania, unde au locuit strămoșii noștri înainte de descălecatul Moldovei, nu s-au închinat niciodată scaunului de la Țarigrad sau grecesc, ci totdeauna scaunului de la Roma, de aceea toți locuitorii au și fost fii ai bisericii Apusului, înainte să fi răzbătut pînă acolo ereziile lui *Luther* și *Calvin*. Dar fiindcă urmașii

¹ *Acefali* — fără cîrmuitori.

lui *Dragoș* și-au păstrat totdeauna religia pe care au avut-o în vatra de unde au plecat (căci nu ni se spune nicăieri că ei ar fi părăsit biserica papistăască și ar fi trecut la biserica Răsăritului), dar credința lor nu se deosebește întru nimic de aceea a Răsăritului, se vede limpede că Apusul și nu Răsăritul s-a depărtat mai târziu de la credința creștinească cea adevărată. Dar să lăsăm acestea și să ne întoarcem la lucrul de care vorbeam.

Mărturisirea credinței sau crezul se folosește în slujba religioasă așa cum a fost alcătuit de către sfinții părinți la Sinodul de la Niceea, iar adăogirea papistăască „și de la *Fiul*“ se leapădă. Despre purcederea sfântului duh, ei cred întocmai ceea ce spune Ioan evanghelistul cu vorbele Mîntuitorului. Dar, după cum nu se vor să recunoască purcederea de la Fiul fiindcă Sfînta Scriptură nu zice nimic mai limpede, tot atît de puțin folosesc în slujba lor religioasă adăogirea lui Palama : „de la *Tatăl singur*“. Au șapte taine. La împărtășanie se țin după cele statornicite de Sfinții părinți *Vasile și Ioan Chrisostom*. Folosesc la aceasta pîine dospită și se împărtășesc în amîndouă chipurile, cu pîine și cu vin. Cinstesc icoanele sfinților, dar nu cioplite, ci zugrăvite, însă zic că numai lui Dumnezeu singur i se cuvine slujbă religioasă. Cred că sfinții n-au ajuns încă la mîntuirea desăvîrșită, ci că, împreună cu Pavel, ei așteaptă ziua de apoi, adică judecata cea de pe urmă ; mai cred că aceștia au totuși, în vremea aceasta în sufletele lor o nădejde neîndoită în mîntuire, care trezește în ei o bucurie nespusă, așa că pentru vredniciile lor nu le lipsește nimic. Nu recunosc purgatoriul, dar zic că păcatele mici pot fi iertate și după moarte prin rugăciunile bisericii

și cu pomeni. Citesc în biserică Sfânta Scriptură după tălmăcirea celor șaptezeci de tilmaci; ei leapădă Vulgata și toate celelalte tălmăciri. Postesc, în afară de miercurea și vinerea, de patru ori pe an la vremea rânduită, dar în postul cel mare de patruzeci de zile și în postul din zilele acele de la începutul lunii lui august închinare Sfintei Fecioare se înfrîncează să mănînce chiar și pește. Mai sînt unii care nu mănîncă nici luna carne, din prea mare eres, și care își așază ei inșiși și alte zile de post la praznicile sfîntului Atanasie, sfîntului Gheorghe și sfîntului Dumitru, și unele femei, măcar că nu îmbracă straie monahicești, fac jurămint de bunăvoie să nu mănînce carne toată viața lor. Altminteri norodul — și, la noi în Moldova, ca și în alte țări pe care știința nu le-a luminat încă — este foarte plecat spre eres și încă nu s-a curățat desăvîrșit de necurăția cea veche, încît se mai închină și acuma în poczii și cintece, la nunți, îngropăciuni și alte întîmplări știute, la cițiva zei necunoscuți și care se vede că se trag din idolii cei vechi ai dacilor. Așa sînt *Lado* și *Mano* (a), *Zîna* (b), *Drăgaica* (c), *Doina* (d), *Heiole* (e), *Stahia* (f), *Dracul din tău* (g), *Ursitele* (h), *Frumoasele* (i), *Sinzienele* (k), *Joimărițele* (l), *Paparuda* (m), *Chiralesia* (n), *Colinda* (o), *Turca* (p), *Zburătorul* (q), *Miazănoapte* (r), *Striga* (s), *Tricolici* (t), *Legătura* (u), *Dezlegătura* (v), *Farmec* (w), *Descîntec* (x), *Vergelat* (y) și multe asemenea.

[NOTĂ]

a) Se obișnuiește ca numele lor să fie pomenit de babe, mai cu seamă la nunți; de aceea se poate presupune că prin ele trebuie să se înțeleagă *Venus* și *Cupido*, ca păzitori ai dragostei de nuntă.

b) Acest cuvînt ar putea să se fragă din numele Diana. Totuși rareori se vorbește despre -ea singură, de obicei se vorbește de mai multe; le zic Zîne și le socotesc niște fecioare frumoase, care dăruiesc frumusețe.

c) După cum se vede, prin ea o înțeleg pe Ceres. Căci în acea vreme a anului cînd încep să se coacă semănăturile, toate fetele țăranilor din satele învecinate se adună și o aleg pe cea mai frumoasă dintre ele, căreia îi dau numele de Drăgaica. O petrec pe ogoare cu mare alai, o găsesc cu o cunună împletită din spice și cu multe basmale colorate și-i pun în mîini cheile de la jitnițe. Drăgaica aceasta împodobită în acest chip se întoarce de la cîmp spre casă cu mîinile întinse și cu basmalele fluturînd în vînt, de parcă ar zbura, și cutreieră toate satele din care s-a adunat lume. s-o petreacă cîntînd și jucînd laolaltă cu toate tovarășele ei de joc, care o numesc foarte des sora și mai-marea lor în cîntecele alcătuite cu destulă iscusință. Fetele din Moldova doresc din toată inima să aibă parte de această cînstire sătească, deși în cîntecele lor spun mereu, după datină, că fata care a întruchipat Drăgaica nu se poate mărita decît abia după trei ani.

d) Se vede că acesta a fost numele obișnuit la daci al lui Marte sau al Belonei, căci cu el încep toate cîntecele în care se cîntă faptele războinice și moldovenii îl folosesc îndeobște ca să-l pună înaintea cîntecelor lor.

e) Acest nume îl folosesc de obicei în cîntecele de jale. dar nu ca o strigare, ci în așa chip, că s-ar părea că vor să arate prin el o ființă știută.

f) Ei își închipuie că aceasta ar fi o femeie uriașă care străjuiește și e stăpîna caselor vechi și părăsite, mai cu seamă a celor zidite sub pămînt, și de aceea și a comorilor.

g) Așa numesc ei duhurile rele, despre care cred că își au lăcașul în apă.

h) Ei cred că acestea ar fi două fecioare, ce se află de față la nașterea oricărui copil și care îi dăruiesc, după voia lor, însușiri sufletești și trupești și îi hotărăsc de la început toată norocirea și toată năpasta ce va întâmpina în viață.

i) Ei le socot pe acestea nimfe ale văzduhului, care îndrăgesc adesea pe feciorii cei tineri și frumoși. Când pe un flăcău îl lovește deodată slăbănogirea sau damblaua, ei dau vina pentru boalele acestea pe Frumoase și zic că în chipul acesta ele se răzbună atunci când dragostea li s-a schimbat în ură și furie, fiindcă cel ce le era drag nu le-a dat ascultare.

k) Acesta este numele sfintului Ioan Botezătorul. Ei cred că în ziua când se prăznuiește acest sfânt soarele nu-și străbate drumul său drept înainte, ci într-o linie tremurată. De aceea toți țaranii moldoveni se scoală în acea zi înaintea zorilor și privesc cu ochi mari răsăritul soarelui și cum ochiul nu suferă prea mult această lumină și, din pricina ei, începe să se zdruncine și să tremure, ei pun pe seama soarelui tremurătura pe care o simt în ochi și se întorc voioși acasă, după ce au făcut această încercare.

l) Așa le numesc pe femeile despre care zic că umblă în joia verde, dis-de-dimineată, și dacă dau de o femeie dormind, fiindcă în Moldova se face de obicei în toate casele focul la vremea aceea, o pedepsesc să fie de atunci încolo trîndavă la tot lucrul de peste an.

m) În vremea verii, când semănăturile sînt primejduite de secetă, oamenii de la țară îmbracă o copilă mai mică de zece ani cu o cămașă făcută din frunze de copaci și buruieni. Toate

celelalte copile și copiii de aceeași vîrstă o urmează și se duc jucînd și cîntînd prin împrejurimi; iar oriunde sosesc, babele au obicei de le toarnă apă rece în cap. Cîntecul pe care-l cîntă este alcătuit cam așa: „*Paparudo! sui-te la cer, deschide-i porțile, trimite de acolo ploaia aici, ca să crească bine secara, grîul, meiul și attele*“.

n) Se potrivește cu strigarea creștinilor în rugăciunea lor „*Kyrie eleison!*“ de unde se și trage. Stăpînul casei are obicei să facă la 5 ianuarie, în ajunul Bobotezei, o cruce de lemn, pe care o învelește cit mai frumos cu pînză albă sau cu pînză de borangic și catifea, cum poate fiecare, după averea lui, iar după vecernie ca într-un alai, petrecuți de o droaie de copii, o poartă prin toate casele, unde strigă foarte des cuvîntul *Chiraleisa*.

o) Aceasta aduce cu *Calendis* ale romanilor și se prăznuiește îndeobște la începutul fiecărui an nou, atît de către oamenii de rînd, cit și de boieri, cu datini deosebite.

p) Este un joc închipuit în vremurile vechi din ură împotriva tîrceilor. În ziua de Crăciun se pune cuiva o căpășină de cerb cu coarne mari, de care se leagă o mască făcută din fișii de pînză colorată și atît de lungi încît acoperă și picioarele celui care o poartă. Peste acesta se așază altul, care se face un bătrîn ghebos, și așa străbat toate ulițele și casele, jucînd și cîntînd, cu o mulțime de lume după ei.

q) Însemnează cel ce zboară. Ei zic că este o nălucă, un om tînăr frumos, care vine noaptea la fete mari, mai ales la femeile de curînd măritate și toată noaptea săvîrșește cu dinsele lucruri necuviințioase, cu toate că nu poate fi văzut de ceilalți oameni, nici chiar de cei care îl pîndesc. Iar noi am mai auzit că unii

bărbați însurați mai inimoși au prins asemenea zburători și, când au aflat că sînt făpturi cu trup ca și alții, i-au pedepsit cum li se cădea.

r) Se numește miazănoapte și zic că este o nălucă, care umblă pe răspîndii de drum de la asfințitul soarelui și pînă la miezul nopții, luînd înfățișare de animale de tot felul, pierind apoi iarăși.

s) Se trage de la cuvîntul grecesc στρογγυλὴ și la moldoveni are același înțeles ca și la romani, adică zic că e o vrăjitoare bătrînă care omoară copiii noi născuți, pe neștiute, cu meșteșug drăcesc. Acest eres este răspîndit cel mai mult la ardeleni. Ei zic că, atunci cînd umblă Striga, găsesc copiii înăbușiți în leagăne, fără să fi fost mai înainte bolnăvi. Dacă au prepus pe vreo femeie bătrînă, atunci o leagă de mîini și de picioare și o aruncă într-un rîu. Dacă se duce la fund, atunci zic că e nevinovată ; iar dacă plutește deasupra apei, atunci zic că e destul de vinovată și o ard de vie, fără să mai facă cercetări, în vreme ce bătrîna strigă în zadar că e nevinovată, pînă își dă duhul.

t) Este întocmai ceea ce la franțuji înseamnă *le loup garou* *. Ei zic că cu meșteșugul vrăjilor oamenii se pot preface în lupi și alte fiare sălbatice și că pot să-și însușească în așa chip firea acestora, că pot să se năpustească asupra oamenilor și dobitoacelor și să-i sfișie.

u) Aceasta, zic ei, ar fi un fel de fermecătură cu care se poate opri mirele să se împreuneze cu mireasa lui în noaptea nunții. Asemenea ei zic că tot așa pot să oprească lupii și alte fiare sălbatice să facă stricăciune la oi și la alte dobitoace.

* Vrăjitor care travestit în lup cutreieră în timpul nopții cîmpiile.

v) Este slobozirea de fermecătura dinaintea a mirilor, care se poate dobîndi, cum zic ei, prin alte mijlociri de vrăji mai puternice.

w) Este o vrajă obișnuită la țărani, prin care femeile, după cum își inchipuie ele, fac să se apropie de ele iubitul lor sau pot să-l facă să innebunească pe cel care le este lor urît.

x) Acesta este alt fel de vrajă cu care ar trebui să se vindece toate bolile ce nu sînt de moarte.

Vreau să povestesc aici ceva ce-am văzut eu însumi în patrie. Cămărașul cel mare al răposatului meu tată avea un cal de mare preț, care fusese mușcat pe cîmp de un șarpe și i se umflase într-atît trupul, că nimeni nu mai trăgea nădejde să scape. A chemat o vrăjitoare bătrînă, care a poruncit stăpînului calului să caute un izvor și să aducă din apa aceea neîncepută, cît o putea mai degrabă. Pentru că el voia să trimită pe o slugă ca să aducă apă, vrăjitoarea cea bătrînă i-a zis că nu trebuie să facă în așa chip, că stăpînul trebuie să se ducă el însuși să ia apă, dacă voiește să-i scape calul cu viață. În cele din urmă tînărul i-a dat ascultare și a adus babei un ulcior mare cu apă. Apa aceasta a descîntat-o cu un descîntec neînțeles și i-a dat tînărului să bea. El n-a făcut prea bucuros ce i-a poruncit, fiindcă adusese prea multă apă. După ce a băut-o, îndată a văzut cum calul său, care zăcea la pămînt, aproape mort, nu departe de el, își venea în fire iarăși, însă el se umfla și îl apucase niște dureri de nesuferit. După ce baba a mai descîntat o dată, într-un sfert de ceas s-a însănătoșit și calul, iar tînărul a vărsat apa, fără să-i lase vreo urmă de durere sau de boală. Altă babă a vindecat pe de-a-ntregul în cîteva zile un grajd întreg de cai, care se umpluse de rîie — cu

toate că se afla la o depărtare de trei zile de drum — prin descăn-
tece pe care le-a rostit deasupra unui smoc de păr de cal.

y) Este un fel de ghicire prin care moldovenii, punînd niște
nuiiele într-un chip știut în noaptea dinspre întii ianuarie, se încu-
metă să ghicească toată norocirea și năpasta pe care le va aduce
anul întreg. La aceasta mai au trebuință și de linte, fasole și
oale pe care le așază una sub alta cu o rînduială știută.

CAPITOLUL AL II-LEA

Despre tagma bisericească

Privegherea dinafară asupra bisericii Moldovei cade în seama domniei însăși, care ia aminte cu rivnă și cu multă grijă că purtarea și învățătura fetelor bisericești să se potrivească cu temeiurile credinței; ca nici unul dintre dișșii să nu se abată din calea adevărului și să nu ascundă inimă de lup sub piele de oaie; nici păstorul să nu poarte grijă pentru turma sa sau să fie o pildă rea. Grija pentru cele duhovnicești, adică îndrumarea sufletelor pe calea Domnului, este încredințată mitropolitului, care cercetează — ca un păstor credincios și slujitor treaz al Domnului său — bisericile de sub ascultarea lui, le asază arhieriei, care nu prea au învățatură, dar sînt plini de duh sfînt, și care nu nesocotește nimic din ce i se pare că este de trebuință pentru hrana și mîntuirea turmei sale. Dar fiindcă, după ce s-au înmulțit locuitorii din Moldova, lucrul acesta a ajuns prea greu ca să poată să-l împlinească un om singur, pentru înlesni-

cea mitropolitului s-au mai făcut în Moldova încă alte trei scaune arhieresti, unul la *Roman*, altul la *Rădăuți* și al treilea la *Huși*; dar numele de episcop s-a dat numai vlădicilor de la Rădăuți și de la Huși. Cel de la Roman a fost numit arhieru și i s-a îngăduit să poarte la slujba bisericească mitra arhierască, dar el nu este mai mare peste ceilalți episcopi, nu are decît înțietate. Mitropolitul moldovean a fost uns de patriarhul din Țarigrad, de cînd s-a așezat scaunul său pînă în vremea soborului de la Florența. Pentru că mitropolitul era pe atunci un om de rînd și nu cunoștea bine Sfînta Scriptură, precum și ca să-și păstreze cîntea ce i-o dădea cel de al șaptelea scaun, precum și alte cinstiri pe care i le făgăduise papa, a semnat, împotriva vrerii solului trimis cu el de Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, toate hotărîrile greșite și amăgitoare ale soborului, dar după ce s-a isprăvit soborul, nu a mai cutezat să se întoarcă în Moldova; de aceea Marcu, arhierul din Efes, a dat Moldovei ca mitropolit pe un arhidiacon bulgar de neam, om foarte vestit pentru smerenia și credința lui; iar pentru că și patriarhul de la Țarigrad se dăduse de partea potrivnică, i-a poruncit să ceară întărirea sa totdeauna de la patriarhul din Ohrida. Și, începînd de-atunci, mitropolii Moldovei au luat obiceiul să ceară totdeauna pînă la începutul veacului trecut hirotonisirea de la patriarhul din Ohrida. Dar cînd a luat domnia Vasile Lupu și a cerat să orînduiască trebile țării pe care le-a găsit încurcate, parte din pricina lenevirii înaintașilor săi, parte din pricina tulburărilor dinăuntru, atunci Partenie, pe vremea

aceea patriarh de Țarigrad, i-a trimis scrisoare alcătuită în chipul acesta :

„Noi dăm de știre măriei-tale să afle că biserica moldovenească era odinioară sub ascultarea bisericii Răsăritului, aceasta fiind muma cea bună și dreaptă a tuturor creștinilor, iar mitropolitul ei, ca toți ceilalți, era uns de scaunul sobornicesc de la Țarigrad. Veacuri la rînd a rămas sub această ascultare, pînă în vremea domniei lui Ioan Paleologul, cînd patriarhul mincinos Mitrofan a semnat hotărîrile soborului bisericesc din Florența, zdruncinînd credința tuturor iubitorilor credinței celei adevărate în scaunul sobornicesc cel mai dintîi de la Țarigrad. Dar fiindcă uneltele și aceia care au stîrnit această molimă rea au fost dați la o parte din cale curînd după aceste tulburări, iar sfînta biserică a lui Dumnezeu, mireasa mirelui cel nevinovat, a fost adusă iarăși la pacea ei de odinioară, în faima ei cea de mai nainte, asemenea s-a dat în lături orice pricină de prepus ; de aceea mai cu seamă este desăvîrșit lipsit de cuviință ca biserica moldovenească, socotită totdeauna unul dintre măduarele cele mai glase și mai de frunte ale bisericii Răsăritului, să nu dobîndească sfințirea de la scaunul cel mai înalt, ci de la cel mai de jos. De aceea puținătatea noastră și tot soborul cel sfînt se roagă prea plecat de măria-ta să îngăduie ca un mădular atît de ales al bisericii să se lipească iarăși de scaunul mai cinstit și să poruncești ca mitropolitul Moldo-Valahiei (așa numesc grecii Moldova), așa cum

*era obiceiul înainte vreme, să ceară ungerea de la scaunul nostru cel pravoslavnic de patriarh — lucru întru lauda Domnului și slava maicii noastre, biserica cea ade-vărată, iar pentru noi va fi o pricină de bucurie veșnică.**

Vasile (Lupu), înduplecându-se de această scrisoare a patriarhului și a soborului, porunci să nu se mai ungă de atunci încolo mitropolitul Moldovei de nimeni în afară de patriarhul de la Țarigrad. Și porunca aceasta a întărit-o, puțină vreme după aceea, soborul bisericesc ce s-a făcut la Iași, chiar sub acest domn, împotriva iconoclaștilor și a altor eretici din acele vremuri, cu glasul și iscălitura tuturor patriarhilor și chiar al celui de la Ohrida. Altminteri mitropolitul Moldovei i se arată în biserică Răsăritului o cinstire cu totul deosebită, care nu se arată altora. El nu poartă, ce e drept, numele de patriarh, dar nici nu ascultă de vreunul, căci cu toate că este uns de patriarhul de la Țarigrad, totuși nu poate fi așezat sau scos din scaun de către acesta și nici nu trebuie să aștepte ψῆφον¹, ca toți ceilalți mitropoliți, bisericii celei mari țarigrădene.

După ce a dobândit întărirea domniei, trei episcopi ai Moldovei împlinesc punerea mîinilor deasupra capului și dau de știre patriarhului printr-o scrisoare că cutare și cutare om cucernic, cu frica lui Dumnezeu și învățat, s-a ales cu ajutorul sfintului duh și nu în alt chip care să atîrne de vrerea omenească. Același lucru îl face și

¹ Vot,

domnul printr-o scrisoare osebită către patriarh și-l roagă să întărească în slujba aceasta, prin binecuvîntarea sa, pe cel așezat în scaun ; la care lucru patriarhul nu poate să se împotrivească în nici un chip și trebuie să urmeze intru totul vrerea domnului. Afară de aceasta, el mai este de tot slobod de dajdia care se plătește patriarhului sub numele de $\kappa\omicron\iota\nu\acute{o}\tau\eta\tau\omicron\varsigma \kappa\alpha\iota \beta\omicron\eta\theta\epsilon\iota\alpha\varsigma^1$; asemeni nici o lege nu-i poruncește să întrebe pe patriarh despre lucruri care s-au săvîrșit sau se vor săvîrși în biserica moldovenească ; dimpotrivă, el are tot așa de multă slobozenie în biserica sa ca și patriarhul din Ohrida în a sa. Cu toate că mitropolitul stă la un loc de cînte atît de înalt, totuși el nu poate nici să așeze și nici să scoată din scaun pe vreunul din arhieriei săi, căci numai domnul poate să cîntărească felul de viață și învățătura acelor care ar putea să fie aleși și să cerceteze pricinile celor ce trebuie să fie scoși din slujbă, precum și să hotărască. Căci domnia a luat pe seama ei toate acestea ; numai binecuvîntarea după canoanele statornicite de apostoli a lăsat-o în grija mitropoliților. În schimb nici domnul nu poate să schimbe, să adauge sau să scoată ceva în trebile duhovnicești fără încuviințarea mitropolitului, cu toate că el cîrmuiește ca stăpîn singur peste toți supușii săi. Această rînduială n-o țin decît domnii cei evlavioși. Căci, dacă domnul nu cîntește credința, atunci nici o lege nu poate să-l îngrădească. Iar cînd e vorba de vreo

¹ Împărtășire și ajutor.

ucidere și domnul osîndește pe oarecine la moarte, slujba mitropolitului nu este alta decît sau să întărească sau să îndrepteze înaintea divanului judecata domnului după lege, iar domnul, ca bun creștin și iubitor al dreptății, îngăduie aceasta.

Arhieriei își împlinesc fără vreo împotrivire din partea cuiva slujba în eparhiile lor, așază în slujbă preoții de sub ascultarea lor și, dacă aceștia săvîrșesc vreo ticăloșie, îi scot din slujbă fără să aibă milă ; și nimeni nu se împotrivesc la aceasta. Totuși ei nu au dreptul să așeze și să scoată din slujbă pe stareți și arhimandriți, fiindcă pe aceștia îi judecă numai divanul domnesc. Pentru greșeli mai mici, fiecare se pedepsește de către mai marele său : diaconul de preot, preotul de protopop, ieromonahul și călugărul de egumen sau arhimandrit, protopopul, egumenul și arhimandritul de episcop, episcopul de mitropolit, mitropolitul de domn, domnul de cugetul său și de Dumnezeu, care folosește cîteodată pe sultan drept unealtă pentru a îndrepta sau a pedepsi pe domn. Pentru greșeli mai mari, care trebuie pedepsite sau cu moarte sau cu luarea preoției, numai preoții, ieromonahii sau călugării stau sub judecata episcopilor lor. Iar starețul, arhimandriții și arhieriei nu se pot pedepsi decît de către domn. Dar dacă unul din acei pe care domnia i-a scos de sub puterea judecării ei săvîrșește ceva împotriva legii sobornicești sau vreo strîmbătate, atunci arhierieul este dator să dea de știre mitropolitului printr-o scrisoare, iar acesta înfățișează domniei

pricina. Mitropolitul primește de la fiecare preot din eparhia sa, în fiecare an, două sute de aspri ca dajdie și o piele de vulpe sau de jder ; în afară de acestea, el nu mai are voie să mai ceară și altceva. Asemenea nu are venituri nici de la arhieriei, dacă aceștia nu-i dăruiesc ceva de bunăvoia lor. Aceleași venituri le au și arhieriei din eparhiile lor.

CAPITOLUL AL III-LEA

Despre mănăstirile din Moldova

Toate mănăstirile din Moldova sînt așezate pe unul și același temei și ele din canoanele date călugărilor de sfîntul Vasile. Mănăstiri mari, sub ascultarea unui arhimandrit, sînt numai patru ; iar mănăstiri mici, aflate sub ascultarea unor stareți, sînt peste 200, afară de aproape tot atîtea schituri, care au și ele mănăstiri într-un loc sau altul. Ele se împart în mănăstiri închinat¹ (ἀφιερῶμενα) și mănăstiri slobode (ἐλευθεα). Cele dintîi sînt închinat¹ ori cetății Ierusalimului, ori muntelui Sinai sau Sfîntului Munte. În Moldova s-a făcut obicei ca domnii sau boierii, dacă voiesc să înalțe vreo mănăstire, să-și împartă toată

¹ Regimul mănăstirilor închinat¹ a durat pînă la 11 decembrie 1863, cînd a fost lichidat prin legea secularizării averilor mănăstirești. La acea dată, 27% din suprafața țării aparținea marilor mănăstiri din Athos și Ierusalim. Este demn de remarcat că Dimitrie Cantemir, în scurta lui domnie, a reușit să anuleze închinarea unor mănăstiri cărora, în schimb, le revenea acum obligația de a plăti anual domnului o anumită sumă.

averea între mănăstire și fiii săi și să lase moștenire mănăstirii tot atît cît dobîndește fiecare dintre copiii săi. Iar dacă ctitorul se teme că mănăstirea se va dărîma sau că ar putea să se ruineze după moartea lui, atunci o închină uneia din mănăstirile cele mai de frunte din locurile pomenite mai sus. În chipul acesta arhimandriții acelei mănăstiri sînt datori să poarte grijă de mănăstire și să ia aminte ca și călugării să se străduiască să ducă întotdeauna o viață curată și cinstită. Iar ei lasă mănăstirii numai atîta din veniturile ei, cît este de trebuință pentru hrana călugărilor; ceea ce prisosește se folosește pentru trebuințele mănăstirii mai mari și se trimite în fiecare an acolo. În mănăstirile slobode, călugării trebuie să are, să prăsească și să secere ei singuri, iar în ceasurile în care sînt slobozi de împlinirea treburilor lor duhovnicești, ei trebuie să se îndeletnicească cu meșteșugurile hotărîte de către stareț, să lucreze în vie, pe ogoare și în grădinile lor și să gătească roadele adunate pentru folosul mănăstirii.

Toate mănăstirile își plătesc în fiecare an dăjdiile către domnie, după starea moșiilor lor, însă mitropoliții și episcopii nu dau nimic domniei. Osebit, toți călugării sînt așa de ascultători canoanelor sfintului Vasile cel Mare, că mai degrabă ar muri de o sută de ori, decît să mănînce o îmbucătură de carne, chiar dacă le-ar porunci un doftor. Nu ies niciodată din mănăstirea lor, dacă nu-i mină egumenii sau dacă nu dobîndesc învoire pentru cîteva ceasuri sau cîteva zile. Purtarea de grijă pentru cheltuielile mănăstirii se încredințează celor mai bătrîni, care au dovedit starețului cîntea lor și bune năravuri. Altminteri, nu avem încotro și trebuie să lăudăm chipul cum sînt primiți

caspeții în toate mănăstirile din Moldova. Căci orice drumet care se oprește acolo — fie el drept credincios ori evreu, ori turc, ori armean — nu numai că este bine primit, ba chiar, dacă ar voi să zăbovească acolo un an întreg, cu toate carele și dobitoacele sale, i se dă de mîncare și i se poartă de grijă — după puterile mănăstirii — cu cinste, cum se cuvine și fără murmur.

CAPITOLUL AL IV-LEA

Despre graiul moldovenilor

• Scriitorii au felurite păreri despre izvorul graiului moldovenesc. Mulți dintre aceștia socotesc că el ar fi graiul latinesc stîlcit, fără amestecul altor graiuri. Alții socotesc că el s-ar trage din graiul italianesc. Noi vroim să înfățișăm aici temeiurile amîndorora părților, pentru ca cititorul să poată vedea cît mai degrabă adevărul. Cei ce zic că graiul latinesc ar fi muma cea dreaptă și adevărată a graiului moldovenesc se sprijină pe temeiurile acestea : mai întîi, zic ei, coloniile romane au fost strămutate în Dacia cu mult mai înainte ca graiul romanilor să fi fost stricat în Italia de către năvălirile goșilor și vandalilor ; nici unul însă dintre cronicari nu ne spune că ele s-ar fi întors iarăși în vremea stăpînirii barbarilor în Italia ; așa-dar locuitorii Daciei nu ar fi putut să-și strice graiul din pricina vreunui grai asemenea, care nici nu s-a aflat. În al doilea rînd, moldovenii nu s-au numit niciodată italieni, nume care a ajuns al romanilor în vremile care au urmat, în mai multe locuri, ci au păstrat totdeauna numele de

romani, același pentru toți locuitorii Italiei în vremea cînd Roma era cetatea cea mai de frunte a lumii întregi. În schimb nu se tăgăduiește că ungurii și leșii le zic *vlahi* — nume pe care aceste popoare îl dau tocmai italienilor. Căci mai curînd aș crede că aceste noroade învecinate au luat numele de valah de la moldoveni, care le erau cu mult mai cunoscuți, dîndu-l italienilor, decît de la italieni pentru a-l da moldovenilor. A treia și cea mai bună dovadă este că în graiul moldovenesc se mai găsesc multe vorbe latinești, care în graiul latinesc nu se află deloc ; dar substantivele și vorbele ce au intrat în graiul italianesc de la goți, vandali și longobarzi nu se află în graiul moldovenesc.

Ca să limpezim mai bine acest lucru, vroim să dăm aici cîteva pilde :

<i>Latinește</i>	<i>Italienește</i>	<i>Moldovenește</i>
Incipio	Commencio	Încep
Albus	Bianco	Alb
Civitas	Citta	Cetate
Dominus	Signore	Domn
Mensa	Tavola	Masă
Verbum	Parola	Vorbă
Caput	Testa	Cap
Venatio	Caccia	Vînat

Aceia însă care vor să tragă graiul moldovenesc din graiul italianesc aduc împotrivă acestea

1. Că în acest grai sînt *verbe auxiliaria* terminate în *em, ei, are* ;

2. Articolele substantivelor ;

3. Asemenea că vreo cîteva cuvinte ar fi pe de-a-ntregul italienești ca *schiop*, *sciopo*, *claudus*. La fel și *cerc*,

cercu, quaero, cuvinte care, fiind cu totul necunoscute în graiul latinesc, nu pot fi trase din alt grai decît din cel italianesc ¹.

La aceasta însă cei ce împărtășesc socotința celor dintii răspund :

1. Moldovenii folosesc, ce e drept, *verba auxiliaria*, dar acestea nu sînt italienești, ci ale lor.

2. La fel stau lucrurile și cu articolele, căci în nici una din părțile vorbirii nu este graiul moldovenesc mai deosebit de cel italianesc decît tocmai în aceasta. Italianul își pune articolul înaintea numelui. Moldoveanul după nume. Precum *l'huomo*, *la moglie* ; pe moldovenește, *omul muierea*.

Italianul are numai un *articulum masculini generis*, la *singular*, *il*, la *plural*, *gli*, sau *i*, la *feminino singularis*, *la*, la *plural*, *le* ; moldovenii au însă la *singulari masculino* două articole *ul* și *le*, pe unul îl adaugă la cuvintele care se termină într-o consoană ; ca *omul*, *homo*, *calul*, *equus*, *scaunul*, *scamnum*, *vasul*, *vas*, *șarpele*, *serpens*, *cîinele*, *canis* etc. La *plural* ei pun la sfîrșitul cuvintelor care însemnează ființe vii articolul *ii* ; precum *caii*, *oamenii*, *equii*, *homines* ; lucrurile neînsuflețite se sfîrșesc însă la *plural* cu *ele*, ca : *scaunele*, *vasele* ș.a.m.d. De asemenea moldovenii au două *articulos faeminini generis* : *e* și *a*, ca : *muiere*, *găina*, *mulier*, *gallina*. Cuvintele care se termină cu *e* primesc la *plural* *ile*, ca : *muiere-muiерile*, iar

¹ În română există împrumuturi din italiană, de dată mai recentă însă, și, mai ales, în domeniul limbii literare. Cele două exemple invocate provin din limba latină : *șchiop* — lat. *excloppus* (formă neatestată din latina populară), *cerc* — lat. *circus*.

eele care se termină în *e* au la plural *ele*, ca : găina, găinile.

3. Se poate însă bănuî mai degrabă că acele vorbe care se potrivesc mai mult cu graiul italianesc decît cu graiul eel vechi al romanilor s-au strecurat în graiul nostru din legăturile neguțătorești îndelungate pe care moldovenii le-au avut cu genovezii, pe vremea cînd aceștia stăpîneau țărmurile Mării Negre.

Moldovenii au primit în limba lor, în același chip, și vorbe din graiul grecilor, turcilor, și leșilor, după ce au început să facă negoț cu aceste neamuri ; de exemplu, de la greci :

παίδωνις pedeapsă, κυβέρνησις chive nisire, προκοπή procopie¹, βλασφημῶ blăstem, ἀζυμὸν azimă, δρόμος drum, πείσμα pizmă.

Acum că am arătat, aşadar, socotința amînduror părți, noi nu cutezăm să hotărîm care din două ar fi aproape de adevăr, de teama că dragostea de patrie s-ar putea să ne orbească și să lăsăm să scape privirii noastre unele lucruri pe care alții ar putea să le vadă lesne. De aceea lăsăm pe bunul cititor să judece singur, și noi ne mulțumim să punem aci ceea ce ne zice Covatius :

„Este lucru de mirare — spune el — că graiul moldovenesc are mai multe vorbe latinești decît graiul italianesc, cu toate că italianul locuiește astăzi acolo unde a locuit altădată romanul. Poate că totuși nu este chiar așa de mirare, căci italienii și-au alcătuit un grai la multă vreme după aceea.“

¹ Procopie — procopsire.

Osebit mai trebuie să ia aminte că în graiul moldovenesc se găsesc vorbe rămase pesemne din graiul cel vechi al dacilor, fiindcă ele nu se cunosc nici în graiul latinesc și nici în graiurile noroadelor megieșe.

Căci ce ne stă împotrivă să credem că odinioară coloniștii romani din Dacia i-au avut atunci pe daci sclavi sau de asemenea că atunci cînd îi murea vreunuia nevasta, se însoțea cu o femeie din neamul dacilor ? De aceea se putea foarte lesne ca în graiul lor să se strecoare vorbe străine. Astfel sînt : *stejar*, *pădure*, *heleșteu*, *cărare*, *grăiesc*, *nemeresc*¹ etc. Graiul moldovenesc are, altminteri ca și celelalte graiuri, rostirile lui felurite. Cea mai bună rostire este la Iași, în mijlocul Moldovei, fiindcă oamenii din părțile acestea sînt mult mai învățați, din pricină că acolo se află curtea domnească.

Cei ce locuiesc la Nistru amestecă în graiul lor multe vorbe leșești, și numesc unele lucruri ce le sînt de trebuință în casă cu nume leșești, încît ei mai că nu pot fi înțeleși de către alt moldovean. Cei ce își au așezările în munți, lingă Transilvania, folosesc adesea vorbe ungurești. Cei din Fălciu își strică graiul cu vorbe grecești și turcești. Asemenea femeile din Moldova au cu totul altă rostire decît bărbații, căci ele schimbă silabele *bi* și *vi* în *chi*, ca : bine, *ghine* ; vie, *ghie* ; pi în *chi* : pisma, *chizma*,

¹ În esență, afirmația lui D. Cantemir are valabilitate. În limba română s-au păstrat elemente din vechiul fond de limbă traco-ili-ric. Exemplele date nu sînt însă cele mai potrivite. Cercetările în acest domeniu au progresat mult, punînd în evidență sute și sute de cuvinte care trebuie considerate ca făcînd parte din fondul străvechi al limbii române.

piatra, *chiatra* ; silaba începătoare în *ng*, pe care n-o poate lesne rosti altcineva. Și, dacă un bărbat, s-a obișnuit odată cu această rostire, el n-o poate lepăda decît cu mîltă trudă și se vedește singur, ca un pui de șoarece, că a stat prea mult în poala maică-si. De aceea oamenii de acest fel sînt îndeobște luați în rîs cu vorba „*fecior de babă*“.¹ Valahii și ardelenii au același grai cu moldovenii ; dar rostirea lor este ceva mai aspră, precum : *giur*, pe care valahul îl rostește jur, ca leșescul *z* sau franțuzescul *j* ; *Dumnedzeu*, valah Dumnezău ; *acmu*, valah acuma ; *acela*, valah ahela. Mai au și cîteva vorbe pe care moldovenii nu le știu ; însă pe acestea nu le folosesc cînd scriu.

Se țin pas cu pas de graiul și scrierea moldovenească și recunosc, în chipul acesta, de fapt că graiul moldovenesc este mai curat decît al lor, cu toate că vrăjmășia dintre moldoveni și valahi îi împiedică să o spună. Un grai mult mai stricat au cuțo-vlahii, care locuiesc în Rumelia, la hotarul Macedoniei. Ei amestecă într-un chip de mirare graiul țării lor cu cel grecesc și cu cel albanez ; așa fel că amestecă, în vorbirea lor valahă, uneori frînturi din graiul grecesc, alteori din cel albanez.

Dar, în tot locul, păstrează sfîrșitul moldovenesc la nume și la verbe². Într-un grai stricat ca acesta se înțeleg.

¹ Cantemir este, se pare, primul care a consemnat acest fenomen cunoscut în lingvistică sub denumirea de palatalizarea labialelor. Observația sa cu privire la diferența dintre felul de a rosti al femeilor și bărbaților se poate explica prin aceea că femeile stăteau mai mult acasă, spre deosebire de bărbați, care aveau frecvente legături cu orașul.

² Mai exact : dezinențele sînt de origine latină, transmisă și graiurilor.

ce e drept, numai ei între ei, căci nici un grec, albanez sau moldovean nu este în stare să-l priceapă. Dar dacă **toți** aceștia trei s-ar găsi laolaltă într-un loc și ar auzi un cuțovlah vorbind, atunci ar putea cu siguranță să înțeleagă ce vrea omul, dacă fiecare dintre ei ar tălmăci celorlalți frânturile din graiul său.

CAPITOLUL AL V-LEA

Despre literele moldovenilor

Înainte de soborul bisericesc de la Florența, moldovenii foloseau litere latinești, după pilda tuturor celorlalte neamuri al căror grai se trage din cel roman. Dar cînd mitropolitul moldovean a trecut, la acest sinod — după cum am arătat mai sus — de partea papistașilor, atunci urmașul său, cu numele *Theoctist* — diacon al lui Marcu din Efes, bulgar de neam, ca să stîrpească aluatul papistașilor din biserica moldovenească și să taie celor tineri prilejul de a citi vicleșugurile papistașilor — l-a sfătuit pe Alexandru cel Bun să izgonească din țară nu numai pe oamenii de altă lege, ci și literele latinești și să pună în locul lor pe cele slavonești. Cu această rîvnă prea mare și nepotrivită, el a ajuns ctitorul cel dintîi al barbariei în care este împotmolită astăzi Moldova. Dar fiindcă literele slavonești nu ajungeau pentru scrierea tuturor vorbelor pe care graiul moldovenesc le-a luat parte din graiul latinesc și parte din graiurile neamurilor învecinate, atunci a trebuit să fie născocite cîteva litere noi; de aceea graiul

moldovenesc a avut apoi un număr atît de mare de litere cum nu are nici un alt grai europeanesc. Astăzi numărul literelor, împreună cu cîteva semne prozodice și de scriere, se ridică la 47 ¹.

Literele mari ale moldovenilor sînt la fel cu acelea ale grecilor și slavilor, căci amîndouă felurile de litere ei le folosesc în același timp. Asemenea semne de litere, ca acelea din care am înfățișat cîteva chiar acum în fața ochilor cititorului, le folosesc moldovenii în scrisorile lor și în catastife, după ce au lepădat pe cele latinești ; în schimb în cărțile de slujbă bisericească, în scrisorile domnești în socotelile vistieriei și în alte scrisori ale curții domnești nu s-au folosit, vreme de 200 de ani, alte litere decît cele slavonești. De aceea și fiii boierilor nu învățau altă limbă decît cea slavonească, dar în care nu puteau învăța alte științe. De aceea după ce învățau să citească ei trebuiau să învețe pe de rost cartea de rugăciuni a bisericii Răsăritului, ohtoiul, și psalmii lui David. După aceea li se lămură Evanghelia, Faptele apostolilor și cele cinci cărți ale lui Moise, rareori însă și celelalte cărți ale Vechiului Testament, pentru ca să poată înțelege cît de cît ce stă scris în Biblie. Același lucru învățau și fiicele boierilor, ca să poată citi și scrie cît mai bine în graiul țării lor. Rar se afla cineva care să învețe gramatica slavonească ; mai cu seamă că foarte rar se poate găsi o gramatică a acestei limbi alcătuită de *Maximus din Creta* — pe care rușii l-au înălțat în rîndul sfinților — și care s-a tipărit numai o singură dată la Moscova. Dar în veacul din urmă, cînd

¹ În ediția germană nu sînt trecute literele alfabetului slavon.

în vremea domniei lui Vasile Albanzul Moldova s-a întors iarăși sub ascultarea patriarhului greco-ortodox, a început să se trezească și să vină iarăși cu încetul la lumină din adîncul întunerici al barbariei ce se întinsese asupra țării. Căci prin grija acestui domn s-a întemeiat la Iași, pentru înființarea oară, o școală grecească ¹ și s-a dat poruncă în toate mănăstirile mai mari să se primească călugări greci, care să învețe pe fiii boierilor științele grecești. Asemenea tot acest domn a orînduit ca, în cinstea bisericii patriarhalești în mitropolie să fie un cor alcătuit din psalți greci și jumătate din liturghie să se slujească în grecește, iar cealaltă jumătate în slavonește, obicei care se ține și astăzi. Tot acest domn a rostuit o tipografie ² grecească și moldovenească și a pus să se tipărească cărți bisericești și pravile. Așa s-a făcut că au putut să se citească în graiul țării, la început evangheliile și scrierile apostolilor, după aceea și toată liturghia. Cîteva zeci de ani după aceasta, Șerban Cantacuzino, domn al Valahiei, luîndu-se după aceste rînduiri bune, a întemeiat în țara sa școli grecești și

¹ Școala funcționa într-o clădire durată în piatră, nu departe de mănăstirea Trei Ierarhi. Lecțiile se predau în limbile greacă, slavonă și latină. Se învăța : retorica, dialectica, teologia, aritmetica, geometria, astronomia și muzica. În afară de Sofron. Pociatki, directorul școlii, dintre profesorii care au predat aci cităm și numele lui Ignațiu Iovlevici.

² În 1641, prin grija lui Vasile Lupu, cu ajutorul mitropolitului Petru Movilă al Kievului este adusă o tipografie și instalată în mănăstirea Trei Ierarhi. Conducătorul era Sofronie Pociatki, fostul egumen al mănăstirii Bratka și director al tipografiei Lavrei Pecerska. Acesta deținea în același timp și calitatea de egumen, funcționînd și ca director al școlii înființate de domnul moldovean.

tipografii grecești, și românești¹. La sfârșitul veacului trecut au început, pînă la urmă, și cîțiva moldoveni să învețe limba latinească și alte științe. În această treabă vrednică de laudă unul Miron² le-a luat înainte pilda sa.

¹ În 1679, Șerban Cantacuzino înființează în clădirea mănăstirii Sf. Sava o școală de învățatură superioară. Cursurile — teologia, filozofia, retorica, fizica și matematicile, istoria etc. — erau predate în limba greacă veche. Primul director al școlii a fost eruditul Sevastos Kymenites, iar printre profesori se număra și Ioan Comnenul, care predă științele fizico-matematice. În București, în acea vreme, mai funcționa și Școala domnească de slovenie, pe lângă mănăstirea Sf. Gheorghe Vechi, care instruia diecii necesari aparatului de stat.

Încă din 1678, în București luă ființă pe lângă mitropolie o tipografie condusă de mitropolitul Varlaam; aci se tipărește, zece ani mai târziu, *Biblia*, izvodită pe românește din îndemnul și cu cheltuiala lui Șerban Cantacuzino, care moare înainte de a-și vedea talmăcirea tipărită.

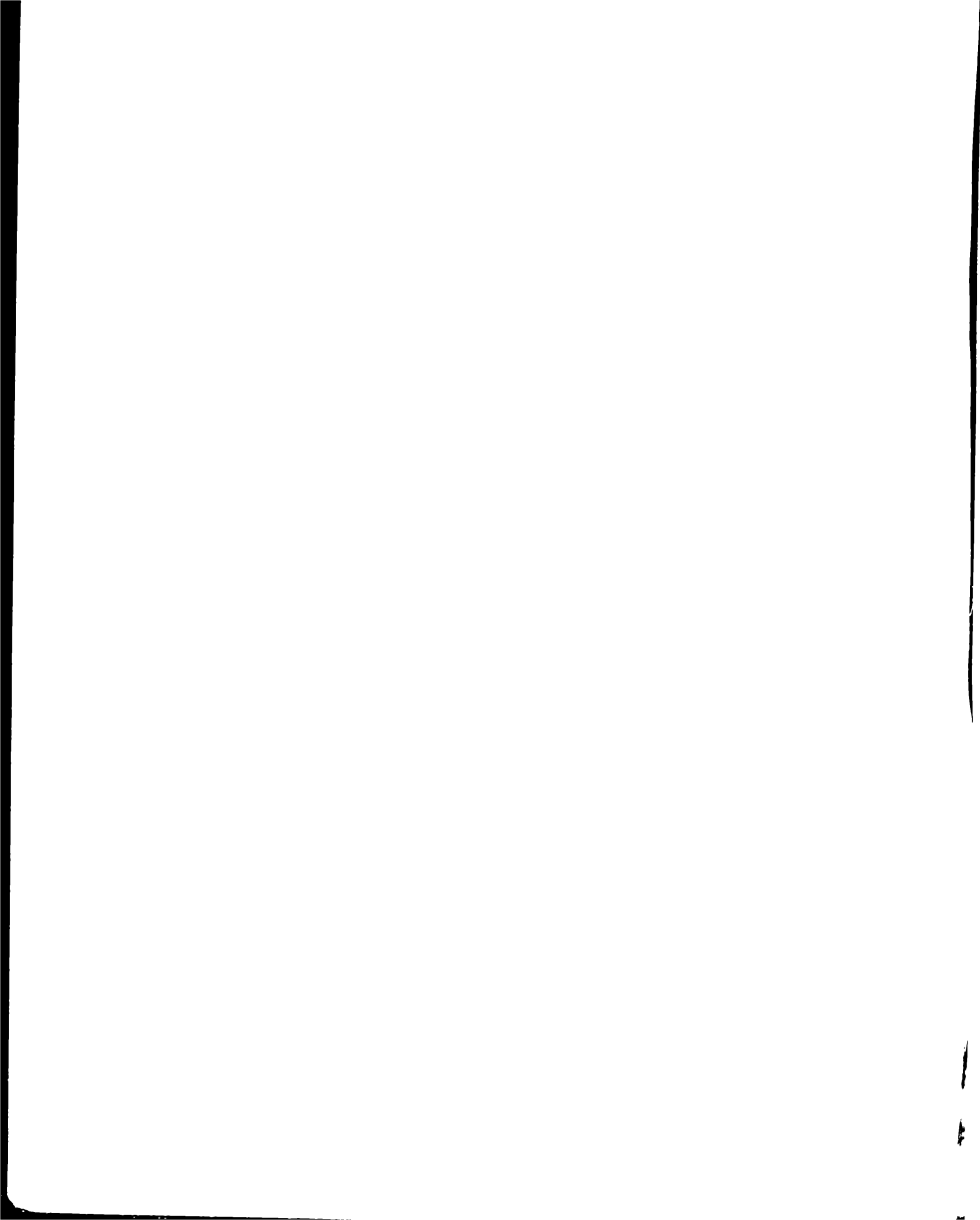
² Tatăl lui Miron Costin obținuse de la poloni indigenatul pentru el și cei trei fii ai săi. Hatmanul Costin își instalează familia lângă Bar, unde ținea în arendă o moșie. Miron Costin urmează Colegiul Iezuit din Bar, unde învață limba latină și face studii clasice. Cultura lui umanistă se reflectă în scrierile sale, atît în izvoarele folosite, cît și mai ales în punctul de vedere adoptat și în argumentele aduse în problema originii poporului român. Cei trei copii ai săi: Ioniță, Nicolae și Pătrașcu și-au făcut de asemenea studiile în Polonia.

Între 1405 și 1503, numai cursurile universității din Cracovia au fost frecventate de vreo douăzeci de moldoveni.

Fără îndoială, copiii boierilor învățau limba latină chiar în Moldova în școlile iezuite care funcționau aci. Se știe că Miron Costin și Iordache Russet au subvenționat Colegiul Iezuit din Iași. Alți tineri boieri se instruiseră în particular cu ajutorul profesorilor acestor școli.

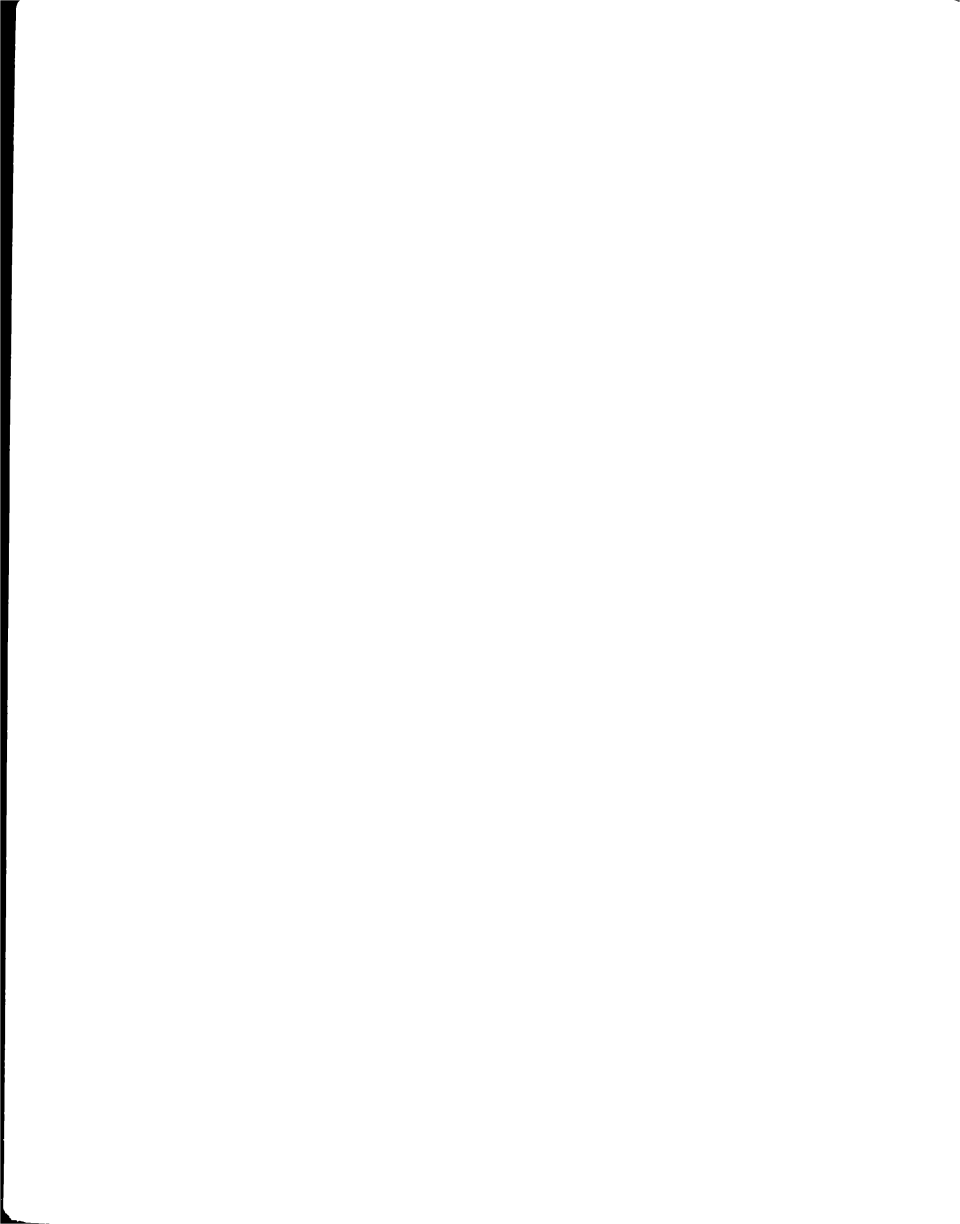
Acesta era logofăt și cel mai bun cronicar pe care l-au avut moldovenii. Și-a trimis fiii în Țara Leșească și i-a pus să învețe acolo limba latinească și alte meșteșuguri slobode. După o vreme și Duca, domn al Moldovei, a adus pe un bărbat tânăr, foarte învățat, cu numele de Ioan Papis (care luă după o vreme, la Moscova, numele de Comnenus și care a fost în cele din urmă mitropolit la Dristra) și pe Cigala, un călugăr, ca să dea învățătură fiilor săi. Apoi și tatăl nostru domnitorul *Constantin Cantemir*, a chemat în Moldova pe un ieromonah foarte iscusit, cu numele Ieremia Cacavela¹, născut în Creta, și i-a încredințat pe copiii săi și ai altor boieri, ca să le dea învățătura. Din vremea aceea mulți moldoveni au început să învețe literatura grecească, latinească și italienească.

¹ *Ieremia Cacavelas* — erudit preot grec, cunoscător al limbilor latină, elină, italiană, Era cunoscut ca un „iatro-filozof“ (filozof medic). Pe la 1670, este profesor de limba greacă la Școala domnească din Iași ; o vreme se află în curtea lui Șerban Cantacuzino, în Muntenia, apoi devine preceptorul copiilor lui Constantin Cantemir. A scris lucrări cu caracter teologic în limba greacă. În 1697, tipărește la Iași, în limba română, *Învățarea sfântă* — comentarii liturgice, din latinește traduce în grecește *Viețile papilor* de Platina.

Harta Moldovei în timpul lui Dimitrie Cantemir, reproducă după Dimitrie Cantemir: *Descrierea Moldovei*, traducere de G. Pasău, București, Editura Cartea Românească, 1923.

CUPRINS

Prefață V

Tabel cronologic XXXI

I. PARTEA GEOGRAFICĂ

Cap. I	Despre numele cel vechi și cel de acum al Moldovei	3
Cap. II	Despre așezarea Moldovei, despre hotarele ei cele mai vechi și cele noi și despre climă	7
Cap. III	Despre apele Moldovei	12
Cap. IV	Despre ținuturile și târgurile de astăzi din Moldova	19
Cap. V	Despre munții și mineralele Moldovei	39
Cap. VI	Despre câmpiile și pădurile Moldovei	44
Cap. VII	Despre animalele sălbatice și domestice	50

II. PARTEA POLITICĂ

Despre orînduirea de stat

Cap. I	Despre felul de cîrmuire a Țării Moldovei	59
Cap. II	Despre alegerea domnilor în Moldova	67

Cap. III	Despre obiceiurile vechi și noi la înscăunarea unui domn al Moldovei	81
Cap. IV	Despre întărirea domnilor	108
Cap. V	Despre scoaterea din scaun a domnului	115
Cap. VI	Despre boierii din Moldova și stările lor	126
Cap. VII	Despre oastea moldovenească	144
Cap. VIII	Despre obiceiurile curții domnești	149
Cap. IX	Despre vinătorile domnești	159
Cap. X	Despre îngropăciunea domnilor	162
Cap. XI	Despre legile Țării Moldovei	165
Cap. XII	Despre divanul de judecată al domnului și al boierilor	167
Cap. XIII	Despre veniturile vechi și cele de acum ale Moldovei	175
Cap. XIV	Despre tributul și peșcheșurile pe care Moldova le plătește Porții	180
Cap. XV	Despre boierimea moldovenească	185
Cap. XVI	Despre ceilalți locuitori ai Moldovei	196
Cap. XVII	Despre năravurile moldovenilor	205
Cap. XVIII	Despre obiceiurile de la logodnă și de la nuntă	215
Cap. XIX	Despre obiceiurile de îngropăciune la moldoveni	223

III. DESPRE CELE BISERICESTI ȘI ALE ÎNVĂȚĂTURII ÎN MOLDOVA

Cap. I	Despre religia moldovenilor	229
Cap. II	Despre tagma bisericească	240
Cap. III	Despre mănăstirile din Moldova	247
Cap. IV	Despre graiul moldovenesc	250
Cap. V	Despre literele moldovenilor	257

Lector : CORNEL SIMIONESCU
Tehnoredactor : ELENA CALUGĂRU

*Bun de tipar : 27.X.1981.
Coli ed. 11,45. Coli tipar 9,5.*

Comanda nr. 10 349
Combinatul poligrafic „Casa Scintei”,
Piața Scintei nr. 1, București,
Republica Socialistă România